T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN TARİH ANLAYIŞI

RUZİYE ŞEVİK
1158205101

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MEHMET KAAN ÇALEN

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN TARİH ANLAYIŞI

RUZİYE ŞEVİK
1158205101

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MEHMET KAAN ÇALEN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH.....ANABİLİM DALI

....TEZLİ YÜKSEK LİSANS.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

....Ruziye Şevik.....tarafından hazırlanan .....Sensedalı Sami'nin Tarih Anlayışı.....Konulu **Yüksek Lisans** tezininSınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10.maddeleri uyarınca .....Cuma..... günü saat .....13:30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

	JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç.Dr	Sezai Özlaş	Kabul Edilmesine	[signature]
Dr.Öğr.Üyesi	Süheyla Y.Gürgen	Kabul Edilmesine	[signature]
Doç.Dr	M. Kaan Galen	Kabul Edilmesine	[signature]

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10263458
Yazar Adı / Soyadı	RUZİYE ŞEVİK
T.C.Kimlik No	15068371832
Telefon	5456870712
E-Posta	ruziye_142_1907@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Şemseddin Sami'nin Tarih Anlayışı
Tezin Tercümesi	Şemseddin Sami's Understanding of History
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	149
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. MEHMET KAAN ÇALEN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

04.07.2019

İmza:.....

ÖZET

Tezin Adı: Şemseddin Sami'nin Tarih Anlayışı

Hazırlayan: Ruziye ŞEVİK

Fransız İhtilâlı ile birlikte ortaya çıkan "milliyetçilik" Osmanlı Devleti topraklarında bilhassa Balkan coğrafyasında hızla yayılmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren başlıca âmillerden biri olmuştur. On dokuzuncu asra kadar içinde barındırdığı çeşitli etnik unsuru "millet sistemi" denilen bir din rejimi ile tasniflendiren Osmanlı yönetimi bu asır ile birlikte kendine karşı ayrılıkçı taleplerle ortaya çıkan "millet"lere "millet sistemi" ile cevap veremez duruma gelmiştir.

Modern anlamda "ulus devlet"lerin oluşmaya başladığı yüzyıl olarak, on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı'ya bağlı Balkan milletlerinin "tarih"lerini yeniden yazdığı, her bir etnik unsurun diğerinin toprağında hak talep ettiği ve bu haklara "hayal edilmiş" atalar, mitler, dil ve folklor üzerinden meşruiyet sağladığı tarihi yeniden yazma sürecine şahitlik etmiştir. Maddi- manevi var gücü ile "uluslaşma" sürecine giren Balkan milletlerinin çalışmalarına Osmanlı yönetici eliti seyirci kalmamış ve bir dizi reform hareketleri gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin reform çağı diyebileceğimiz on dokuzuncu asırda siyasi ve kültürel anlamda bir zihniyet değişimi yaşanmıştır. Yaşanan zihniyet değişiminin ilk ürünleri olarak "Yeni Osmanlılar" ve sonrasında onların fikirlerinin takipçisi ve geliştiricisi olarak "Osmanlı aydınları" on dokuzuncu asır boyunca yaşanan gelişmelere göre bir takım kimlik ideolojileri geliştirmiş, Batı'nın ürettiği modern kavramlara uygun gördükleri Türkçe karşılıklar ile yeni kimlikleri tanımlamışlardır. Zaman zaman birbirini tamamlayıcısı olan yeni kimlik tanımlamaları çoğunlukla tek bir şahısta bir arada kendini gösterebilmiştir.

Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük şeklinde kronolojik bir sıra izleyen bu üç kimlik tanımı tarihin yazılış biçimine tesir etmiş ve bir asır içinde "Osmanlı" ve "Türk" tarihleri birbirinden farklı usûl ve anlayışlar ile yazılmıştır. "Müslüman", "Arnavut" ve "Osmanlı" aydını olarak Şemseddin Sami, bünyesinde barındırdığı çoklu kimlikler ile eserlerini kaleme almış ve onun imparatorluk deneyiminden kaynaklanan bu çok çeşitliliği Türk ve Arnavut tarihyazımında farklı şekillerde yorumlanmasına sebep olmuştur. Ayrılıkçı milliyetçilikler eli ile hızla, çöküşe doğru yol alan Osmanlılık kimliğinin içinde ve hem de buna karşı "milliyetler prensibi" nin sıkı bir takipçisi olan Şemseddin Sami, bu prensip düsturuyla Türk ve Arnavut milletinin "ulus devlet" yapısına kavuşması için var gücü ile çalışmıştır. İrredantist anlayış ile Balkanlarda yeniden yazılan "tarih", Balkanların çoğunluğu Müslüman olan Arnavutluk topraklarını "yutma" çabası göstermekteydi. Arnavut kimliği ile bir yandan aynı irredantist "mit"leri üreten Şemseddin Sami, diğer yandan hız kesmeden Türk milletinin dili üzerine olan çalışmalarına devam ediyordu. Osmanlı aydınının tam bir kafa karışıklığından bahsedilebilecek on dokuzuncu yüzyılın çeşitli kimliklerini içinde barındıran Şemseddin Sami gazete yazıları, *Kamusü'l-Âlâm* adlı ansiklopedisi, Türkçe Sözlük adını layık gördüğü *Kamus-i Türkî*'si ve diğer birçok risale ve makaleleri ile "Osmanlıcı", "İslâmcı", "Türkçü" ve bunlara ek olarak "Arnavutçu" kimlikleri ile dönemin Osmanlı aydınının kafa karışıklığını tanımlamaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Şemseddin Sami, Milliyetçilik, Tarih Anlayışı, Kimlik İdeolojileri

ABSTRACT

Name of Thesis: Şemseddin Sami's Understanding of History

Prepared by: Ruziye ŞEVİK

"Nationalism", that appeared with the French Revolution spread in the Ottoman lands, especially in the Balkans, and it was one of the major cause of the downfall of the Ottoman Empire. Until the nineteenth century Ottomans classified the nations under a religious system which called as "millet system", but after the spread of the "nationalism" it did not meet the secessional demands of the nations.

Nineteenth century; as a century in which in modern sense nation states have started to exist had witnessed Ottoman ruled Balkan nations demanding lands from each other as ethnic groups by rewriting their own history and legitimizing this demands through imagined ancestors, languages, folklores and myths. Ottoman ruling elite answered all these nationalizing efforts with reforms. Nineteenth century that can be called as reform age for Ottoman Empire have had some political and cultural changes mentally. New Ottomans and as their followers ottoman intellectuals had developed some identity ideologies to fulfill the Western terms, which were the products of the time, and define them with Turkish words they come up with and see fit. From time to time as their subsidiary these terms has shown their full meanings/their selves in one person.

Chronologically these terms were "Ottomanism", "Turkism" and "Islamism" and they effected the history writing; as a conclusion there were different paths and understandings of "Turk" and "Ottoman" histories. Şemseddin Sami as a "Muslim", "Ottoman" and "Albanian" intellectual has written his pieces with multiple identities and it caused him to be understood differently in Turkish and Albanian history writings. With the Ottoman identity -which was on its way to be

down in the hands of the separatist nationalist- and against it Şemseddin Sami work hard with the “nations principle” for Turk and Albanian nations to have “nation state”. Rewriting the history with irredentist understanding was an effort of taking over the Albania with its Muslim majority. With the Albanian identity developing the same irredentist understanding, he was also doing his job with Turkish language. With his encyclopedia; Kamusü’l-Âlâm, Turkish dictionary; Kamus-i Türkî and with all the articles he was representing the all confusions of the “Muslim”, “Ottoman”, “Turk” and “Albanian” identities.

Key Words: Şemseddin Sami, Nationalism, History Understanding, İdentity and İdeology

ÖNSÖZ

"Millet" kavramının modern dünyayı şekillendirmeye başladığı, "ulus-devlet" modelleri güçlenirken "emperyal" yönetimlerin çöküşe geçtiği bir asır olan on dokuzuncu asırda kavramlar boyut değiştirip, dünya yeni bir çehreye bürünürken hem "emperyal" Osmanlı kimliğine sahip hem de "milliyetçilik" fikirlerinin yuvası Balkan coğrafyasından bir millet olan "Arnavut" kimliği ile Şemseddin Sami, yaşadığı yüzyılın "biricik" kavramı olan "millet" kavramına sıkı sıkıya bağlılık göstermektedir.

Şemseddin Sami'de çeşitli kimliklerin bir arada görülmesi ve her birine hizmet eden tarafının bulunması sebebiyle onun çalışmaları, yazarlar tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Sami'nin çalışmaları, çeşitli kimliklerin üstlenicisi olması bakımından; on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı aydını tarafından geliştirilen kimlik siyasetlerine, toplumun hangi temeller üzerine inşa edilmeye çalışıldığına, inşa sürecine etki eden meselelere ve topyekûn bir "arayış dönemi" olarak addolunabilecek bu dönem aydının sahip olduğu kafa karışıklığına dair fikir edinmek için ayrıca önem arz etmektedir.

Çalışma sırasında en zorlayıcı meselelerden biri olarak tarihin yeniden yazıldığı on dokuzuncu asırda, tarihi yeniden yazan bir isim olan Şemseddin Sami hakkında sonradan kalem oynatan bazı müelliflerin de tarihi objektif bir alan olarak görememe durumlarından kaynaklanmaktaydı. Sami, tek bir eser üzerinden -ilân edileceği milliyetçi tarafa göre başvurulan eserleri değişiklik göstermektedir- Türk milliyetçisi yahut Arnavut milliyetçisi olarak yüceltilebiliyordu. Biz bu çalışmada Sami'nin eserlerinin inceleme sınırını genişleterek, bugün içinde bulunduğumuz asrın temellerinin atıldığı on dokuzuncu yüzyılın zihin dünyasını ve bu dünyanın içinde bir isim olan Sami'nin, içinde yer aldığı dünyanın gerçekliğini ne ölçüde çalışmalarına yansıttığını kavramaya çalışarak, Sami'nin "gerçek"liğine ulaşmayı amaç edindik. Bu düstur ile tezin ilk bölümünde Sami'nin eğitim hayatı, -Arnavutluktaki hayatı da denilebilir- , İstanbul'a gelişi ile süreç içinde "Osmanlı

aydını" tavrını alan yazıları ve çalışmaları özetle incelenirken, tezin bel kemiğini oluşturan ikinci bölümde Sami'yi inşa ettiğini düşündüğümüz "milliyetçilik" kavramına ve bu kavramın Sami'de tezahür edişine odaklandık. Üçüncü bölüm ise Osmanlı'nın on dokuzuncu asırda ürettiği kimliklerin Sami'nin tarih anlayışına yansıyış biçimi şeklinde özetlenebilir.

Bu tez çalışmasının belirlenişinden son gününe kadar kıymetli fikirleri ile önüme ışık tutan, her daim desteğini hissettiğim değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN'e, çalışmanın arka planında kalan tüm zorlu şartları bilen, hem-dert olduğum Hamza Lütfi MERİÇ'e ve son olarak maddi manevi desteklerini bir an olsun esirgemeyen sevgili ailemin tüm fertlerine bu vesile ile sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ruziye ŞEVİK

İSTANBUL-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT iii

ÖNSÖZ v

GİRİŞ 1

I.BÖLÜM 6

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ 6

A. HAYATI 6

1.Doğumundan İstanbul'a Uzanan Süreç 6

2. İstanbul'daki Hayatı ve Çalışmaları 8

3.Aile Hayatı 19

B. ESERLERİ 20

1.Basılmış Eserleri 20

2. Basılmamış Eserleri 22

II. BÖLÜM 23

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ'Yİ YARATAN FİKİR: MİLLİYETÇİLİK 23

A. ARNAVUT MİLLİYETÇİSİ ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ 30

1.Arnavut Milliyetçi Mitleri 34

2. Şemseddin Sami Bey Frahseri'nin Arnavut Milliyetçi Mitlerini Yeniden Üretimi 37

B. TÜRK MİLLİYETÇİSİ ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ 54

1. Lisan ve İlk Türkçülük 58

2. Şemseddin Sami Bey Frahseri'de Lisan-ı "Türkî" 62

3. Değişen “Türk” Tarihi Anlayışı ve Şemseddin Sami Bey Frahseri’deki Yansıması 76
III. BÖLÜM 83
ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ’DE TARİH VE KİMLİK 83
A. OSMANLICI ANLAYIŞ KARŞISINDA ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ 83
B. İTTİHAD-I İSLÂM VE ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ 102
C. MODERNİST BİR AYDIN 112
NETİCE 120
KAYNAKÇA 127
DİZİN 135

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
A.g.m.	:Adı geçen makale
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	:Hazırlayan
MÖ	:Milattan önce
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Tarihin bir propaganda malzemesine dönüşmesi modernleşmeyle birlikte hız kazanmış ve on dokuzuncu yüzyılda yeni kimlik tasarımlarının aracına dönüşmüştür. Toplulukların yaşadığı kriz ve katastrofik süreçlerde tarih, milliyetçilerce ona yüklenen fonksiyonu itibariyle şanlı geçmiş ve bu geçmişte ataların "ülkü" uğruna mücadeleleri gibi söylemler sayesinde millî bilincin gelişmesinde önemli rol oynar.[1] Milliyetçi düşünce açısından tarih, milletin yeniden dirilişini sağlayacak dinamikleri içinde barındıran, atalardan tevarüs edilen erdem ve kahramanlıklarla dolu bir ulusal "storage" dir.[2]

Millet inşası sürecinde tarihin ve doğanın kullanımıyla bilinçsiz kalabalıklara kimlik ve aidiyet duygusu kazandırmak istenmiştir. Böylece muhayyel cemaatin birleşmesi ve bir ulusa dönüşmesi amaçlanmıştır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sembolik bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Milletler varolmak ve güçlü olmak için geçmişi yeniden yorumlamış, milletin bekasını sağlamak için mitler, tarihsel anılar ve semboller üretilerek, sürekli yeniden tekrar edilmiştir. [3]

Yeni doğmakta olan ulus devletler ve milliyetçilikler, geçmişe referansla meşruiyet kazanırken tarih, dil, edebiyat, folklor gibi dallarla birlikte yeni toplum projesinin sacayaklarından birini teşkil etmiştir. Tarih gibi dil de millileşme sürecinde en çok başvurulan kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Johan Gottfried von Herder (1744-1803), milletleri dil grupları, milliyetçiliği ise dilsel hareket olarak tanımlamıştır: Toplumlar biyolojik, coğrafi ve psikolojik vb. gibi çeşitli faktörlerin ürünü olmasına rağmen iletişim ile bir araya gelmektedirler. İnsanlar dil ile düşünür ve eylemde bulunur; bu nedenle dil aslında sosyal eylem ve iletişimin

[1] Yahya Kemal Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, Sayı 2, İzmir 2012, s. 49.
[2] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 57.
[3] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 48.

temel aracı ve pekiştiricisidir. Ona göre dil, bir grubun kolektif tecrübesini ifade eder. Bu şekli ile dil, milletlerin temel malzemesi olarak esas alınmış ve bu husus, milliyetçi hareketlerin de beslendiği temel bir referans olmuştur.[4]

1878'den sonra Balkanlar'da, tümü bölgenin tarihini yeni bir radikal yoruma tabi kılan büyük bir milliyetçi yazın akımı gelişmiştir. Yeni ulus-devletlerin her birinin temel iddiası, aslında çok eski çağlardan beri varoldukları, fakat bu durumlarına yaraşır haklarının ancak şimdi verildiği; daha önce tanınmamış olmalarının nedeninin, Balkan anlayışında "Müslümanlar" ile aynı anlama gelen Türklerin yüzyıllar boyu uyguladıkları baskı ve zulüm olduğu; Osmanlı öncesi geçmişlerinin şan ve şeref dolu olduğu ve aslında kendilerinin Berlin Antlaşmasıyla verilen topraklardan daha fazlası üzerinde tarihsel hak sahibi olduklarıydı. Dolayısıyla milliyetçi yazın, devlete çekici bir tarih/efsane kazandırarak ve düşmanı -"onları"- açık bir biçimde tanımlayarak sağlam bir ulusal kök yaratmaya çalışıyordu. Bu dönemde yalnızca birkaç anlamlı çalışma üretilebildi, tarih çalışmalarının birçoğu gerçekle ütopyanın serbestçe birbirine karıştırıldığı tarihsel kurgu denemeleriydi.[5]

Balkan milliyetçiliğinin 1878'den sonra başlayan aşaması, toprağın millet olmanın vazgeçilmez koşulu olduğu ve kullanıldığı bağımsız ya da özerk devletlerin Berlin Antlaşmasıyla kurulmasıyla başladı. Bu aşama, rejimlerin, milletleri aslında daha önce hiç olmadıkları yerlerde yaratma çabalarının toprak genişletme, mit yaratma, tarihi yeniden gözden geçirme, propaganda faaliyetlerine girişme ve "etnik temizlik" ile damgalandığı bir dönem oldu. Anlaşmanın çizdiği sınırları kabullenmeyi reddeden bu rejimler, orta-çağ "devletlerinin" topraklarına uygun biçimde yerleşmiş olan kendi "milletlerini" hayali cemaatler olarak tanımlıyorlar ve bunların her biri tamamen yarımadanın bütünü üzerinde çatışma ve kan dökmeyle sonuçlanan hak iddialarında bulunuyordu. Söylem çabaları içinde bu ülkelerin her birindeki aydınların yer aldığı bölüm, bu toprak iddialarına, halkı "tarihsel

[4] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 40-41.
[5] Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 12.

toprakların" bir parçası için savaşa kaldıracak kadar destek sağlamak amacıyla - beraberindeki uygun haritalarla birlikte- bu ortaçağ "devletlerinin" tarihlerini yeniden yaratmaktı.[6]

Avrupa ulus-devlet modelinden, aydınlanma düşüncelerinden ve dinsel bağlar ile dinsel inançların zayıflamasından etkilenen Balkan milletlerinin aydınları, yalnızca birkaç tarihsel olaydan kendi önerdikleri devletlerin her biri için görkemli geçmişler yarattılar ve bunu geliştirdiler.[7] Bu milletler komşularının toprağını bir zamanlar büyük ataları tarafından yönetilen tarihsel vatanları olarak görmekteydi. Bunun sonucunda tarih yeniden yazıldı, başka bir deyişle milliyetçi devletin yayılmacı amaçlarını desteklemek ve hâkim milletin "eşi benzeri olmayan üstünlüğünü" yüceltip aynı toprak için rekabet ettiği milletler başta olmak üzere diğer bütün milletleri alçaltmak yönünde çarpıtıldı. Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Arnavutluk gibi ülkelerin ulusal "tarihlerine" üstün körü bakmak bile milliyetçiliğin körüklediği bu çarpıtılmış tarihyazımını kanıtlamaya yeter.[8]

Bir etnik grubun yaşadığı, ortak mitlerin ve tarihsel belleğin kökleştiği coğrafyayı ifade eden kavram "vatan"dır. Devlet yahut günümüzdeki anlamıyla ulus-devlet ise belirli bir mekânda, toprağa bağlı olarak ortaya çıkan siyasal birimdir. Coğrafyanın vatanlaşması, toplumun vatanla birlikte bir kimlik kazanması iledir ki "millet" tecessüm eder; toprak ve siyasal bütünlük/egemenlik ulus-devletleri yaratır. Vatan ile atayurt kavramları da milliyetçiliği besleyen ve niteliğini belirleyen etkenler olarak önemli işlevler üstlenir, vatan sınırları muayyen bir coğrafyada egemenlik tesis ederken atayurt iddiaları, irredantist milliyetçilikleri şekillendirir. On dokuzuncu yüzyılda Balkanlar'da ortaya çıkan ulus-devletler için bu coğrafya, bir kanonik toprak ve tarihsel miras hükmündedir. Balkan halklarının hemen hepsinde rastlanan bu coğrafyanın en eski ve otokton halkı oldukları iddiası, milliyetçilikleri

[6] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 37-38.
[7] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 59.
[8] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, çev. Güneş Ayaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 97-98.

beslemiştir. Eskilik ya da bir diğer ifadeyle tarihsel geçmiş, söz konusu coğrafyadaki tarihsel hak taleplerini meşrulaştırmak amacıyla kullanılmıştır.[9]

Yayılmacı "milliyetçilik" anlayışı ile en yoğun propagandalara girişen Balkan milleti, hiç kuşkusuz Yunanlardı. Yunanlar yukarıda bahsedilen çeşitli araçları kullanarak Arnavut toprakları üzerinde hak talep ediyor ve bu noktada Ortodoks Arnavutlar, yoğun Helenist propagandanın hedefi oluyorlardı. Ortodoks Arnavutlarca din ve eğitim konularında Yunancanın kullanılması ve Yunan kültürünün baskın konumda bulunması, Ortodoks Arnavutların kendi dillerini ve kültürlerini korumalarını güçleştirmişti.[10] Arnavutluk bölgesinde kültürel çalışmalara yoğunluk veren Yunanların Güney Arnavutluk'ta açtığı Yunan okullar ve özelikle Yanya'da açılan Zossimaia Lisesi, Yunan amacının aksi yönde çalışarak, buralara devam eden Ortodoks ve Müslüman Arnavutlar arasında millî bilincin uyanmasında önemli rol oynamıştır.[11] Yani Vreto, Anastas Byku, Konstantin Kristoforidhi gibi birçok Arnavutçu Zossimaia kardeşlerin açtığı bu okulda eğitim aldığı gibi Müslüman Arnavutlardan Şemseddin Sami, kardeşi Naim ve İsmail Kemal gibi isimler de aynı Rum okulunda öğrenim görmüşlerdir.[12]

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetimi, Arnavutluk'ta resmi dilde eğitim yapacak okullar açma işini örgütlerken, Fener Patrikhanesi ise 1872 yılında Epir'de (Güney Arnavutluk) Yunan dilini yaymak için bir "Kültür Derneği" kuruyordu. Bu çifte saldırı karşısında Arnavut eğitimi gelişmekte güçlük çekti. 1878 yılında Avlonya, Berat ve Ghirokastra'da 80 Türk okulu, 163 Yunan (Rum) okulu bulunurken hiç Arnavut okulu yoktu.[13] Arnavutlar arasında ayrılıkçı düşüncenin ve milliyetçi hislerin yaygınlaşmasını önlemek amacıyla millî okullar açmalarının ve ana dilde eğitim yapmalarının yasaklanması, buna karşılık olarak

[9] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 7.
[10] Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.
[11] Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler: (1878-1912)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 99.
[12] Nathalie Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 145.
[13] Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, Ankara 2004, s. 136.

bölgede Rum okullarının yaygınlaşmasına göz yumulması istenilen sonucu vermemiş ve Arnavut milliyetçilerinin çoğu bu okullarda yetişmiştir. M. Konitza, *The Albanian Question* isimli eserinde, bir Yunanlının ortaya çıkan sonucu şu şekilde değerlendirdiğini ifade etmektedir: "Biz koynumuzda yılan besledik. Yunan okulları, Arnavutluk'ta Yunan taraftarı yaratmaktan ziyade kendisi için en büyük düşmanı yaratmıştır."[14]

Şemseddin Sami, yukarıda bahsedilen zihni dönüşümün dönemi olan on dokuzuncu yüzyılda, Balkan coğrafyasının Güney Arnavutluk bölgesinde doğmuş, Arnavut milliyetçilerini yetiştiren Rum lisesinde tahsil görmüş, Müslüman bir Arnavut olarak bu koşulların içinde "milliyetçilik" gerçeğini çok yakından teneffüs etmiştir. Sahip olduğu çeşitli kimliklerin yanında aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl "Osmanlı" aydını olarak Şemseddin Sami'nin tarih anlayışı bu çok çeşitli kimliklerden etkilenmiş ancak yakından temas ettiği "milliyetçilik" fikri onun tarih tasavvurunu şekillendiren "esas" kavram olmuştur. Ayrıca "lisan" çalışmalarına verdiği ağırlık ve bu bağlamda ortaya koyduğu eserleri de "millileşme" çabasının Sami'deki yansıması şeklinde düşünmek mümkündür.

Müşterek bir kültürel belleğin yaratılmasında biz kadar öteki imajı da önemlidir. Öteki, bu çerçevede biz tarafının bittiği yerde başlar; bizin dış sınırıdır. Yani biz bir yerde ötekine göre belirlenir. Öteki her zaman bizden, ister olumlu ister olumsuz olsun, farklı olmalıdır; bu farklılık sağlanmadığı sürece öteki de yok demektir.[15] Sami'nin çalışmaları bu bağlamda bir "düşman öteki" imajı olarak, geçerli birçok sebepten dolayı -Yunan yayılmacı faaliyetlerinin şiddetli bir şekilde hissedildiği genelde Arnavutluk, özelde Güney Arnavutluk coğrafyasının içinden çıkmış olması ve Rum lisesinde eğitim almış olması gibi- "Yunan" milletini işaret etmektedir. Ancak "Türk" milleti ve dili hakkındaki çalışmaları da yine vurgulanmak istenen "öteki" imajından bağımsız düşünülmemelidir.

[14] Said Olgun*, a.g.e*., s. 65-66.
[15] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 34.

I.BÖLÜM

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

1.Doğumundan İstanbul'a Uzanan Süreç

Türk ve Arnavut milletlerinin dili, tarihi ve kültürü için ayrı ayrı eserler meydana getiren, şahsının önemi, iki milletin tarihyazımında bir türlü paylaşılamamasından da anlaşılabilecek olan, etnik kökeni Arnavut bir Osmanlı aydını olarak Şemseddin Sami'nin hayatı, onu ve eserlerini anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Şemseddin Sami, H. 22 Recep 1266 (M. 1 Haziran 1850) yılında, o tarihlerde hala bir Osmanlı toprağı olan, Yanya ilinin Ergiri sancağına bağlı Premedi kazasında Dağlı nahiyesinin merkezi olan Fraşer köyünde dünyaya gelmiştir.[16]Babası tımar beylerinden Halit Bey ve annesi Fatih ve II. Bayezid ricalinden İmrahor İlyas Bey'in soyundan gelen Emine Hanım'dır.[17] 1859'da Halit Bey, 1861'de Emine Hanım vefat edince[18], ailenin en büyük çocuğu olan Abdül Bey, kardeşlerinin eğitimi için aileyi 1861'de Yanya'ya taşımıştır. Sami, Yanya'da özel olarak Müderris Yakup Efendi'den ders almanın yanında, ağabeyi

[16] Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", *Servet-i Fünûn,* Sayı 275, 6 Haziran 1312, s. 227; Şemseddin Sami'nin bizzat kaleme aldığı tercüme-i halinin yer aldığı bu kaynak, sınırlı bilgiler vermekle birlikte, birinci elden kaynak olması bakımından bizim için değerlidir. Sami'nin hayatı üzerine yapılmış olan ilk çalışmalar incelendiğinde yazarlar arasında bazı fikir ayrılıkları ve tarihsel tutarsızlıklar dikkati çekmektedir. Sami'ye ait bu yazı, tarihsel dayanak oluşturması açısından da önemlidir. Yeri geldiğinde bahsedilecek olan bu tarihsel tutarsızlıklar bugün kesinleştirilmişse de çalışmamızda bunlara değinilecektir.

[17] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Şemsettin Sami Bey Hayatı Ve Eserleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1934, s. 5.

[18] Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010, s. 35; Dağlıoğlu ise eserinde Halit Bey ve Emine Hanım'ın vefat tarihlerini sırası ile 1864 ve 1866 olarak vermektedir. (Bkz. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *a.g.e*., s. 5-6.) Ancak Sami'nin yazmış olduğu tercüme-i halinde gördüğümüz dokuz yaşında babasını ve bundan iki sene sonra annesini kaybettiğine dair ifadeleri bize Dağlıoğlu'nun verdiği tarihlerin yanlış olduğunu göstermektedir ki Levend de buna dayanarak tarihleri 1859 ve 1861 olarak vermiştir.

Naim Bey ile birlikte Zossimaia adlı Rum okuluna gitmiş ve sekiz yıllık olan bu okulu yedi yılda bitirmiştir.[19]

Sami'nin almış olduğu tahsilin tesirini, hayatı boyunca içinde yer aldığı faaliyetlerde, kaleme aldığı eserlerde ve çalışma hayatında görmek mümkündür ki işte bu sebeple onun eğitim hayatı, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Geg ve Tosklardan oluşan Arnavutlardan, güneydeki Tosklar arasında, heterodoks bir İslâm inancı olan Bektaşilik oldukça yaygındır ve Tosk Arnavutlarından olan Şemseddin Sami de bu kültürden etkilenmiş, hatta ilk eğitimini Yanya'ya göç etmezden evvel, doğduğu köy olan Fraşer'de böyle bir Bektaşi tekkesinde almıştır.[20] Burada ayrıca Kalkandelenli Mahmut Efendi'den de dersler alan Sami böylece Doğu kültürü ve dillerini ilk olarak Fraşer'de öğrenmeye başlamıştır.[21] Eğitimine Yanya'daki Zossimaia adlı Rum okulunda devam etmesi, Şemseddin Sami'yi değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Bahsi geçen okul yalnızca Hıristiyan Ortodoks Arnavut ailelerin çocuklarını eğitmekle kalmayıp Müslüman Arnavut aileler tarafından da tercih edilen bir kurum olmuştur ki bu kurum daha sonra Arnavut milliyetçi hareketinde etkin rol oynayacak olan birçok Müslüman ve Hıristiyan Arnavut isimleri yetiştirmiştir.[22] Mükemmel bir dil eğitimi veren bu okulda Sami Rumca, eski Yunanca, Fransızca ve İtalyanca dillerini öğrenmiş, Fransızca için ayrıca özel dersler de almıştır. Dil eğitiminin yanında coğrafya, tarih, matematik, astronomi, hikmet, kimya ve tarih-i tabii ve teşrih gibi

---

[19]Agâh Sırrı Levend*, a.g.e*., s. 35; Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", *Servet-i Fünûn*, Sayı 275, s. 227; Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 29; Sami yazısında Yanya'ya göç ettikleri tarihi H.1281(M.1864) olarak verdiğinden diğer birçok eser Yanya'ya göçleri için bu tarihi kullanmış ve okulu yedi yılda bitirdiği ifadelerinden hareketle mezuniyet tarihini de 1871 olarak vermiştir. Ancak bahsi geçen okuldan mezun olduğu tarihi, muhtemelen diplomanın orijinalini görmüş olan Levend "14 Temmuz 1868" olarak belirtmiş ve Sami'nin okulu yedi yılda bitirdiğine ilişkin ifadeleri de hesaba katarak göç tarihini mezuniyetten yedi yıl önce yani 1861 olarak düzeltmiş ve Sami'nin yazısındaki bu tarihin basım hatasından kaynaklanmış olabileceği üzerine dikkat çekmiştir. Arnavutça bir albümde kopyası yayımlanmış olan diplomada da Sami'nin 1868'de mezun olduğu doğrulanmaktadır. (Bkz. Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 126, İstanbul 2004, s. 45.)

[20]Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908) İslâmlaşma Otokrasi ve Disiplin,* İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 260,266.

[21]Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", *Toplumsal Tarih*, Sayı:126, İstanbul 2004, s. 38.

[22] Selçuk Akşin Somel, *a.g.e*.,s. 260,266.

bilim dallarını da bu okulda görmüştür.[23] Gerek dil eğitimi gerek çeşitli bilim dallarında aldığı bu tahsil, Sami'nin eserlerinde kendini sık sık hissettirmiştir. Ömer Faruk Akün, İslâm Ansiklopedisi'nde yazmış olduğu "Şemseddin Sami" maddesinde Sami'nin çalışmalarının gayesinin Ahmet Mithat ile olan ortaklığına değindikten sonra aralarındaki seviye farkını ve hatta Sami'nin kendi neslinin yazarlarına göre bazı üstün taraflarının oluşunu çok sağlam bir lise tahsiline sahip olmasına bağlamıştır.[24]

Rum okulundaki eğitimini tamamladıktan sonra çalışma hayatına atılan Sami'nin ilk deneyimi Yanya'daki *Vilayet Mektubî Kalemi*'nde olmuş, burada bir süre çalıştıktan sonra H.1288 (M.1871)'de İstanbul'a geçerek *Matbuat Kalemi*'nde çalışmaya başlamıştır.[25]

2. İstanbul'daki Hayatı ve Çalışmaları

İstanbul'a geldiği ilk yıl *Tarih-i Umûmî* adıyla bir eser yazmışsa da bu eseri yayımlamaya uygun bulmadığından basımını gerçekleştirmemiş bundan sonra basılan ilk eseri olan *Tarih-i Mücmel-i Fransa*'yı 1872 yılında Fransızcadan tercüme etmiş aynı yıl ilk Türk romanı olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*'ı yayımlamıştır.[26] *Hadîka* gazetesinde çalışmaya başlayarak gazeteciliğe adım atmışsa da gazetenin 1873 Mart ayında kapatılmasıyla Ebuzziya'nın *Hadîka*'nın yerine çıkarmaya başladığı *Sirâc* gazetesinde çalışmaya devam etmiştir. Vatan Yahut Silistre hadisesinin ardından *Sirâc* gazetesi 6 Nisan 1873'te kapatılıp Ebuzziya ve Namık Kemal sürgün edilince Sami gazeteciliğe bir süre ara vermiştir. Bu sırada Matbuat Kalemi'ndeki işine devam ederken bir yandan da çeviri faaliyetini sürdüren Sami, 1873 yılında *İhtiyar Onbaşı* adlı bir piyesi ve *Galetée* adlı bir hikâyenin çevirilerini

[23] Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", s. 227.
[24] Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati*, C.11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 415.
[25] Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", s. 227.
[26] Etem Çalık*, Şemseddin Sami ve Medeniyyet-i İslâmiyye*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 10-11; Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", s. 227; Sami, Ahmet İhsan'ın yayımladığı bu yazısında Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat adlı eserini yazdığı sırada Türkçenin aile lisanı denen cihetine vakıf olmadığının eserinden anlaşıldığını belirtmiştir.

yaparak yayımlamıştır.[27] *İhtiyar Onbaşı* oyununun 1874 yılında İstanbul'da sahnelenmesiyle dikkat çekmeye başlayan Sami, *Sührab* adlı, konusunu *Şehname*'den alan bir tiyatro neşretmişse de eserin tiyatro usûl ve şartlarına uygun olmamasından dolayı yayımlanması ve sahnelenmesinden vazgeçmiştir.[28] *Besa Yahut Ahde Vefa* adlı trajedisi *Gedikpaşa Tiyatro*'sunda Nisan 1874 tarihinden itibaren sahnelenen Şemseddin Sami, bir süre sonra devlet tarafından Trablusgarp Vilayet gazetesine tayin edilmiştir.[29] Sami'nin hayatının bu noktası eserlerde tartışmalı bir konu olarak yer almaktadır. Sami'nin Trablusgarp'a tayin edilmesi ilk defa Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun eserinde bir sürgün olarak değerlendirilmiş, bundan sonra Sami üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri olan Agâh Sırrı Levend'in eserinde de bu olay sürgün olarak verilmiştir. Levend, Sami'nin sürgün sebebini *Hadika* gazetesindeki çalışmalarına bağlamıştır.[30] Hatırlatmak gerekir ki bu iki yazar bizzat Sami'nin aile fertleri ile görüşmüş ve eserlerinde bu bilgilerden de faydalanmışlardır. Ancak Dağlıoğlu, eserinde 1874 yılında gerçekleşen bu tayinden bir sürgün olarak bahsederken olayın Abdülhamid döneminde gerçekleştiğini ifade etmiştir. 1874 yılı ve Abdülhamid'in tahta cülûs ettiği 1876 tarihine dikkat edilirse Dağlıoğlu'nun verdiği bilginin yanlışlığı gözlerden kaçmayacaktır. Çünkü Sami'nin Trablusgarp'a tayini 1874 yılındadır[31] ve bu tarihlerde tahtta henüz Sultan Abdülaziz bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda Sami üzerine ayrıntılı bir ansiklopedi maddesi yazan Ömer Faruk Akün ise sürgün iddiasının tamamen yanlış olduğunu söylemiştir. Sami'nin sürgün amaçlı mı yoksa bir devlet görevi için mi Trablusgarp'a gönderildiği hakkında daha kesin sonuçlar için Sami'nin bu görevlendirmeden hemen önceki çalışmaları incelenmelidir.

Yukarıda bahsedilen Trablusgarp Vilayet gazetesi tayini ve bundan sonraki tarihlerde gerçekleşecek bir diğer resmi görevlendirme dışında başkentten ömrünün sonuna kadar ayrılmayacak olan Şemseddin Sami, Trablusgarp'a yaptığı yolculuk

---

[27] Ömer Faruk Akün*, a.g.m*, s. 411.
[28] Ahmet İhsan," Şemsettin Sami Bey", s. 227.
[29] Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Neşriyat, s. 30; Ömer Faruk Akün, *a.g.m*, s. 411; Etem Çalık*, a.g.e*., s. 11.
[30] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *a.g.e*., s. 16; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 36,48.
[31] Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", s. 227.

sırasında Yanya'ya uğrayarak buradan Korfu, Brindisi, Napoli, Mesina ve Malta gibi bölgelere de gitmiş ve bu seyahat dolayısıyla Avrupa'nın bir kısmını görmüştür. Sami, Trablusgarp'ta bir sene süreyle Vilayet gazetesinde çalıştıktan sonra 1875 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.[32] İstanbul'a dönüşüyle gazete ve tiyatro faaliyetlerine hız kazandıran müellifimiz çeşitli gazetelerde yazarlık yapmış, aynı yıl Namık Kemal ve Ebuziyya'ya geçen Tasvir-i Efkâr matbaasında *Matbuat-ı ceyyide* adıyla bir kitap serisi tesis ederek Arnavut kültürüyle ilgili *Besa Yahut Ahde Vefa* (1875) ve konusunu Endülüs tarihinden alan bir kahramanlık hikâyesinin işlendiği *Seydi Yahya* (1875) adlı oyunlarını yayımlamıştır. 1876 tarihinde *Gave(Kawa)* adlı üçüncü oyununu yayımlamış ve yine aynı yıl hala sürgünde olan Ebuzziya Tevfik adına *Muharrir* dergisinin ilk dört sayını çıkarmıştır.[33]

H.12 Safer 1293 (9 Mart 1876) tarihi ile birlikte Şemseddin Sami'yi *Sabah* gazetesinin başyazarı olarak görüyoruz. Bu gazeteyi Tasvir-i Efkâr matbaasını kiralayan Mihran Efendi ve imtiyaz sahibi olan Papadopulos ile birlikte çıkarmıştır. Abdülaziz devrinin son aylarında çıkarılmaya başlanan bu gazetede H.17 Zilhicce 1293 (3 Ocak 1877) tarihli 256.sayısından sonra Şemseddin Sami imzası görülmemektedir. Sabah gazetesini diğer gazetelerin dörtte bir fiyatına satarak geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemesi, sansüre karşı uyguladığı "sansürlenen yerlerin boş bırakılması" yöntemi, kalitesi ve yeni içeriğiyle bu gazete çalışması Sami'yi basın tarihinde özgün bir yere konuşlandırmıştır.[34]

Sabah gazetesinden ayrıldıktan sonra Sami, 1877 Şubatında ikinci ve son defa olmak üzere başkentten ayrılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne tayin olunan Sava Paşa'nın mühürdarlığı vazifesi ile Rodos'a gitmiştir. Bu sırada başlayan Türk-Rus harbinde Rusların Balkanlar'da yayılması üzerine beş ay çalıştığı bu vazifeden

---

[32] Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", s. 227.
[33] Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Fraşeri", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 2004, s. 40; Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 411.
[34] Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 36; Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s. 31,32; Bülent Bilmez, *a.g.m*., s. 40; Sabah gazetesinin çıkarılma tarihi ile ilgili bazı tartışmalar mevcuttur. Sabah gazetesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Filiz Ferhatoğlu, *Sabah Gazetesinin (1876-1877İnceleme Açıklamalı İndeks Ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı*, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.

istifa ederek Yanya'ya geçmiş ve orada Abidin Paşa'nın reisliğinde kurulan Sevkiyat-ı Askeriye Komisyonu'nun birkaç ay başkâtipliğini yapmıştır.[35] Bülent Bilmez, Şemseddin Sami'nin hayatı ile ilgili aydınlatılması gereken konulardan birinin de bahsedilen Rodos tayini ve burada kısa süre kaldıktan sonra ani bir kararla görevini bırakması olduğunu söyler. Arnavut kaynaklarından da yararlanan Bilmez, bazı Arnavut yazarların Sami'nin Rodos'a ikinci bir sürgün olarak gönderildiğine dair iddialarda bulunduklarına dikkat çekmiştir.[36]

1877 tarihinde İstanbul'a dönerek Mihran Efendi'nin çıkarmakta olduğu *Tercüman-ı Şark* gazetesinin H.21 Cemaziyülevvel 1295 (M.23 Mayıs 1878) tarihli 74. sayısı ile gazetenin başyazarlığını üzerine almıştır. Sami gazetenin H.9 Zilkade 1295 (M.4 Kasım 1878) tarihli son sayısına kadar burada yazmaya devam etmiştir.[37] Gazetenin yayımlanmakta olduğu tarihlerin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığının tehlikeye düştüğü dönemlere denk gelmesinden ve Arnavutluk konusunun dönemin hassas siyasi meselelerinden biri olmasından dolayı etnik köken olarak Arnavut olduğunu belirttiğimiz Şemseddin Sami bu gazetede Arnavutluk konusu üzerine makaleler kaleme almıştır. Sami'nin bu mesele üzerine kaleme aldığı yazıları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir. *Tercüman-ı Şark* adlı gazetenin kapatılması aynı zamanda Şemseddin Sami'nin bir gazetenin sürekli yazarlığı anlamındaki gazetecilik faaliyetinin de sonu olmuştur. Bundan sonra Mihran ile birlikte kurduğu *Cep Kütüphanesi* serisinden *Medeniyet-i İslâmiyye*, *Esâtîr*, *Kadınlar*, *Gök*, *Yer*, *İnsan*, *Yine İnsan*, *Emsâl*, *Letâif*, *Lisan*, *Usûl-i Tenkît ve Tertîb* kitapçıklarını ve ayrıca Fransızcadan tercüme ettiği *Şeytanın Yadigârları* ile *Sefîller*'i yayımlamıştır.[38] Cep Kütüphanesi serisinde neşrettiği kitaplar İslâm medeniyetinden jeolojiye kadar çeşitli alanlarda yazılmış ansiklopedik mahiyette küçük kitaplardır.[39]

1877-1878 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ciddi değişimler yaşadığını söylemiştik. Bu tarihler gerçekten de "93 Harbi", "Ayastefanos ve Berlin

[35] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*, s. 412.
[36] Bülent Bilmez,*a.g.m*., s. 41.
[37] Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 36.
[38] Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s. 32; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 36.
[39] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 412.

Antlaşmaları" gibi imparatorluğun özellikle Balkanlarda ağır yaralar aldığı olayları içermesi bakımından oldukça önemli dönüm noktalarındandır. Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan Ayastefanos Antlaşması (Mart 1878) ile Arnavutların yaşadığı toprakların bir kısmının Osmanlı'dan alınarak Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'a verilmesine karar kılındığından, sarayın gizli desteği ile bazı Arnavut aydınlar ve yörenin önde gelenleri Haziran 1878 tarihinde Prizren'de bir araya gelmiştir.[40] 1878'de kurulan *Prizren Birliği* (1878-1881)'nin tarihyazımında Arnavut milliyetçi hareketin başlangıcı sayıldığını ayrıca belirtmek gerekir. Sami'nin en büyük ağabeyi olan Abdül Bey bu birliğin önderlerinden biri olmuş ve Şemseddin Sami de birliğin mücadelesi sırasında ve sonrasında Arnavut entelektüelleri ile birlikte İstanbul'da kültürel ve siyasal bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.[41] Bu birliğe dair bilgiler ve Şemseddin Sami'nin faaliyetlerine ilerleyen bölümlerde değinileceğinden burada Sami'nin Arnavut kültürü için yapmış olduğu çalışmalara dair bir temel oluşturması için kısaca değinmek yeterli olacaktır. Az evvel bahsettiğimiz Balkanların ve özelde Arnavutluğun siyasi durumundan ötürü Abdülhamid'in rızası alınarak 30 Eylül 1879 yılında İstanbul'da *Cemiyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye* adıyla Abdül Bey, Vasa Efendi, Yani Vreto gibi kurucularının arasında Şemseddin Sami'nin de bulunduğu bir dernek kurulmuştur.[42] Şemseddin Sami bu cemiyetin çatısı altında birkaç ay içinde Latin harflerine dayanan bir *Arnavutça Alfabe* yayımlamıştır. "İstanbul Cemiyet Alfabesi" veya "İstanbul Alfabesi" namlarıyla meşhur olan bu alfabe, o sırada yazılı kültüre geçiş süreci yaşamakta olan Arnavutçanın belli bir dönem boyunca en çok kullanılan alfabesi olmuş ve yirminci yüzyılda kabul edilen modern Arnavutça alfabeye de temel oluşturmuştur.[43] Bu cemiyetin 1879'da İstanbul'da yayımladığı *Alfabetare e Gjuhese Shqip (Arnavut Dili Alfabesi)* isimli kitapta bulunan "Arnavut Dili" ve

[40] Bülent Bilmez, *a.g.m*., s. 41.
[41] Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami mi yazdı bu ''sakıncalı'' kitabı? Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 99.
[42] Ömer Faruk Akün*, a.g.m*, s. 412; Etem Çalık, *a.g.e*., s. 13; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.,* s. 37; Mustafa Kutlu, "Şemseddin Sami", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C.8, Dergah Yayınları, s. 130; bu kaynaklarda Sami, bahsi geçen derneğin kurucularından ve üyelerinden biri olarak gösterilmektedir. Ancak Bülent Bilmez, bir makalesinde Arnavutça kaynaklarda Sami'nin bu derneğin başkanı olarak geçtiğini bildirmektedir. Bkz. Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 126, İstanbul 2004, s. 41.
[43] Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frahseri", s. 41; Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 412.

"Coğrafya" bölümlerini de Sami yazmıştır.[44] Şemseddin Sami, Arnavut dilinin yine Arnavut neşriyat teşekkülleri tarafından Bükreş'te basılan bir gramerini de meydana getirmiştir.[45] Bu arada Yusuf Akçura, Arnavut Alfabesini teşkil eden kişi olarak Şemseddin Sami'nin ağabeyi Abdül Bey'i işaret etmişse de söz konusu alfabeyi Şemseddin Sami'nin yazdığı kesindir. Akçura, "bence Fraşerli Şemseddin Sami Bey üçüncü devre Türkçülüğünün büyük simalarındandır" dediği Şemseddin Sami'nin Arnavut alfabesi hazırlamasını uygun bulmamış olacak ki alfabeyi ağabeyi Abdül Bey'e mal etmiştir.[46]

1880 yılı ile birlikte Sami'nin hayatında, onun hakkında kalem oynatmış yazarların ortak fikirde buluşamadığı bir dönem daha başlar. Arnavutların kültürü ve dili için çalışmalarının yoğunlaştığını gördüğümüz bu son dönemlerle birlikte Sami, II. Abdülhamid'in isteği üzerine saraya alınarak Mâbeyn-i Hümayun'da kurulan Teftîş-i Askerî Komisyon-i Âlisinin iki kitabetinden birine kâtip olarak atanır.[47] Bazı yazarlar tarafından bu görevin Sami'ye verilmesi Abdülhamid'in onu gözetimde ve hatta ev hapsinde tutmak istemesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmış ve Sami'nin bu görevi fiili olarak icra etmediği iddia edilmiştir.[48] Sami hakkındaki yazılarında Arnavutça kaynaklardan da yararlanan Bülent Bilmez ise bu kaynaklarda, Sami'nin 1882 tarihinde İstanbul'da gizli olarak kurulan *Arnavutça Basın Yayın Derneği*'nin kuruluşuna öncülük ettiği ve başına geçtiğine dair iddiaların bulunduğunu bildirmekte ve Sami'nin bir yandan örgütçü ve yazar olarak Arnavut aydın hareketi içinde yer alırken bir yandan da devlet memurluğu görevini sürdürdüğüne değinmektedir.[49] Eğer bu bilgi doğru ise Sami'nin henüz bu tarihlerde evine mahkûm edildiğini düşünmek akla uygun olmayacaktır. Zaten Dağlıoğlu da eserinde Sami'nin 1899 senesine kadar dışarıya çıkabildiğini ancak bu tarihten itibaren evinden çıkmaması için emir geldiğini belirtmiştir.[50] 1899 tarihi bu anlamda oldukça dikkat çekicidir çünkü Sami'nin Türk milliyetçisi olduğunu iddia eden

[44] Bülent Bilmez, *a.g.m*, s. 41.
[45] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 412.
[46] Yusuf Akçura, *Türk Yılı 1928*, TTK Basımevi, Ankara 2009, s. 370-371.
[47] Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*, s. 32.
[48] Bk. Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 38; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *a.g.e*., s. 17-18.
[49] Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", s. 42.
[50] Hükmet Turhan Dağlıoğlu, *a.g.e*., s. 18.

yazarların dayandıkları çalışmaları ile onun Arnavut milliyetçisi olduğuna dair iddialarda bulunan yazarların en çok dikkat çektikleri "Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?" adlı eser -ki ilk basımı imzasız olduğundan eserin yazarı tartışma konusudur- bu tarihe denk gelmektedir.[51] Adülhamid rejimi her türlü milliyetçiliğe karşı durduğuna göre Sami acaba bir Arnavut milliyetçisi olarak mı yoksa bir Türk milliyetçisi olarak mı Abdülhamid rejiminin tepkisini çekmiş ve böyle bir ev hapsine mahkûm edilmiştir? Yahut bazı yazarların bu mesele üzerinde hiç durmayarak[52] bu olayı Sami'nin üretkenliğini arttırdığı şeklinde yorumlamalarından yola çıkarak böyle bir ev hapsinin söz konusu olmadığını mı düşünmemiz gerekir? Bu soruları çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde cevaplandırmaya çalışacağımızdan şuan için sadece Sami'nin görevlendirilme tarihinin (1880) Arnavut milleti yararına faaliyetlerinin çoğaldığı dönemlere denk geldiğini ve sonrasında ev hapsi iddialarının yoğunlaştığı 1899 tarihinin dikkat çekiciliğini unutmamız gerektiğini belirtelim.

Ömrünün sonuna kadar çalışmalarına ara vermeyen Şemseddin Sami, 1880 tarihinde *Aile* ve 1881'de *Hafta* adlarıyla iki dergi çıkarmış bu çalışmalarından sonra 1882 yılında ilk büyük eseri olan Fransızcadan Türkçeye *Kamus-i Fransevî*'yi ortaya koymuştur. Bu eserle birlikte Şemseddin Sami'nin yazı hayatında sözlükçülük devresi başlamış olur.[53] Sami, bu tarihten sonra yıllarca ellerden düşmeyecek, uzun süre boyunca yerine yenileri koyulamayacak olan sözlüklerini meydana getirerek, Türk fikir ve kültür tarihinde kendine önemli bir yer açmıştır. Sözlüğün Fransızcadan Türkçeye kısmından sonra iki sene süren devamlı bir çalışmanın sonunda Türkçeden Fransızcaya olan kısmını da neşrederek *Kamus-i Fransevî*'yi tamamlaması üzerine, müellife Abdülhamid tarafından mükâfat olarak "ûlâ sınıf-ı sânisi" rütbesi ve iftihar madalyası verilmiştir.[54]

Sami, Türk fikir ve kültür tarihinde önemli bir yere sahip olmasını sağlayan eserlerini yazmaya ve yayımlamaya devam ederken bir yandan Arnavut milleti için

[51] Bülent Bilmez, *a.g.m.*, s. 40.
[52] Örn. Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 412; Etem Çalık, *a.g.e*., s. 13; Mustafa Kutlu, *a.g.m*., s. 130.
[53] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 413.
[54] Gös. yer.

de çalışmalarını sürdürmüş, 1884 yılında İstanbul'da ilk Arnavutça dergi olan *Drita (Aydınlık/Işık)*'yı çıkarmaya başlamıştır. İlk üç sayısı bu isimle çıktıktan sonra dördüncü sayıdan itibaren *Dituria (Bilgi/Bilim)* adıyla çıkmaya başlayan dergi toplam on iki sayı yayımlanmıştır. Ayrıca, *Aberte e gjuhes shqip (Arnavut Alfabesi)* adlı kitabı Bükreş'teki Drita derneği tarafından S.H.F. (Şemseddin Halit Fraşeri) imzasıyla yayımlanmıştır. Aynı dernek tarafından Bükreş'te *Shkonjetore e gjuhes Shqip (Arnavut Dili Grameri)* adlı eseri de yayımlanmıştır. Bundan iki yıl sonra *Deshkronje (Coğrafya)* adlı eseri yine Bükreş'te, bu kez Dituria derneği tarafından basılmıştır. Bazı Arnavut kaynaklarına göre, 1887 tarihinde Görice'de (Korça) açılan ilk Arnavutça okula izin alma sürecine de katkıda bulunmuş ve ayrıca 1896'da kardeşleri Naim ve Mehmet ile birlikte İstanbul'da *Arnavut Komitesi (Komiteti shqiptar)* adında bir gizli örgüt kurmuştur.[55]

1886 yılında *Küçük Kamûs-i Fransevi*'sini de yayımladıktan sonra ömrünün on iki senesini aldığını söylediği büyük bir çalışmanın içine girerek *Kamusü'l-Âlâm* adı ile tek başına tertip ettiği ansiklopedisini 1888'de forma forma yayımlamaya başlamış ve bu ansiklopedi ancak 1899 tarihinde tamamlanmıştır.[56] Çalışmamızın ana kaynağı niteliğini taşıyan Kamusü'l-Âlâm'ın *"İfade-i Merâm"* kısmında Sami, "…bu kitap tarih ve coğrafya fenlerinin bir mahzen-i kebiri hükmündedir"[57] sözleriyle okuyucuya tarih ve coğrafya bilimleri ile ilgili bir büyük ambar vadetmektedir. Anlaşılacağı üzere kitap bir tarih ve coğrafya ansiklopedisidir. Daha sonra tarih ve coğrafya ilimlerine dair fikirlerine yer ayıran Sami, tarih ve coğrafyanın ikiz ilimler olduğunu ve coğrafyanın tarihe tarihin ise coğrafyaya muhtaç olduğunu söylemiştir. Tarih ve coğrafya arasında yaptığı ayrım ve tarihçilerin işinin ne derece zor olduğunu ispat eden şu ifadeleri oldukça önemlidir:

---

[55] Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", s. 43; Gizli Arnavut Komitesi kurma ve Arnavutça okula izin alma meselesine katkıları bugün hala tartışmalı konulardandır ve Türk tarihyazımında birkaç yazar haricinde genelde Arnavut tarihyazımında ve Batılı kaynaklarda kabul edilmektedir.

[56] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 413; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 37.

[57] Şemseddin Sami, "İfade-i Merâm", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

"Tarih zamandır, coğrafya mekândır. Zaman ile mekânın birbirine münasebeti ise zâhirdir. Zaman daima o zamandır. Mekân dahi ilmü'l-arza ait olan gayet batî ol vukû' bazı tebeddülâttan mâadâ, yine o mekândır. Lakin insanlarla, insanların masnû olan şeyler değişir. Küre-i arzın üzerinde bulunan ve bulunmuş olan insanların ahvâl-i hâzıra ve mâziyesini öğrenmek için ancak tarih ve coğrafya fenlerine müracaat edebiliriz. Bu ahvâli zaman itibariyle tarihten, mekân itibariyle coğrafyadan müştereken zaman ve mekân itibariyle dahi coğrafya-i tarihîden öğreniriz."[58]

"Tarih akvâm ve ümem-i muhtelife tarafından zabıt olunmuştur. Menbaları değiştikçe rivayet dahi değişmiştir. Bazı defa kasten ve ekseriya sehven ahvâl ve vekâyi' o kadar tebdîl ve tağyîr olunmuştur ki içlerinden doğruyu bulmak ve bazı defa hakikatte bir olmak lazım gelen iki vukûâtı tatbik etmek müşkül oluyor. İran-ı kadîmin Yunanîler tarafından zapt olunarak Avrupa'ca mâruf olan tarihiyle Firdevsî tarafından rivayet olunarak Şark'ça meşhur olan tarihi arasındaki fark meydandadır. Bu iki tarih bir yere gelemeyecek kadar mübâyindir. Elbette bunların biri yalandır, diğerinin doğru olduğuna nasıl inanabiliriz? Tarihle tevaggul edenlerin bir vazifesi de 'kitapta vardır' diye her yazılı gördükleri şeye def'aten sahih nazarıyla bakmayıp vukûâtı tatbik ve muhakeme etmek ve menbalarını da nazar-ı itibara alarak bir fikr-i mahsus teşkiliyle hakikati seçmeye çalışmaktır."[59]

Yukarıda verdiğimiz ifadeleri ile Şemseddin Sami tarih biliminin zorluğuna ve tarihçinin karşılaştığı müşkülata, içine düştüğü ihtilaflara en basit haliyle dikkat çekmiş ve bu ifadelerinden yıllar sonra kendisi de tarihyazımında biri Şemseddin Sami Bey ve diğeri Sami Frasheri olmak üzere bambaşka iki Şemseddin Sami olarak

[58] Şemseddin Sami, "İfade-i Merâm", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.
[59] Şemseddin Sami, "İfade-i Merâm", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

ele alınmıştır. Sami'nin hayatını anlatırken yer yer karşımıza çıkan ihtilaflar da işte hep bu sebepten ötürüdür ve hala çözülmeyi beklemektedirler.

Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ı, içinde barındırdığı eksikliklerine rağmen şüphesiz o dönem için Türk fikir dünyasının büyük bir eksikliğini gidermeyi başarmıştır. Sami, Kamusü'l-Âlâm'ı hazırlarken *Bouillet*'nin *Dictionnaire Universal D'histoire et de Geographie*'sini örnek almıştır. Kaynakları arasında başka batı kaynakları olmakla beraber Sami İslâm-Şark dışındaki birçok maddeyi Bouillet'nin eserinden aynen tercüme etmiştir.[60] İslâm-Şark sahasına ait maddeler eski şuara tezkireleri karıştırılarak hazırlanmış fakat tarihi kitaplar, özellikle yazma eserler yeteri kadar tetkik edilmemiştir.[61] Abdurrahman Şeref de Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ını Süreyya Bey'in *Sicilli Osmanî*'si ile kıyasladığı bir yazısında Sami'nin daha önce böyle bir yapıt için hazırlanmadığını ve bu nedenle ihtiyacı olan doğu kaynaklarını temin ederek bunları incelemeye zaman bulamadığını yazmıştır.[62] Ayrıca Sami'nin eserinde zaman zaman miladi zaman zaman hicri tarih kullanmasını da bilimsel bir eksiklik olarak yorumlamıştır.[63] Bu eksiklikleri ile birlikte Sami'nin eserinin en önemli tarafı Avrupa kaynaklarında ihmal edilen İslâm-Şark-Osmanlı âlemini ilgilendiren maddelere yer vermesi ve bunların üzerinde fazlasıyla durmasıdır. Örneğin, Bouillet'nin eserinde dokuz satır olan "Anadolu" maddesinin Kamusü'l-Âlâm'da on bir sayfa olması ya da "Turaniye" maddesi Bouillet'nin kitabında hiç zikredilmezken Kamusü'l-Âlâm'da bu maddenin yer alması gibi.[64] Sami'nin kendisi de eserin "İfade-i Merâm" kısmında buna değinerek şunları söylemiştir:

> *"Şark ile Garp ve daha doğrusu âlem-i İslâm ile Hıristiyanlık âlemi arasında büyük bir fark vardır. Avrupa lisanlarında mevcut olan tarih ve coğrafya lügatleri Avrupa ve Hıristiyan meşâhîr ve*

[60] Ömer Faruk Akün,*a.g.m*.,s.417.
[61] Etem Çalık, *a.g.e*.,s.58.
[62] Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri (Musahabe-i Tarihiye)*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980, s.225.
[63] Abdurrahman Şeref, *a.g.e*., s.256.
[64] Etem Çalık, a.g.e., s60.

memâlikinden mufassalan ve İslâm meşâhîr ve memâlikinden dahi muhtasaran bahis etmektedir. En büyüklerinde bile ancak birkaç bin İslâm ismine rast gelinmektedir. Bunun için, böyle bir kitabın bir Avrupa lisanından tercümesiyle murâd hâsıl olunmaz ve böyle bir tercüme ihtiyacımıza hiçbir vecihle tekabül etmez. Bizim ihtiyacımıza göre bir coğrafya ve tarih lügati vücûda getirebilmek için Avrupa lisanlarıyla elsine-i İslâmiye'de bulunan bu gibi kitab-ı mütenevvianın cem'iyle, cümlesinden intihâb-ı mevâd etmek lazım gelir ve Avrupalılar kendilerine mahsus mevada ziyade ehemmiyet verip de bize müteallik olanlarını ikinci derecede bıraktıkları gibi, bizim de meşâhîr ve memâlik-i İslâmiye ve Osmanîye'ye ziyade dikkat edip ecnebilere mahsus olanlarını ikinci derecede bırakmamız tabîîdir."[65]

Sami İslâm kaynaklarına, ifadelerinde belirttiği kadar yönelememiş olsa da Kamusü'l-Âlâm'ın tamamlanması o dönem büyük bir takdirle karşılanmış, Ahmet Mithat, Veled Çelebi, Recaizade Ekrem gibi isimler bu olay üzerine tebrik ve takdir yazıları yazmıştır.[66] Bu arada Sami, Kamusü'l-Âlâm'ı yayımladığı tarih aralığında Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun başkâtipliğine yükselmiş (1892) ve 1894'te "ûlâ sınıf-ı evveli" rütbesini almıştır.[67] Yine bu aralıkta 1896 tarihinde *Kamus-ı Arabî*'nin telif ve neşrine başlamış, Kamusü'l-Âlâm'ın son cildine geldiği zaman Türkçenin ıslahı meselesine dair çeşitli gazetelerde makaleler yazmış (1899) ve Kamusü'l-Âlâm'ı tamamladıktan yedi sekiz ay sonra *Kamus-i Türkî*'yi yazmaya koyulmuştur.[68]

Kamus-i Türkî'yi tamamladıktan sonra Türk dil ve edebiyatı araştırmalarına ağırlık vererek 1902'de *Kutadgubilig,* 1903'te *Orhun Abidelerinin* izahlı tercümelerini meydana getirmiştir. Sonrasında *Tuhfat al-zakiya fi lügat al-Turkiya'*nin metin ve tercümesi ile 1904'te *Lehçe-i Türkiye-i Memalik-i Mısır* adı altında Kıpçak Türkçesi'nin umumi lügatini hazırlamıştır ancak maddi imkânsızlıklar

[65] Şemseddin Sami, "İfade-i Meram", *Kamusü'l-A'lâm*, C.1, İstanbul 1306.
[66] Etem Çalık, *a.g.e*., s.60.
[67] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s.413.
[68] Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s.413.

ve sağlık sorunları nedeniyle bu son eserlerini basamamış ve nitekim 18 Haziran 1904 (4 Rebiülahir 1322)'te elli dört yaşında vefat etmiştir.[69] Sami'nin özellikle bu son çalışmaları, makaleleri ve eserlerinde Türk dilini mesele edişi ve onu ele alış biçimi, Necip Asım, Veled Çelebi gibi Türkçülerle son dönemlerdeki dostluğu, ölümünden sonra özellikle Türk tarihyazımında bir Türk milliyetçisi olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

3.Aile Hayatı

Şemseddin Sami, sekiz çocuklu bir ailede dünyaya gelmiştir. Bunlar sırasıyla Abdül (1839-1892), Nefise (1841-1894), Şerif (843-1874), Naîm (1846-1900), Şahinisa (1848-1871), Sami (1850-1904), Tahsin (1853-1876) ve Mehmet (1856-1918)'tir.[70] Sami'nin ağabeyleri Abdül ve Naim Beyler birer Arnavut milliyetçisi idiler. Özellikle Abdül Bey, bu meselede aktif bir rol oynamıştır. Milliyetçi faaliyetlerinden dolayı zamanla Abdülhamid için kuşku uyandırdığından, yakalanarak İstanbul'a getirilmiş ve müebbet kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. Gazi Osman Paşa aracılığıyla affedilip İstanbul'da Şehremaneti Meclisi üyeliğine atanmışsa da iki yıl bu görevde çalıştıktan sonra, 11 Ekim 1892 tarihinde vefat etmiştir.[71]

Sami'nin İstanbul'a yerleşmesinden ilk evliliğine kadar geçen sürede yaşadığı yer bilinmemektedir. 4 Mayıs 1884 tarihinde Edremitli Kazasker Sadettin Efendi'nin kızı Emine Veliye Hanım'la evlenince kayınpederinin Kandilli'deki yalısına yerleşmiş ve burada sekiz-on yıl kadar yaşamıştır. 1893 yılında eşi Emine Veliye Hanım vefat etmiş, Sami bu olaydan bir yıl sonra 1894'te ağabeyi Abdül Bey'in vefatı üzerine dul kalan eşi Belkıs Hanım'la evlenmiştir.[72] Sami'nin ilk evliliğinden Samiye, Ali Sami, Sadiye ve Sadi adlarıyla dört çocuğu olmuştur. Çocuklarından Ali Sami Bey, bilindiği gibi Türk sporunun önemli isimlerinden biri

[69] Gös. yer.
[70] Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s. 28.
[71] Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 39.
[72] Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", s. 42-43.

olan Ali Sami Yen'dir. Sami'nin ikinci evliliğinden de İskender adında bir oğlu olmuştur.[73]

Kayınpederinin Kandilli'deki yalısında siyatiğe yakalanan Şemseddin Sami, Erenköy Caddebostan'da bir arsa alarak, planını kendisinin yaptığı bir köşk inşa etmiştir. Sami, hayatının son yıllarını bu köşkte, ekonomik sıkıntılar ve hastalıklar içinde geçirmiştir. Bu sıkıntılara rağmen Sami, ne derece çalışkan bir şahsiyet olduğunu ömrünün sonuna kadar dinlenmeksizin üretmeye devam ettiği eserleri ile kanıtlamıştır. İsmail Habib Sevük onun çalışkanlığını "Bazen kırk elli kişilik akademilerin uzun seneler çalışarak yapamadıkları işi bir Şemseddin Sami çıkar, devler gibi çalışarak başarır…" sözleri ile anlatmıştır.[74]

B. ESERLERİ[75]

1.Basılmış Eserleri

Roman:

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat (1872-1873).

Tiyatro Eserleri:

Besa yahut Ahde Vefa (1875), Seydi Yahya (1875), Gâve (1876).

---

[73] Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s.34; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 39-40.
[74] Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 38.
[75]Hikmet Turhan Dağlıoğlu*, a..g.e*., s. 29-31; Agâh Sırrı Levend, *a.g.e*., s. 149-151; Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s. 40-42; Sami'nin eserlerinin bir listesini bu eserlerde bulmak mümkündür. Ayrıca tüm eserleri hakkında özet bilgiler için bkz. Ömer Faruk Akün, *a.g.m*., s. 413-420; Etem Çalık, *a.g.e*., s. 19-66, Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.,* s. 47-74.

Cep Kütüphanesi Serisi:

Medeniyet-i İslâmiye, Esâtîr, Kadınlar, Gök, Yer, İnsan, Letâif, Yine İnsan, Lisan, Usûl-i Tenkît ve Tertîb.

Gazete ve Dergiler:

Gazeteler; Hadika (1873), Sîrac (1873), Trablusgarp Vilayet gazetesi (1874-1875), Sabah (1876), Tercümân-ı Şark (1877-1878). Dergiler; Aile (1880), Hafta (1881-1882), Drita (1884), Dituria (1884-1885).

Sözlük ve Ansiklopediler:

Fransızcadan Türkçeye Kamus-ı Fransevî(1882-1883), Türkçeden Fransızcaya Kamus-ı Fransevî (1885), Küçük Kamus-ı Fransevî (1886), Kamusü'l-Âlâm (6 cilt, 1888-1899), Kamus-ı Arabî (1896), Kamus-i Türkî (2 cilt, 1901).

Tercümeleri:

Tarih-i Mücmel-i Fransa (1872), İhtiyar Onbaşı (1873), Galatée (1873), Şeytanın Yadigârları (1878), Sefiller (1880), Robinson (1885).

Öğretici Eserleri:

Arnavutça Alfabe (Abetare e gjuhes shqip 1879), Arnavutça Gramer (Shkronjetore e gjuhes Shqip,1886), Küçük Elifbâ, Tasrifat-ı Arabiye, Yeni Usûl Elifbâ-yı Türkî, Nev Usûl Sarf-ı Türkî, Kavâid-i Sarfiye-i Arabiye, Kavâid-i Nahviye-i Arabiye, Usûl-i Cedîd Kavâid-i Arabiye, Tatbikat-ı Arabiye.

Diğer Eserleri:

Himmetü'l-hümâm fî neşri'l-İslâm (1884), Hurde-çîn (1885), Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntehabesi, Ali bin Ebî Tâlib Efendimizin Eş'âr-ı Müntehabeleri (1900).

2. Basılmamış Eserleri

Orhun Abideleri, Kutadgubilig, Et-tuhfetü'z-zekiye, Lehce-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır, Kırâat-ı Türkiyye, Nev Usûl Nahv-i Türkî, Müntehabat-ı Arabiye, Kur'ân Çevirisi.

II. BÖLÜM

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ'Yİ YARATAN FİKİR: MİLLİYETÇİLİK

Şemseddin Sami'nin, hem milliyetçilik akımı ile kaynamakta olan Balkan coğrafyasında milli benliğini savunmak ve varolma savaşı vermek zorunda kalan Arnavutluk topraklarında doğması hem Yunan milliyetçiliği faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği -buna rağmen Arnavut milliyetçilerini yetiştiren- Rum Lisesi'nde eğitim alması hem de Garp dillerindeki liyakati sayesinde hâkim olduğu Garp fikirleri sebebiyle dönemin Osmanlı aydınına nispetle millet ve milliyetçilik kavramlarının önemine olan idraki daha fazla idi. İşte bundan ötürüdür ki Sami'nin kaleminden çıkmış yazılarda "milliyetçi söylem" dikkat çekmiştir. Ancak Arnavut olması hasebiyle Arnavutlukta gözlerin Sami'ye çevrilmesine sebep olan çalışmaları ile bir Müslüman Osmanlı aydını olarak Türk milleti ve dili üzerine yapmış olduğu çalışmaları birbiriyle uzlaştırılamamış ve bu da hangi millet için "milliyetçi söylem" tartışmasını ortaya çıkarmıştır. Çoğu zaman, Arnavut yazarların dikkat kesildikleri Sami'yi Türk yazarlar görmezken aynı şekilde Türkiye'de ortaya çıkan "ilk Türkçülerden Şemseddin Sami Bey" fikrine sebep olan Sami'yi de Arnavut yazarlar görmek istememiştir.

Modern Türk (1923 sonrası) tarihyazımında Türklüğe hizmetlerinden dolayı "Türkçülüğün öncülerinden biri" olarak Türkiye'de yüceltilen Sami, Sosyalist Arnavutluk tarihyazımında ise hem Arnavut hem de genelde Osmanlı kültürüne katkılarıyla anılmış ve "bağımsızlıkçı Arnavut ulusçuluğunun öncülerinden biri" olarak yüceltilmiştir.[76] Böylece milliyetçi mitleştirmenin bir öznesi olan Sami her iki ülkede farklı isimlerle tanınmış ve o, Arnavutların Sami Frasheri'si, Türklerin ise

[76] Bülent Bilmez, "Tarih Yazımında Milliyetçi Mitleştirme Örneği Şemsettin Sami mi, Yoksa Sami Frasheri mi?", *Toplumsal Tarih,* Sayı 114, İstanbul 2013, s.54.

Şemseddin Sami Bey'i olarak iki ülkenin tarihyazımında yer bulabilmiştir.[77] Peki, birbiriyle son derece çelişen bu iki milliyetçi mitleştirmenin sebebi nerede aranmalıdır? Bu çelişkili mitleştirmelerin haklılık payı nedir?

Öncelikle belirtmeliyiz ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde, Sami, milliyetçi mitleştirmenin öznesi yapılırken dayanılan kaynaklar tartışmasız Sami'nin kendi kaleminden çıkmıştır. Ancak burada tartışma konusu olan Sami'nin kaleminden çıkan yazılardaki ifadelerinde ne kadar samimi olduğu yahut Türk dili üzerine yaptığı ciddi çalışmaları yalnızca bir dilbilimci tavrı ile yapıp yapmadığı meselesidir.[78] Bu durum daha çok Arnavut tarihyazımında bir mesele haline getirilirken Türk tarihyazımında çoğunluk Sami'nin Türk milliyetçiliğinde öncü rol oynadığını kabul etmiştir. Arnavutluk'ta ise Türkiye'deki durumun aksine, Sami, milliyetçi mitleştirmenin öznesi yapılırken *"Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?"* isimli, yazarı son derece belirsiz olan bir eser esas alınmıştır. Bu eser, Arnavutluk'ta ulusal Rilinja (yani Rönesans veya Yeniden Doğuş'un) manifestosu olarak kabul edilmekte ve kitabın Sami tarafından yazılıp yazılmadığı tartışma konusu dahi edilmemektedir.[79] Bu noktada, yazarı üzerine belirsizliklerin devam ede geldiği bir eserin, nasıl oluyor da tartışmasız bir biçimde Sami'ye atfedilerek, üstelik onun en önemli eseri olarak ele alınabildiği sorusu akla gelmelidir. Elbette bu eser Sami'nin olsun ya da olmasın Sami yalnızca bu eserden ibaret değildir. Ne Türk milli kültürü ne de Arnavut milli uyanışı için yaptığı çalışmaları ele alınan birkaç örnekten ibaret değildir. Dolayısıyla tüm tartışmaların sebebi de cevabı da yine Sami'nin kendisinde, bizatihi eserlerinde ve faaliyetlerinde bulunacaktır kanaatindeyiz. Biz bu bölümde bu çabayla hareket ettiğimizden dolayı Sami'yi iki ülkenin tarihyazımında ele alındığı şekliyle ayrı iki isim altında değil de "Şemseddin Sami Bey Frasheri" ismiyle her iki Sami'yi tek bir Sami'de toplamaya çalıştık. Sami tek bir isim altında toplandığında akla daha büyük bir soru gelmektedir; Sami'nin bir Arnavut milliyetçisi olmak için şaibeli bir esere ya da gayesi iki tarihyazımında da tartışılan faaliyetlerine gerçekten

[77] Gös. yer.
[78] Turgut Akpınar, *Kültür Tarihinden Esintiler*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 24-41.
[79] Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami mi yazdı bu "sakıncalı" kitabı? Yazarı tartışmalı bir kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899*), Tarih ve Toplum yeni Yaklaşımlar*, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 101.

ihtiyacı var mıdır? Yoksa Sami, onu, döneminin en önemli müelliflerinden biri yapan eserlerinde de hem Arnavut hem Türk milleti için öncü bir rol teşkil edebilmiş midir? Ya da bu soruların zıttı olarak Arnavut ve Türk tarihyazımında üretilen milliyetçi tezlere dayanak teşkil eden Sami'nin çalışmaları, onu ilk Türkçülerden addetmek veya Arnavut milliyetçisi kabul etmek için ne ölçüde yeterlidir?

Her iki ülke için de mevcut olan çalışma ve faaliyetlerinden hareketle yaratılan iki farklı milliyetçiliğe sahip Sami'yi ve çalışmalarını değerlendirirken en çok üzerinde durulması gereken husus "lisan" olmalıdır. Lisan, millet ve lisan ile millet olma arasındaki ilişkiye dair şu ifadeleri onun çalışmalarını "milliyetçilik" üzerinden değerlendirmede bize yol gösterecektir:

> *"Bir kavim ve ümmetin hiçbir vakit kâffe-i efrâdı yeryüzünden mahv ve nâ-bedîd olamaz; ancak lisanını kaybedip, diğer bir ümmetin lisanıyla tekellüme başlayınca, efradı ve hele bunların ahfadı lisanını söyledikleri ümmetin efradı içine karışıp, mevcûdiyet-i cinsiyelerini kaybederler."*[80]

> *"Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esası, bütün efradı beyninde mütesaviyen müşterek malı, söylediği lisandır. Bir lisan söyleyen halk bir kavim ve bir cinsiyet teşkil eder."*[81]

> *"Bugün âlem-i medeniyette müsbet ve müberhendir ki, her kavim ve ümmetin mevcûdiyet-i cinsiyesi ancak lisanının mükemmeliyeti ve kendi lisanında edebiyat ve maarifin terakkiyatı ile münasebettedir."*[82]

[80] Şemseddin Sami, "Elsine-i Sâmiye ve Lisân-ı Arabî", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 268.
[81] Şemseddin Sami, "Lisan ve Edebiyatımız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış*…, s. 231.
[82] Şemseddin Sami, "Lisan ve Edebiyatımız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış*…, s.232.

"Kavmiyet ve cinsiyetin başlıca esası lisan olduğundan, kendini tezyin ve tenvir etmek isteyen her bir kavmin kendi lisanını ıslah ve tevsi' ile edebiyât-ı mahsûsasını ilerletmeye çalışması iktiza eder."[83]

Sami'ye ait olan yalnızca birkaç makaleden alınan bu örnekler onun millet olma yolunda lisana atfettiği değeri açıkça göstermektedir. Sami lisanı ele alış ve işleyiş biçimi ile kendi dönemindeki Osmanlı aydınından ayrılmaktadır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilin gücü ve önemi Süleyman Paşa, Ali Suavi, Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler tarafından keşfedilmişse de bu dönemde dile ve kültüre yönelen bu dikkatlerin dilin "millet" olmadaki rolünün fark edilmesinden doğduğunu söylemek güçtür. Söz konusu dikkatler daha çok dilin kitlelere ulaşmada önemli bir araç olduğunun keşfedilmesinden kaynaklanmış ve dil, bu bağlamda kullanılmıştır. Sami, dönemin hâkim anlayışının dışına çıkarak, dilin millet olmada son derece önemli bir unsur olduğunu gören ilk aydınlardan biri olmuştur.[84]

Ali Kemal, Peyâm-ı Edebî'de, Şemseddin Sami için *"bugün böyle açık, sade yazabildiğimiz Türkçe'nin hakiki müstahzarlarından biri* ifadelerini kullanmakta ve *bugün bu hakikatleri hepimiz biliyor ve söylüyoruz (dilin sadeleşmesi meselesi ile ilgili konular) lakin yirmi, otuz sene evveli bu muhît-i edebîmizde onları keşfetmekle meydana atabilmektir ki büyük bir marifet idi. O da Şemseddin Sami Bey'den evvel başka hiç bir muharririmizin elinden gelmedi. Çünkü hiç birimiz bu zavallı Türkçeyi o sâhib-i kamûs mertebesinde tedkîk ve tetebbû edemedik"*[85]demektedir. Dönemin içinden bir isim olan Ali Kemal'in bu ifadeleri Şemseddin Sami'nin lisanın sadeleştirilmesindeki öncülüğünü göstermesi bakımından önemli olduğu gibi *hiç birimiz bu zavallı Türkçeyi o sâhib-i kamûs mertebesinde tedkîk ve tetebbû edemedik* ifadesi ayrıca Sami'nin lisanı ilmî bir seviyede incelediğini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Bu ifadelerinde

[83] Şemseddin Sami, "Elsine-i İslâmiye", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış*…, s. 212.
[84] Yüksel Topaloğlu, *a.g.e*., s. 51.
[85]Ali Kemal, "Şemseddin Sâmî Bey", *Ali Kemal Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Hülya Pala, Kitabevi, İstanbul 1997, s. 107,109.

Ali Kemal, onun Türkçe üzerine olan çalışmalarından hareket etse de Sami'nin diğer çalışmaları incelendiğinde onun, lisanı çağdaş bir bilim insanı ve bir dilbilimci olarak ihtisas alanı seçtiği gözlemlenmektedir.

Şemseddin Sami'nin, lisanı bir ihtisas alanı olarak seçmesindeki sebep lisanın millet olmada oynadığı rolü idrak etmesi olmalıdır. Gerçekten de Sami'nin lisan üzerinden bir etnik kimlik oluşturması ne Arnavutlar ne de Türkler ile sınırlı kalmamıştır. Yapılan akademik çalışmalar[86], Sami'nin milliyetçiliğini ele alırken devamlı bu iki millet örneğinden hareketle soru sormuş ve bu sorulara cevap olabilecek eserlerinde Sami'nin milliyetçiliğini aramışlardır. Bu çalışmalarda genellikle gözden kaçan yahut üretilen tezlere dayanak olacağı düşünülen maddelerinin -Arnavutluk, Arnavut, Türk, Turan vs.- incelendiği, altı ciltlik tarih ve coğrafya ansiklopedisi olan Kamusü'l-Âlâm adlı eserinde Sami, Arnavutlar gibi Osmanlı coğrafyasında yaşayan ve bir Osmanlı üst kimliği altında birleştirilmeye çalışılan, Ermeni, Boşnak, Laz, Çerkez, Kürt gibi Osmanlı Devleti'nin diğer etnik unsurlarını ele alırken de tıpkı Türk ve Arnavut milletlerinde olduğu gibi lisan üzerinden bir köken meydana getirmiştir. Örneğin Lazlar için Kamusü'l-Âlâm'da;

"*Esasen akvâm-ı Kafkasîye'den olmakla, Gürcülerle karâbet-i cinsiyeleri vardır. Lazlar simaca tamamıyla ırk-ı Kafkasîye'ye mensup olup… Nesep ve cinsiyetçe ırk-ı Kafkasî'ye mensup oldukları simalarından zâhir olduğu halde, lisân-ı aslîlerini unutup, Türkçe tekellüm etmektedirler"*[87] ifadelerini kullanıp, bölgede yaşayan Hıristiyanların kökenini de yine lisan üzerinden vermiştir:

> *"Hıristiyanlar ise Laz olmayıp, tâ ezmine-i kadîmede oralarda yerleşmiş olan Yunan-ı kadîm muhacirleri evladındandır ve elyevm*

[86] Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010; Bülent Bilmez, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 126, İstanbul 2004; Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati*, C.11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
[87] Şemseddin Sami, "Laz", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3966-3967.

söyledikleri lisan Yunanî-i kadîmin sair taraflar Rumcasından farklı bir nev-i galatıdır."[88]

Ermenilerin tarihi hakkında bilgiler verdiği bölümde Sami, Ermenilerin ataları hakkındaki farklı rivayetlere açıklık getirmek için milletleri teşhis etmede en sağlam alamet olarak nitelendirdiği lisandan hareket etmiştir:

"Her ne kadar Ermeniler kendi tarihlerinde cedd-i akdemleri olan (Hayk)ın Babil'den Fırat havzasına gitmiş olduğunu zikredip, buna bakılırsa Ermenilerin komşuları olan Keldaniler, Asurîler ve Süryaniler gibi ümem-i Sâmîye'den olmaları lazım gelir ve simaları dahi bir dereceye kadar buna delalet edebilirse de teşhîs-i ümem hususunda sağlam bir alâmet olan lisanları kendilerinin ümem-i Arya'dan bulunduklarına ve İranîlerle pek yakın karâbet-i cinsiyeleri bulunduğuna bir şâhid-i âdildir."[89]

Kamusü'l-Âlâm'ın Araplar ile ilgili maddesinde yer alan şu ifadeleri de lisan ve antropoloji ilmine yaklaşımını kısmen de olsa göstermektedir:

"Ümem ve akvamın nesil ve menşeini tayin için ekseriya evhâm ve ihtimâlâttan ibaret veya esâtîr ve hurâfâttan mütevellid olan tarihten ziyade, her kavim ve ümmetin söylediği lisan ile beden ve kafalarının şekil ve suretine ve mütehallik oldukları ahlak ve adata riayet etmek hakâyık-ı fenniye-i ahîredendir."[90]

İmparatorluğun her bir etnik unsurunun kökende ait olduğu kavim yahut cinsi açıklamaya çalışan Sami bunu yaparken sık sık, ele aldığı unsurun lisanına başvurmuştur. İmparatorluk unsurları arasında, millileşmenin, telafisi mümkün

[88] Şemseddin Sami, *a.g.e*., s. 3966-3967.
[89] Şemseddin Sami, "Ermeni", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s.840-841.
[90] Şemseddin Sami, "Arap", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s.3138.

olmayan sorunlara yol açtığı ve Osmanlılık ideolojisinin hala güncelliğini korumakla birlikte ittihâd-ı İslâm anlayışının giderek güçlendiği bir dönemde Sami, Müslim ya da gayrimüslim ayrımı yapmaksızın, Osmanlı'nın tüm etnik unsurlarına bir lisan, lisandan hareketle bir cins ve ait olunan bir kök vermekte sakınca görmemiştir. Örneğin Boşnakların kökeni ve lisanı hakkında vermiş olduğu şu bilgiler ve özellikle okullarında kendi lisanlarıyla tahsil görmediklerini belirtmesi önemlidir:

> *"Umumiyet üzere ahali, Islav cinsiyetine mensup olup, yalnız Yenipazar cihetinde ahalinin nısfı Arnavut'tur. Boşnaklar yani Bosna ahalisi cenûb-i Islav akvamından Sırp kavmine mensup iseler de gerek lisanca ve gerek ahlâk ve âdâtça Sırplılardan hayli farklı olup, eskiden beri ayrıca yaşamış ve idare olunmuşlardır. Müslümanları dahi o lisanla mütekellim iseler de mekteplerinde kendi lisan ve edebiyatlarında tahsil etmeyip, Türkçe ve Arapça okurlar."*[91]

Verilen örneklerden hareketle diyebiliriz ki Şemseddin Sami'de "milliyetçilik" ne Türk ne de Arnavut milleti ile sınırlı değildir. Başlı başına iki ayrı inceleme gerektiren, Sami'nin Türk ve Arnavut milliyetçiliği elbette yukarıda işaret edilen milletler için ürettiklerinden daha farklı ve geniş bir yolda seyretmiştir ancak Sami'nin Arnavut ya da Türk milliyetçiliği incelenirken gözden kaçan ana husus Sami'nin yaşadığı dönemin hâkim ideolojilerinin aksine "millet", "milliyet" ve "milliyetçilik" kavramlarına bir mikrop nazarıyla bakmaması ve bilakis savunuculuğunu yapmış olmasıdır. Bir yazısındaki "ümmet ile kavim kelimelerinin medlulleri arasındaki fark ise ancak maddî ve manevî büyüklük ve küçüklükten ibaret olduğundan, her bir kavimin bir ümmet olmaya çalışması tabii ve meşru bir cehttir" cümlesi milliyetçiliği tabii ve meşru gördüğünün net bir ifadesidir.[92]

---

[91] Şemseddin Sami, "Bosna (Bosnie)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1386.
[92] M.Kaan Çalen, "Şemseddin Sami'den Ziya Gökalp'e Millet Kavramının Evrimi", *Uluslar arası İki Toplumun Aydını: Şemseddin Sami Sempozyumu*, Tiran 2016, s. 259.

Sami'de ırk gözetmeksizin mevcut olan "milliyetçilik"i ve bu bağlamda "lisan"a yüklediği manayı kavramadan, onun Türk ve Arnavut milletleri için yaptıklarını incelemek ve buradan "milliyetçi söyleme" varmak eksik kalacaktır.

A. ARNAVUT MİLLİYETÇİSİ ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ

Şemseddin Sami'nin Arnavut milliyetçiliği Türk tarihyazımında, Türk milliyetçiliğinin gölgesinde kalmışsa da onun Arnavut kimliği ve Arnavut milletine hizmetleri yok sayılmamıştır. Ancak Türkiye'deki çalışmalarda Sami'nin Arnavut yönü ele alınırken araştırmacılar, *Kamusü'l-Âlâm*'daki "Arnavut", "Arnavutluk", "Albanya" gibi etnik kökenine ait bilgileri içeren maddelerde yazdıkları, hazırlamış olduğu Arnavut Alfabesi, Arnavut ahlâk ve âdetlerinden yola çıkarak kaleme almış olduğu *Besa Yahut Ahde Vefa* adlı tiyatro eseri ve bunun "*İfade-i Merâm"* kısmındaki ifadeleri ile 1878 Berlin Kongresi'nin gerçekleştiği sırada çıkarmakta olduğu *Tercüman-ı Şark* gazetesinde Arnavut haklarını savunmuş olması -o da Yunan'a karşı- üzerinden, etnik kimliğini unutmayarak Arnavut milleti için de çalışmıştır söylemi meydana getirmişlerdir.[93] Olayları ve yazılanları böyle bir formda okumak Sami'nin Arnavut milliyetçiliğini izah etmede eksik kalmaktadır. Arnavut milliyetçiliğinin kendini göstermeye başladığı dönemlerden itibaren ilk Arnavutçuların ve bunların haleflerinin ürettiği "Arnavutçu" tezleri dikkate alarak, Sami'nin her türlü çalışmalarındaki ifadelerine nüfuz etmek, Arnavut ulusu için bir alfabe hazırlamasını Arnavut uluslaşmasında yarattığı etki üzerinden değerlendirmek ve *Tercüman-ı Şark*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelerde kaleme aldığı yazılarını

[93] Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010; Yüksel Topaloğlu, Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012; Yüksel Topaloğlu, "Kimlik ve Aidiyet Meselesi Bağlamında Şemsettin Sami", Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu, Tiran 2016, s.229-252; Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati*, C.11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979; Etem Çalık, *Şemseddin Sami Ve Medeniyyet-i İslâmiyye*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Arnavutluk'un içine düştüğü siyasi çıkmazı göz önüne alarak tetkik etmek gerekmektedir.

Şemseddin Sami'nin Arnavut milleti için yapmış olduğu çalışmalar genel anlamda Türk tarihyazımında yukarıda bahsedilen ölçüde yer bulmuşsa da son yıllarda Türkiye'de Şemseddin Sami üzerine çalışmalar yapan Bülent Bilmez, iki ülkenin çelişen Sami anlatımına değinen ve bunu yaparken Arnavutça kaynakları da inceleyen nadir isimlerden biridir. Bilmez'in çalışmaları Arnavutça kaynaklarda işaret edilen Sami'yi göstermesi sebebiyle çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Türk tarihyazımında zaman zaman inkâr edilen zaman zaman ise basitçe değinilerek geçilen Sami'nin Arnavut milliyetçisi yönü Arnavut tarihyazımında nasıl ele alınmıştır? Bilmez, genelde Türkiye'de kabul gördüğü şekliyle Sami'nin "Arnavut sorunu" ile olan ilgisinin Prizren Birliği (1878-1881) döneminde basında çıkan yazıları ile sınırlı olmadığını ve Sami'nin Arnavut ulusçu hareketinin içinde hayatının sonuna kadar yer aldığını belirtmektedir. Buna göre Sami; İstanbul'daki Arnavut Komitesi'nin 1880'lerin başından itibaren başkanlığını yapmış, Arnavut Dilinde Yayın Cemiyeti (Shoqeria e te Shtypuri Shkronja Shqip)'nin İstanbul'da yasadışı olarak yeniden organize edilmesini sağlamıştır. Ayrıca 4 Ağustos 1882 tarihli, içinde Sami'nin de bulunduğu birçok Arnavut entelektüeli tarafından imzalanmış ortak bir mektupta "İstanbul Arnavut Cemiyeti Başkanı" olarak gösterilmiştir. 1885-1887 tarihleri arasında, Arnavut okulları için ruhsat alınma çabalarında Sami, etkin bir rol oynamış, ulusçu Arnavut entelektüeli olarak faaliyetlerini, yasadışı Arnavut derneği olan Arnavut Komitesi'nin liderliğinde 1890'lara kadar devam ettirmiştir. Yurtdışındaki ulusçu Arnavut çevreleriyle olan ilişkisi ise 1890'ların sonuna kadar sürmüştür. Arnavutça kitapları bu ilişkiler sayesinde, Sami henüz hayattayken Bükreş ve Sofya'da basılma imkânı bulmuştur.[94] Türk tarihyazımında ihmal edilen bu faaliyetler Arnavut tarihyazımında ise ısrarla ve

[94] Bülent Bilmez, "Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri", çev. Veysel Öztürk, *Tanzimat Ve Edebiyat Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu- Fatih Altuğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.390-391.

abartılarak tekrarlanmış ve Sami bu çabalarıyla yüceltilmiştir.[95]Ancak Sami'nin bir Arnavut milliyetçisi olduğunun en büyük kanıtı olarak Arnavutluk'ta ve Batı'da genellikle *"Arnavutluk Ne idi, Nedir, Ne Olacak?"* isimli, ilk basımı 1899 yılında Bükreş'te ve yazar adı olmaksızın yapılmış olan kitap gösterilmektedir.[96] Arnavut tarihyazımında söz konusu kitabın genellikle ulusal Rilinja(Rönesans veya Yeniden Doğuş'un) manifestosu olarak kabul edildiğini ve kitabın Sami tarafından yazılıp yazılmadığının tartışma konusu bile edilmediğini belirten Bilmez, Arnavut yazarlar, Sami'nin diğer eser ve faaliyetlerini yeterli bulmuyor olacaklar ki, bu kitabı, onun milliyetçiliğinin en büyük kanıtı ve "baş eseri" olarak sunmaktadırlar diye de eklemektedir.[97]

İlk basımında yazar adı bulunmayan ve 1907 tarihli yani Sami'nin vefatından üç yıl sonra Sofya'daki basımında yazarı "Sami Bey Frasheri" olarak ilk defa belirtilen *"Arnavutluk Ne idi, Nedir, Ne Olacak?"* adlı eserin, Arnavut tarihyazımında Sami'nin "baş eseri" olarak gösterilmesi bilimsel ahlâktan uzak bir tavırdır. Sami'nin kendini kanıtlamış olduğu lügatçilik alanına kazandırdığı biri Türkçeden Fransızcaya diğeri Fransızcadan Türkçeye olmak üzere *Kamus-i Fransevî* isimli iki büyük lügat, Türk dilinin o döneme kadar hazırlanmış en kapsamlı lügati olan *Kamus-i Türkî* gibi lügatleri ile ömrünün on iki senesini alan *Kamusü'l-Âlâm* isimli altı ciltlik ansiklopedisi, her iki milletin de övünç kaynağı, "baş eserleri" niteliğini taşıdığı kanaatindeyiz. Sami'nin sağlığında kendi imzasıyla yayımladığı ve her biri bir uzmanlık gerektiren yukarıda sayılan eserleri medeniyet tarihinin önemli birer mirası konumunda bugüne ulaşmışken, yazarı hala pek tartışmalı olan şaibeli bir eserin -Sami'ye ait olsun ya da olmasın- Sami'nin "baş eseri" olarak gösterilmesi Arnavut tarihyazımının Sami'ye yaptığı büyük bir haksızlık gibi görünmektedir.

---

[95] Bülent Bilmez, "Tarih Yazımında Milliyetçi Mitleştirme Örneği Şemsettin Sami mi, Yoksa Sami Frasheri mi?", *Toplumsal Tarih*, Sayı 114, İstanbul 2013, s. 56.
[96] Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami Mi Yazdı Bu "sakıncalı" Kitabı?; Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi Nedir ve Ne Olacak?(1899*)", Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 103,108.
[97] Bülent Bilmez*,a.g.m.*,s.101.

Şemseddin Sami Bey Frasheri'nin Türk yahut Arnavut milliyetçisi olduğu iddia edilirken, iddia sahiplerinin başvurduğu eserler genelde hiç değişmemiş ve Sami dar bir alana sıkıştırılmıştır. Örneğin Sami'nin bir Türk milliyetçisi olduğunu ilk defa gündeme getiren Yusuf Akçura, *Kamus-i Türkî*'nin *"İfade-i Meram"* kısmının dahi Sami'nin Türkçülüğünü ispatlamak için yeterli olacağını[98] söylemiş, Akçura'dan sonra Sami hakkında Türkiye'de yapılmış çalışmaların birçoğu Akçura'nın tezini tekrar etmiştir. Türk yazarların sergilediği bu tavrın bir benzerini Arnavut yazarların da sergilediğini Bilmez'den öğreniyoruz. Arnavut yazarlar tarafından Sami'nin en çok önem verilen eseri olan *"Arnavutluk Ne idi, Nedir, Ne Olacak?"* adlı eser aynı zamanda Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinin de en büyük kanıtı olarak sunulmaktadır.[99] Sami'nin iki farklı ülkede, iki zıt milliyetçiliğin öznesi haline getirilebilmesinin başlıca sebebi Sami'nin buna zemin hazırlayan yazıları ve faaliyetleri olsa da çelişkinin diğer bir sebebi iki ülkenin tarihyazımında Sami'nin milliyetçiliği aranırken başvurulan eserlerin çeşitlilik göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada Arnavut tarihyazımının içine düştüğü bir problem de yazar ismi olmaksızın basılan ve bu yüzden tartışmalara yol açan bir eseri Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinin en büyük kanıtı olarak sunmasıdır. Döneminin en üretken isimlerinden biri olan Şemseddin Sami incelenirken, başvurulan eserlerin çeşitlilik göstermemesinin yarattığı problemlerin yanında Arnavut yazarların sıklıkla tartışmalı bir eser üzerinden iddialarını kanıtlamaya çalışması da yalnızca tartışmaların devam etmesine sebep olmuştur.

Şemseddin Sami'nin bir Arnavut milliyetçisi olmak için *"Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?"* adlı esere ihtiyacı var mıdır? Bu sorunun cevabını Sami'nin en hacimli eseri ve altı ciltlik bir tarih ve coğrafya ansiklopedisi olan *Kamusü'l-Âlâm* üzerinden cevaplandırmaya çalışacağız. Kamusü'l-Âlâm, geçmiş tarihlerde Türk ve Arnavut araştırmacıların dikkatini çekmiş ancak Türk yazarlar için "Türk", "Turan", "Turaniye", "Anadolu"; Arnavut yazarlar içinse "Arnavut", "Arnavutluk", "Arbanya" maddeleri ile sınırlı kalmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, Kamusü'l-Âlâm'ı hapsedildiği sınırlar içerisinden çıkarmaya çalışarak, Sami'nin Arnavut

[98] Yusuf Akçura, *Türk Yılı 1928*, TTK Basımevi, Ankara 2009, s.371-372.
[99] Bülent Bilmez, *a.g.m.,* s. 101.

milliyetçiliğini, esas ittihaz ettiğimiz Kamusü'l-Âlâm ve Sami'nin diğer çalışmaları içerisinde arayacağız.

"Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?" isimli eserin Sami'ye ait olup olmadığı hususunda ayrıntılı bir çalışması bulunan Bülent Bilmez mezkûr çalışmada; kitabın Sami'nin olduğuna dair tek kanıtın kaynağı olarak dönemin Avusturya diplomatlarının Viyana'ya gönderdiği raporu göstermektedir. Avusturya'nın Manastır konsolosunun Aralık 1899'da Viyana'ya yazdığı bir yazıda, bu kitapla ilgili olarak, "Sami'nin kitabının son zamanlarda gizlice bölgeye getirilerek dağılmakta olduğu" ifadelerine yer verdiğini belirten Bilmez, belgeyi Viyana'da *Haus-Hofs-und Staatsarchiv*'de bulmuş ve raporda söz konusu kitabın yazarının Sami olduğunun açıkça dile getirildiğini belirtmiştir.[100] Kitabın Sami'ye ait olup olmadığını ispat etmek çalışmamızın sınırı dışında kalmakla birlikte biz bu kitapta mevcut olan ve kitabın Arnavut milliyetçiliği nezdinde değerini arttıran etnik doğuş ve kadimlik mitlerinin[101] Kamusü'l-Âlâm'da yer bulup bulmadığı ile ilgileneceğiz.

1.Arnavut Milliyetçi Mitleri

Avrupalı akademisyen ve entelektüellerin Arnavut halkının etnik bir topluluk olduğunu ve Arnavut olmanın hayalî ortak bir kimlik olduğunu keşfetmesi ile doğan Arnavutların kültürü, tarihi ve diline yönelik ilgilerinin sonucunda on dokuzuncu yüzyılın başında Albanoloji'nin başlangıcı olarak alınabilecek akademik çağdaş, etnografik, folklorik, dilbilimsel ve tarihsel çalışmalar başlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan Batılı Arnavutbilimi on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Arnavutçuluğun başlamasına önemli bir katkı sağlamıştır. Arnavut tarihyazımında "Arnavutluk Ne idi…" adlı kitabın Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinin en büyük kanıtı olarak gösterilmesi, bu kitapta Albanolojinin erken dönem metinlerine,

[100] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami Mi Yazdı Bu "sakıncalı" Kitabı?; Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi Nedir ve Ne Olacak?(1899)", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 1(241), İstanbul 2005.

[101] Bülent Bilmez, "Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri", çev. Veysel Öztürk, *Tanzimat Ve Edebiyat Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu- Fatih Altuğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 397.

Arnavutların kadim tarihleri ile dilleri ve kültürleri bağlamında açık ve gizli göndermelerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kitap bu haliyle Arnavut etnosentrizminin siyasal ulusçuluğa evrilmesinde ve Arnavut ulusal kimliğinin söylemsel inşasında öncü rol oynamaktadır.[102]

Batı Arnavutbilimi'nin gelişimi içinde İtalya Arnavutları (Arbereshler)nın kendi "millet"lerinin kökenlerini araştırmaya başlaması da ayrı bir yer tutmaktadır. Arbereshlerden Arnavut kökenine eğilen ilk yazar Angelo Masci (1758-1821) olmuştur. 1807 tarihinde Napoli'de "Arnavut ulusunun kökeni, âdetleri ve günümüzdeki durumu üzerine" başlığıyla bir deneme yayımlayan Masci'ye göre; Arnavutlar, âdetlerini ve törelerini olduğu gibi korumuş barbar bir milletti. Cesur olan ve silah kullanmayı seven bu millet geniş bir toprak parçasında yaşıyordu: Arnavutluk, Yunanistan, İtalya ve Sicilya. Yunan-Arnavut farklılığı üzerinde özel olarak duran Masci, Yunanların Antik Yunanların soyundan geldiğini; Arnavutların ise Epirlerin, Makedonların ve İliryalıların ardılları olduğunu belirtmiştir. Son olarak da Arnavut ulusunun Pyrrhus, Büyük İskender ve İskender Bey etrafında şekillendirilmiş ilk panteonunu ortaya koymuştur.[103]

Arnavutların Pelasgos soyundan geldiğini ileri süren "Pelasgos Teorisi" İtalyan Arnavutlarının söylemlerinin ana unsurlarından biri oldu. Yine de teorinin kullanılış biçimi çeşitlilik göstermiştir. İtalya Arnavutları arasında Giuseppe Crispi (1781-1859), Girolamo De Rada (1814-1903) ve Vincenzo Dorsa (1823-1885) Arnavutçuluğun önde gelen üç ismi olarak "Pelasgos Teorisi"ni çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. 1831 yılında yayımladığı kitabında Giuseppe Crispi, Arnavutçayı Yunancadan daha eski, dolayısıyla daha soylu bir anadil olarak göstermekteydi. Buna göre; Dardanialılar, Frigyalılar ve Pelasgoslar Helenlerden daha eskiydi ve izleri Arnavutçada takip edilen bir dilleri vardı. Helenler uygarlaşarak, o zamandan beri 'Yunanca-Helence' denen dili geliştirerek ana

[102]Bülent Bilmez, *a.g.m*., s.400-405; Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri:Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ali Berktay, İstanbul 2013, s. 121.
[103] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 130-131.

gövdeden ayrılırken, göçebe Pelasgoslar, sonra da Makedonlar ve Epirliler eski dili (Pelasgos dili) konuşmaya devam ettiler; büyük ölçüde barbar kalan bu dil on dokuzuncu yüzyıl Arnavutlarının ağzına kadar ulaştı. Crispi, Heredot'a dayanarak onun Yunan Tanrılarının isimlerinde Pelasgos dilinin türevlerini saptaması üzerinden bu isimleri Arnavut dili sözlüğünde yeniden bulmuştur. Ayrıca "Pelasgos" kelimesinin 'eski', 'kadim' anlamlarına geldiği ve Arnavutçada aynı mana için "plak" kelimesinin kullanıldığı, Arnavut manasına gelen "shqiptar" kelimesinin 'silahlı adam' anlamına gelen "skifos" tan türediği gibi analizlerde de bulunmuştur. Arnavutçuluğun bir başka simge ismi olan şair Girolama De Rada da 1840'lı yıllarda yayımladığı denemesinde Crispi ile aynı tezleri ileri sürmekteydi. Arnavut dili ve ulusunun Yunan dili ve ulusundan daha eski oldukları fikrini yineleyerek Yunan çoktanrıcılığını Pelasgos dininin basit bir sistemleştirilmesi olarak göstermekteydi. Bunu göstermek için, Crispi'nin de yaptığı gibi, Yunanlılar tarafından alınıp kullanılmış Pelasgos tanrı isimlerinin Arnavutça etimolojilerini bulmak amacıyla Homeros'u yeniden okumuştu. İtalyan Arnavutları arasında, Pelasgos tezini asıl geliştiren ise Vincenzo Dorsa olmuştur. 1847 tarihinde yazdığı kitapta bilinmeyen ve her zaman Yunanlılarla karıştırılan Arnavut ulusunu ele almaktaydı. Arnavut-Yunan farklılığının altını çizen Dorsa'ya göre, eski Arnavutluk; İlirya, Makedonya ve Epir'e denk düşmektedir. Eski Arnavutlar İliryalılar, Makedonlar ve Epirler, modern Arnavutlar ise Arnavutlar ve Epirlerdir. En eski halk olarak kabul edilen Pelasgoslar MÖ 2000'e doğru Anadolu'dan Yunan dünyasına gelmişler ve Teselya, Epir ve Makedonya'da sağlam bir şekilde tutunurken, Güney'de bu yörelerin ilkel halkları arasında, dağınık bir şekilde yerleşmiştir. Kuzey'de Pelasgosların karakteri hiç bozulmadan korunmuş ve bu karakter modern Arnavutlarda da yaşamaya devam etmektedir. Buna karşılık güneyde karışım olmuş ve bu karışım sonucu Helenler ortaya çıkmıştır. Onun Arnavutluğa değer yükleme yöntemi; uygarlık, yerlilik ve eskilik kavramlarına dayanmaktadır. Dorsa, Malte-Brun'a dayanarak, Arnavutların doğrudan Pelasgos soyundan geldiklerini ve yerli olduklarını, çünkü dilleri aracılığıyla Yunanlar ve Keltler kadar uzun süredir Avrupa'da yaşadıklarının kanıtlandığını ileri sürer; Arnavut dili Homeros'tan önce Yunanistan'da konuşulan barbar dildir, Tanrı isimlerinin, yer isimlerinin ilksel manalarının, tek heceli biçimin Arnavutçada bulunmasının ve Arnavut diliyle Sanskritçe, Farsça, Keltçe veya

İbranice gibi en eski diller arasında bir yakınlık görülmesinin de kanıtladığı gibi, Arnavutça Pelasgos dilinin bir kalıntısıdır. Eserin devamında Dorsa, antik Makedonya, Epir ve İlirya'nın sonra da Roma çağından İskender Bey'e kadar Arnavutluk'un tarihini anlatmaktadır. Philippos, Büyük İskender, Pyrrhus, İskender Bey gibi tüm büyük simaların sahip olduğu 'savaşçı deha', 'savaş sanatı' Arnavut ulusunun başlıca karakteristiği olarak verilmektedir. Dorsa, bu isimlerin yanında on dokuzuncu yüzyılın başında ün salan üç Müslüman Arnavut olan Mehmed Ali, Tepedelenli Ali Paşa ve İbrahim Paşaların da isimlerini zikretmiştir.[104]

"Pelasgos Teorisi"ni klasik biçimine sokup kuran kişi, Atina'da Prusya, Yanya'da Avusturya konsolosluğu yapmış, büyük Albanolog Johann Georg von Hahn'dır. 1854 tarihinde Arnavutlar üzerine kaleme aldığı *Albanesische Studien* adlı çalışması Arnavutçuların en çok etkilendiği çalışmalardan biri olmuştur. Hahn kitabında, Arnavutların yerliliğini beyan ediyor, eski Arnavutları İliryalı değil Pelasgos olarak göstererek Arnavut milletinin antik niteliğini güçlendiriyor, Makedonları Pelasgos-Arnavut grubuna dâhil ediyor ve Makedonya devrini milletin altın çağı olarak sunuyordu. Ayrıca Arnavutlar, Yunanlar ve Romalılar arasında ortak bir köken, dolayısıyla akrabalık bulunduğunu öne sürüyordu. Kuzey'de daha arı bir Pelasgosluk bulurken, Güney'de bu durumun Yunan kültürünün gelişmesiyle sulandığını belirtiyordu. Ancak eserin özgünlüğü daha çok bir "Arnavut alfabesi" sunmasından kaynaklanıyordu. Buna göre, Orta Arnavutluk'ta birkaç kişi tarafından kullanılan bu özel alfabe, kökenini Fenike alfabesinden alan ve ilk Yunan alfabesinin kardeşi olan Pelasgos alfabesinden başka bir şey değildi.[105]

2. Şemseddin Sami Bey Frahseri'nin Arnavut Milliyetçi Mitlerini Yeniden Üretimi

Şemseddin Sami, yukarıda zikredilen "Pelasg-İlir Teorilerini" inşa eden Albanologlardan ve çalışmalarından haberdardır. Kamusü'l-Âlâm'ın "Arnavud"

[104] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 132-135.
[105] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 126-127; Bülent Bilmez, *a.g.m.*, s. 403.

maddesinde Arnavutların cinsiyetini, asıl ve nesepleriyle lisanlarını Avrupa'ya tanıtan isimler olarak saydığı Johann Georg von Hahn, Dora d'Istria, Giuseppe Crispi, Girolama De Rada, Vincenzo Dorsa, Camarda gibi isimlerden her birinin bu amaçla Almanca ve İtalyanca lisanlarında eserler yazdığını belirtmiştir.[106] Sami'nin tek tek isimlerini zikrettiği Arnavutçuluğun bu önemli simalarının ürettiği tezlere de hâkim olduğunu Kamusü'l Âlâm'ın Arnavutlara dair diğer pek çok maddesinden anlayabiliyoruz. Sami, "Arnavud" maddesinde zikrettiğini söylediğimiz isimlerin inşa ettiği "Pelasg-İlir Teorisi" ve oluşturmaya çalıştıkları Arnavut panteonuna Kamusü'l-Âlâm'da hizmet etmiş görünmektedir.

Şemseddin Sami'nin Arnavut cinsiyetini Avrupa'ya tanıtan isimler arasında saydığı Dora d'Istria on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğindeki -tam da Sami'nin faal olduğu tarihlere tekabül eder- Arnavutçular ağında oldukça etkin bir isimdir. Arnavut panteonu oluşturmaya çalışan isimlerden biri olan Dora d'Istria bu noktada Philippos, Büyük İskender, Aristoteles, Pyrrhus ve Romalılara direnmeyi başaran Kraliçe Teuta'nın isimlerini sayıyordu. Ama diğer tüm Arnavut milliyetçileri gibi onun için de asıl büyük Arnavut vatanperveri İskender Bey'di ve onun ölümü boyun eğme veya sürgünle eş anlamlıydı.[107] Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ın "Arnavud" maddesinde Arnavut cinsiyetini Avrupa'ya tanıtanlar arasında zikrettiği Arnavut kökenli bu kadın entelektüele ansiklopedisinde ayrıca bir yer verme gereksinimi duyması önemlidir fikrindeyiz. Sami, bu maddede ayrıntılı bir anlatımda bulunmamakla birlikte onun zekâsını, kabiliyetini ve çalışmalarını anlattıktan sonra "Gega familyasının an asıl Arnavut olduğunu unutmayarak, Arnavut kavminin ahvâl ve ahlâk ve fezâili hakkında birçok makaleler neşretmiştir"[108] ifadeleri ile Dora d'Istria'yı Arnavutlukla ilişkilendirirken, aslen Arnavut olduğunu unutmamasını takdir ediyor gibi görünmektedir.

Anasıl Arnavut olduğunu unutmayan isimlerden biri de Sami'nin kendisi olmuştur. *"Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?"* adlı şaibeli kitabın ilk bölümü

[106] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 148.
[107] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 181.
[108] Şemseddin Sami, "Dora d'Istria", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 2177.

olan "Arnavutluk Ne İdi?" başlıklı kısım tamamen erken dönem Arnavut milliyetçileri tarafından üretilen mitlere ayrılmıştır. Kadim bir Arnavut tarihinin anlatıldığı bu bölümde Arnavut milleti için o tarihe kadar üretilen mitleri yeniden üretiliyor olması, Arnavut yazarlar tarafından kitabın Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinin en büyük kanıtı olarak kullanılmasında etkili olmuştur. Bölüm Arnavutların, Avrupa kavimlerinin en eskisi olduğu ve Arnavutların diğer Avrupa kavimlerinden önce Orta Asya'dan bu kıtaya geldikleri bilgisi ile başlayarak neden bu millete "Arnavut" ismi verildiğini açıklayarak devam eder. Buna göre: "…bu kıtada duvar ile ev yapmak, tarla açmak, çift sürmek, ekmek, biçmek usûlünü bunlar getirdiler. Çünkü Arnavutlar gelmezden mukaddem Avrupa'da bulunmuş olan akvam -ki hiç izleri kalmaksızın münkariz oldular- hâl-i vahşette, ormanlarda ve taş mağaralarında yaşayıp av etiyle beslenirlerdi. Bunun içindir ki bizim ecdadımız olan eski Arnavutlar "Arben", "Arban" tesmiye olundular. Bu kelimeyi cenûbî Arnavutlar (Toskalar) 'n' yi 'r' telaffuz ettikleri cihetle "Arber" yaptılar. Bu derecede eski olan bu kavim tâ o zaman bile "Arben", "Arban" tesmiye kılınıyor idi. Yani tarla yapan, ekip biçen, çiftçi demektir. Çünkü 'ar' Arnavutça *tarla* ve 'ben' *yapar* demektir."[109] Kitabın kim tarafından yazıldığını düşünmeksizin Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'da yer verdiği "Arbanya" maddesindeki şu ifadelere göz atalım: "Arnavutluğun Arnavutlar tarafından verilen asıl ismidir ki bunu Gegalar "Arbanya" ve Toskalar "Arberya" telaffuz ederler. 'ar' Arnavutça *tarla* demek olup, 'ban' kelimesi dahi, Farsîde de olduğu gibi *yapıcı* demek olduğundan "Arban" demek çiftçi demektir. Çünkü Avrupa kıtasına çiftçilik sanatını ithal edenler Asya-yı vustâ'dan hicret eden akvâm-ı Arya olduğu ve Arnavutların dahi bu akvamın en kadimlerinden bulundukları muhakkaktır."[110]

Şaibeli kitapta, Arnavutlar için kullanılan "Şkiptar" ismi de kitabın birinci bölümünde, "…kartal kuşu demek olan *Şkip* lafzından ve faaliyet ve malikiyet gösteren *tar* edatından mürekkeptir." ifadeleri ile açıklanarak Arnavutlar tarafından kutsal sayılan bu kuşun Arnavutların bayraklarında da kullanıldığı belirtilmiştir. Burada parantez içinde "Pyrrhus zamanında istimali tâmim edildi deniliyor" şeklinde

[109] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*, çev. Şahin Kolonya, s. 3-4.
[110] Şemseddin Sami, "Arbanya", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 86.

bir ifade bulunmaktadır.[111] Eserin orijinali ile Şahin Kolonya tarafından Osmanlıcaya çevrilerek Şemseddin Sami ismi ile yayınlanan baskısını karşılaştırdığı bir yazısında Bülent Bilmez, parantez içi ifadelerin Kolonya tarafından eklendiğini bildirmektedir.[112] Sami, Kamusü'l-Âlâm'ın "Pyrrhus" maddesinde -ki bu isme Kamusü'l-Âlâm'da yer ayırması Arnavut milliyetçi mitlerini ansiklopedisinde de üretmeye devam etmesi açısından ayrıca önemlidir- "Şkiperi" ismine değinerek Arnavutçada bunun *Karakuş* manasına geldiği ve "Şkiptar" ifadesinin de *Karakuşlu* demek olduğu bilgisini vererek Arnavutların kendilerine verdikleri bu ismin Pyrrhus zamanından kaldığına ve Pyrrhus'un sancağında Karakuş resmi bulunduğuna değinmiştir.[113] Sami'ye atfedilen kitap hakkında yakın zamanda Türkiye'de yapılmış bir tez çalışmasında yer alan, kitabın Arnavutçadan Türkçe'ye tercümesi incelendiğinde "Şkiptar" isminin açıklandığı bölümde Pyrhuss'a bir atıf yapılmadığı görülmektedir.[114] Yine tez çalışmasındaki tercümede kitabın "İlir" ve "Epir" Krallıklarının anlatıldığı bölümünde Epir Kralı olan Pyrrhus'tan yalnızca "Romalıları yenerek Yunanistan'ı geri alan Epir'in kralı olan Pyrrhus"[115] şeklinde bahsedilirken incelediğimiz Osmanlıca tercümede -üstelik bu defa ifadeler parantez içinde de değildir- "Epir padişahı olan Pyrrhus Arnavutçanın 'bur' kelimesinden olup *erkek yiğit* demektir"[116] ifadeleri ile yer almaktadır. Kamusü'l-Âlâm'a döndüğümüzde ise aynen bu bilgi ile karşılaşıyoruz. Sami, "Pyrrhus" maddesinde bu ismin anlamını "Arnavut lisanında *er* demek olan 'bur'dan galat olsa gerektir" ifadeleri ile açıklamıştır.[117] Tez çalışmasındaki çeviride yer almayan bu ifadelerin Osmanlıca basımında, Kamusü'l-Âlâm'daki şekliyle yer bulması Şahin Kolonya'nın tercüme esnasında Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ından alıntılar yapmış olma ihtimalini doğurmakta yahut mevzu bahis edilen son ifadelerin parantez içinde

[111] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?,* çev. Şahin Kolonya, s. 5.
[112] Bülent Bilmez, *Şemsettin Sami Mi Yazdı Bu "sakıncalı" Kitabı?...,* s. 116.
[113] Şemseddin Sami, "Pyrrhus", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1584.
[114] Klaudio Fusha, *Şemsettin Sami'ye Ait Olduğu İddia Edilen Arnavutluk'a Dair Eser ve Arnavutluk'ta Şemsettin Sami hakkında Çıkan Yazılar",* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 35.
[115] Klaudio Fusha, *a.g.e,* s. 37.
[116] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*, çev. Şahin Kolonya, s. 13.
[117] Şemseddin Sami, "Pyrrhus", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1584.

verilmemiş olması eserin gerçekten Sami'nin olup olmadığı noktasında şüpheleri arttırmaktadır.

Arnavut ve Şkiptar adlandırmalarının kökleri bu şekilde verildikten sonra kitapta Avrupa'nın en eski kavmi olarak sunulacak olan Arnavutların ecdatlarının "Pelasgos Teorisi" üzerinden anlatımına geçilir. Buna göre diğer kavimler tarafından "Pelasgos" olarak isimlendirilen bu kavim Arnavutların ecdatlarıdır ve bu kelime Arnavutçada *ihtiyar* manasına gelen "Plak, Plek" kelimesinin eski halidir.[118] Şemseddin Sami'ye göre de Plasic(Pelasges) isminin tanımı "*esmâ-i hassadan olmayıp, Plasic ismi akvâm-ı kadîmenin lisanında (ihtiyar) ve (eski) manasını ifade ettiğinden Yunan-ı kadîm müverrihleri ibtidâ bu kelimeyi (eskiler) ve (ihtiyarlar) manasıyla istîmal edip, Yunanîlerden evvel Yunan'da sakin bulunmuş olan kavm-i mezkûru murâd etmişlerdir. Hakikaten elyevm müstâmel olan Arnavut lisanında ihtiyara Plâk denildiğinden, Plasic isminin bundan mehûz veya galat olması mümkündür"*[119] şeklindedir. Yine Kamusü'l-Âlâm'ın bir başka maddesinde Sami, "*Arnavutların o vakit ism-i millîyesi (Plasic) veya (Pelasg) demek olan (Plâk) kelimesinden muharref olup, müteahhirin tarafından mütekaddimine verilmiştir"*[120] ifadeleri ile eserinde bu mite atıfta bulunmuştur. Sami'nin bu ifadeleri hem "Arnavutluk Ne İdi…" isimli kitaptaki ifadelerle örtüşmekte hem de dönemin siyasi koşulları dikkate alındığında Yunan'a karşı bir kimlik müdafaasında bulunmak zorunda kalan Arnavut milliyetçiliğine destek olabilecek ifadelerle Yunan'dan daha önce bölgede var olan Arnavut ecdadına üstü kapalı bir gönderme yapmaktadır.

"Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitaptaki anlatımda kadimliği ile öne çıkarılan Pelasgos kavmi Avrupa'nın Güneydoğu tarafları, bütün Balkan yarımadası ve Tuna'nın öbür tarafı yani Romanya ve Macaristan tarafları ve Akdeniz adaları, küçük Asya denilen Anadolu'nun bütün batı bölgesini kapsayan geniş bir alana yayılmıştı. Bunların dışında bir kısım Pelasgos, Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'ya gitmiş ve Etrusklar ile Latinler İtalya'ya giden Pelasgosların cinsiyetindendirler. Bundan sonra

---

[118] *Arnavutluk Ne İdi Nedir Ne Olacak?,* çev.Şahin Kolonya, s. 5.
[119] Şemseddin Sami, "Plasic(Pelasges)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1528.
[120] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 144.

Grek ya da Helen denilen küçük bir kavim daha gelerek şimdiki Yunanistan'a ve civarındaki adalara yerleşerek o taraflarda bulunan Pelasgosların çekilmesine, bazılarının da kalıp bu yeni gelen kavimle karışmasına sebep olmuştur. Zaten sonradan gelen Helen kavmi de Pelasgoslar ile ırk ve lisan yönünden benzemekteydi.[121] Kamusü'l-Âlâm'ın "Arnavud" ve "Plasic(Pelasges)" maddelerinde Sami'nin anlatımı bu kitaptaki anlatım ile paraleldir.[122]

Şaibeli kitabın Pelasgos anlatımı Arya yahut Hint-Avrupa ailesi adı altında toplanarak devam eder. "Nitekim: Pelasgoslar, Keltler, Germenler, Slavlar, İranîler, Hindîler ve sairleri esasen bir aileye mensupturlar ve bunların tamamına Aryan ya da Hint-Avrupa familyası namı verilir."[123] Sami'ye göre ise Arnavut kavmi Arya denilen Asya ve Avrupa ümem-i zümresinin en kadim şubelerinden bir şubedir.[124] Arya memleket-i kadîmesi nev'-i beşerin beşiği değilse de, medeniyet-i beşeriyyenin en evvel zuhur ettiği yer addolunabilir. O tarihlerde insanlar çobanlık ve avcılıkla yaşayıp, göçebe halde dolaşırken en evvel bunlar köylerde iskân edip, ziraat ile uğraşmaya başlamışlardı. Arya kavimlerinden Avrupa'ya gelen dört büyük kavim vardır ki bunlar Keltler, Pelasgoslar, Teutonlar ve İskitlerdir. Bunlardan Pelasgoslar o günkü Arnavutlardı. Arya kavimlerinden Helen ve Latin isimli iki küçük kavim ise bu dört büyük kavimden sonra Avrupa'ya gelmiş ve Pelasgos kavmiyle karışmışlardır.[125]

"Pelasgos Teorisi" Arnavutçular tarafından yazılan eserlerde, şaibeli kitapta ve hatta yer yer Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ında işlenirken buna karşılık "Kafkas

---

[121] *Arnavutluk Ne İdi,Nedir, Ne Olacak?,* çev.Şahin Kolonya, s. 6.
[122] Bkz. Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 144; "Plasic(Pelasges)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1528.
[123] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*, çev. Şahin Kolonya, s. 6,7.
[124] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 144.
[125] Şemseddin Sami, "Arya(Aria)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 164-165; Latinlerin Avrupa'ya nasıl geldiği hakkında Kamusü'l-Âlâm'ın farklı maddelerinde farklı anlatımlar mevcut. Örneğin "Arnavud" maddesinde Plasiclerin birçoğunun Helenlerin gelmesi ile beraber İtalya'ya geçerek orada buldukları ya da sonradan gelen bir kavimle karışarak Latin kavmini teşkil ettiğini belirtirmiş yine "Plasic" maddesinde İtalya'ya gelen bazı Aryan kavimleri ile Plasiclerin ihtilatından bahsetmiştir. Sami'ye atfedilen kitapta da Plasiclerin yayıldığı bölge anlatılırken bir kısım Plasic'in İtalya'ya geçtiği ve Etrusk ile Latinlerin bu Plasicler olduğu bilgisi verilmiştir. "Arya" maddesinde ise Latinleri Plasiclerden sonra Avrupa'ya göç eden iki önemli kavimden biri olarak göstermektedir.

Kökenleri Teorisi" de Arnavutların Balkan Yarımadası'nın yerlileri olduğunu yadsımak gibi bir faydası olması sebebiyle bu topraklarda hak iddia eden Yunanlar tarafından kullanılmaktaydı.[126] Helenizm içinde erimiş bulunan Ortodoks Arnavutlardan olan Yani Vreto, 1876 tarihinde Sırp-Osmanlı harbinden istifade eden Yunanistan'ın Epir ve Teselya'yı istila etmesinin de etkisiyle birçok Ortodoks Arnavut gibi Helenizm'den kopmaya başlayan isimlerdendi. Vreto, 1878 tarihinde Yunanca kaleme aldığı metninde Arnavutların Balkan Yarımadası'ndaki en eski halk olarak tanınmamasına karşı çıkıyor ve Arnavutların daha geç bir dönemde Kafkasya'dan geldikleri tezinin çürütülmesine çalışıyordu. Ona göre, Arnavutların yerliliğinin asıl kanıtı, Arnavut dilinde eski Yunan tanrılarının adlarının ve başka kelimelerin köklerinin bulunmasıydı.[127] Sami'nin de Kamusü'l-Âlâm'da Kafkas kavimlerinden bir kavim olan Çerkezleri anlattığı "Çerkes" maddesinde *"ahlâkça Arnavutlarla olan müşabehetleri dahi tesâdüfî olup, Dağıstan'ın kadîmen Albanya tesmiye olunması bu iki kavim arasında bir karâbet-i cinsîyye vücûduna delil ittihâz etmeye çalışanların faraziyatı dahi vâhîdir[128]"* şeklinde bir bilgiye yer vermesi "Kafkas Teorisi" ne karşı bir tepki niteliği taşımaktadır. "Kafkas Teorisi"ni çürütmek için Yunan tanrı adlarını Arnavut dilinde bulan isimlerden bir tanesi de Şemseddin Sami'dir:

> "*Eski Yunan ve Roma esâtîri bunların itikâdâtından mehûz olup, ekser ilahe-i kâzibe-i Yunaniyye'nin isimleri Plasic lisanında olduğu Herodot gibi Yunan-ı kadîm müverrihlerinin şehâdetiyle müspettir… Plasic ümmetine mensup akvamdan elyevm hâlis halinde mevcut olanı yalnız Arnavut kavmi olup, eski İliryanların ahfâdıdır; çünkü Plasic lisanında olduğu malum olan esâtîr-i Yunanîye ıstılâhâtından ekserinin*

[126] Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Ali Berktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 127-128.
[127] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 193-194.
[128] Şemseddin Sami, "Çerkes", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1869.

Arnavut lisanında elyevm müstamel kelimâta pek müşabih olduğu görülür."[129]

Şemseddin Sami, Balkan Yarımadası'nın en eski sakinlerinin Pelasgoslar olduğu hususunun üzerinde Kamusü'l-Âlâm ve diğer bazı makalelerinde[130] sıklıkla durmuştur. Kamusü'l-Âlâm'ın Balkan Yarımadası'nı anlattığı maddesinde yer alan şu ifadeleri "*en evvel Asya-yı Vustâ'dan Avrupa'ya muhâceret eden akvamdan bir kavim ki Plasic ismiyle yâd olunur, Balkan şibh-i cezîresini vatan ittihâz ederek, bu memleket-i vâsi'nin içine yayılmıştır. Herhalde Plasicler, Balkan şibh-i cezîresinin ve alelhusûs kısm-ı cenûbî ve garbîsinin malûm olan en eski ahalisi olup, en evvel bu tarafta ziraatla iştigâl eden ve cesim taşlarla bir nevi binâlar yapan bunlardır"*[131] 1878 Berlin Antlaşması ile özerk bir Bulgaristan'ın kurulduğu, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsız devletler olarak ortaya çıktığı, Bosna-Hersek'in Osmanlı toprağı olarak kalması şartıyla birlikte Avusturya-Macaristan yönetimi altında imtiyazlı bir eyalet haline geldiği ve ayrıca Yunanistan'ın Teselya ve Epir'i ilhak ettiği[132] Balkan coğrafyasında, koruyucusuz kalan Arnavut milletinin varlığının inkâr edildiği antlaşma maddelerini ve sonraki süreci hesaba katarak okumak gerekmektedir.

Şemseddin Sami'ye atfedilen kitapta Pelasgos kollarının anlatımı "*Pelazglar oturdukları yerlere göre birçok büyük kâbilelere münkasım idiler. Bu kâbilelerin en büyük ve meşhurları: İliryalılar yani Hürler (Arnavutça İlira Hür, serbest demektir) ve Epirotlar yani yukarıdakiler (Arnavutça Epir, Sepir yukarı demektir) ve Makedonyalılar (Makedonya kelimesi de büyük arazi manasında Arnavutçadır) ve Trakyalılar yani kalınlar (Traş, kalın demektir) ve Frigyalılar yani korkaklar (Frig*

---

[129] Şemseddin Sami, "Plasic(Pelasges)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1528; "Arnavutluk Ne İdi…" adlı eserde Yunan tanrı adları hakkında geliştirilen bu tezin kullanımı için Bkz. *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?,* çev. Şahin Kolonya, s. 30-31.

[130] Şemseddin Sami,"Avrupa",*Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s .465; "Plasic(Pelasges)", C.2, İstanbul 1306; "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306; "Arya(Aria)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306; Şemseddin Sami, "Lisanların Ensab ve Taksimatı 4", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012; Şemseddin Sami, "İsbat-ı Hakikat", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 86, 4 Recep 1295.

[131] Şemseddin Sami, "Balkan Şibh-i Cezîresi", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1215.

[132] Halil İnalcık, *Devlet-i' Aliyye*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, C.IV, s. 286.

Arnavutça korku demektir) vesaire…"[133]şeklindedir ve burada dikkat çeken husus Şahin Kolonya'dan aktardığımız bu çeviride yer alan Pelasgos kollarının Arnavutçadaki manalarının Türkiye'de yapılan tez çalışmasındaki Türkçe çeviride yer almıyor olmasıdır.[134] Bu durumu ilgi çekici yapan ise Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'da ilgili maddeleri işlediği yerlerde isimlerin Arnavutçadaki anlamlarına değinmiş olmasıdır.[135] Bu durum, Şahin Kolonya'nın Osmanlıca tercümeyi yaparken Sami'nin ansiklopedisinden faydalanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir ve bu ihtimal ise kanaatimizce "Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitabın Sami tarafından yazılıp yazılmadığı meselesinin önemini iyiden iyiye düşürmektedir. Çünkü eseri Sami Bey Frasheri yazmamışsa bile "Arnavut milliyetçiliğinin manifestosu" kabul edilen bir kitaba kaynaklık edebilmiş bir eseri yazmış olması onun bir Arnavut milliyetçisi olmak için şaibeli bir esere hiç de ihtiyacı olmadığını kanıtlar niteliktedir.

"Arnavutluk Ne İdi…" adlı eserde kullanılan "Pyrrhus"[136], "Teuta"[137], "İskender Bey"[138], "Büyük İskender"[139] gibi Arnavut milliyetçi mitleri, Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ında yer bulabilmiştir. Söz konusu şaibeli eser ile Kamusü'l-Âlâm'da ele alınışları arasında üslûp farkı bulunmakla birlikte özellikle "Teuta" ve "Pyrrhus" isimlerine dahi Kamusü'l-Âlâm'da yer vermesi Sami'nin vefakâr bir Arnavut olduğuna delalet eder. Sami, Berlin Muahedesi döneminde çıkarmakta olduğu *Tercüman-ı Şark* gazetesinde, bir Rum gazetesi olan "Neologos" ile girdiği bir tartışma sonucunda "Arnavut kavminin tarihe verdiği isimler içinde hiçbir isim yoktur ki insaniyet nazarında Arnavutluk'u mahcup etsin" dediği isimler arasında da yine Pyrrhus, İskender Bey, İskender Zülkarneyn ve hatta Aristo, Kavalalı Mehmet Ali ile Tepedelenli Ali Paşa'yı dahi saymaktadır.[140]

---

[133] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*, çev.Şahin Kolonya, s. 8,9.
[134] Klaudio Fusha, *a.g.e.,* s. 36.
[135] Bkz. Şemseddin Sami, "İlirya(İllyrie)" *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306; "Epir(Epire)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306.
[136] Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1583-1584.
[137] Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1679.
[138] Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 927-928.
[139] Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 925-926.
[140] Şemseddin Sami, *Tercüman-ı Şark*, Sayı 83, 1 Recep 1295.

Miladın yedinci asrına doğru Balkan coğrafyasında yaşanan Bulgar ve Slav göçlerinden Arnavutların nasıl etkilendiğinin anlatıldığı "Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitapta "*Sırplar, İlirya'nın şimâl taraflarına yani şimdiki Bosna-Hersek, Dalmaçya, Karadağ'a ve Sırbiye'ye girdiler. İlirya'daki Arnavutların kısm-ı âzamı yerlerini terk etmedilerse de Slavlar ile o derece karıştılar ki yavaş yavaş lisanlarını kaybedip bir müddet sonra Sırpça konuşmaya başladılar. Binâenaleyh diyebiliriz ki Boşnaklar, Dalmaçyalılar ve bâhusus Karadağlılar Slavlardan ziyade Arnavut'turlar. Damarlarında pek çok Arnavut kanı vardır. Eşkâl-i uzviyeleri, vücutları, âdetleri, şarkıları daha ziyade Arnavutlara yakındır...lakin madem ki bugün söyledikleri lisan Sırpçadır, Slav'dırlar. Zira lisan birinci derecede alâmet-i milliyettir"*[141]şeklinde verilen bu bilgilerle yine Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ının çeşitli maddelerinde karşılaşıyoruz:

> *Bosna ve Hersek ile Karadağ ve Dalmaçya ahalisinin ise eski İliryalılarla Islavların imtizâc ve ihtilâtından mütevellid oldukları simalarından, kâmetlerinden ve ahlâk ve etvârlarından dahi anlaşılıyor ve lisanlarından başka her cihetçe sair Islavlardan ziyade Arnavutlara müşabih bulundukları görülüyor.*[142]

> *Karadağlılar, cenûbî Islavlardan Sırp cinsiyetine mensup olup ancak cüsse ve kâmet ve hatta bazı âdât ve ahlâkça dahi Islavlardan ziyade Arnavutlarla müşabehetleri vardır. Bu da şundan ileri gelir: gerek Karadağlılar ve gerek Boşnaklar ve Hersekliler ve Dalmatlar sırf Islav olmayıp Islav ile Arnavut cinsiyetlerinin ihtilât ve imtizâcından mütevellittirler. Zira yedinci karn-ı mîlâdîde Islavlar o cihetlere gelip yerleştiklerinde Preveze ve Selanik körfezinden Triyeste civarlarına*

[141] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?,* çev.Şahin Kolonya, s. 17.
[142] Şemseddin Sami, "İlirya(İllyrie)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1161.

kadar (İlirya) denilen kıtanın bütünü Arnavutluk ve Arnavut ahali ile meskûn idi.[143]

Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'da yer verdiği bu ifadeler özellikle Karadağ'ın Berlin Muahedesi'nde Arnavutluktan da aldığı topraklarla sınırlarını tam bir misli büyüttüğü[144] hatırlandığında anlamını bulmuş olacaktır.

Kamusü'l-Âlâm'da karşılaştığımız küçük birer ayrıntı sayılabilecek bazı bilgiler var ki "Arnavutluk Ne İdi…" isimli kitapta da aynen yer almaktadır. Bu kitabın Arnavutların Türklerin idaresine girişinin anlatıldığı bölümünde Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri'ne son veren Çelebi Mehmet'in hayatını kurtaran Arnavut Bayezid Paşa'dan bahsedilmektedir ki ifadeler şöyledir:

"Türkler Arnavutluğu almazdan birçok sene evvel hükümet-i Osmâniyye'nin hizmetine giren Arnavutlardan bir haylisi merâtib-i âliyeye vâsıl olarak âzam-ı ricâl-i devletten olmuşlar idi. Timurlenk ile olan muharebede Çelebi Sultan Mehmed'i düşman askerleri ortasından çıkarıp bin müşkilât ve tehlike ile kurtaran, hatta dilenci kıyafetine giren, Bayezid Paşa gayet cesur ve akıllı bir Arnavut idi."[145]

Kamusü'l-Âlâm'da ise *"Timur vakasında, 23 yaşında olduğu halde, ordugâhta bulunmakla, Bayezid Paşa isminde sadık bir Arnavut tarafından tebdil-i kıyafetle ve hezâr mihen ve meşâkla düşman askerinden kurtarılarak, salimen Amasya'ya îsâl olunmuştu"*[146] şeklinde geçen bu bilgiler iki eserin detaylarda dahi buluşabildiğinin bir örneğidir. Diğer taraftan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin neredeyse yok olmak üzere iken bir Arnavut paşası tarafından kurtarılan şehzade sayesinde yok

[143] Şemseddin Sami, "Karadağ", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3636.
[144] Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s. 245.
[145] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*, çev.Şahin Kolonya, s. 27.
[146] Şemseddin Sami, "Mehmed Han Evvel(Çelebi Sultan)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4207.

oluştan dönüldüğünün işaret edildiği bu bilgilere Kamusü'l-Âlâm'da rastlamak da bir hayli ilgi çekicidir.

Şaibeli eserde, ilk bölümünün son kısımlarına kadar detaylarda ve genel hatlarda şu zamana kadar bahsettiğimiz ve çalışmanın hacmi nedeniyle bahsetmeye fırsat bulamadığımız birçok noktada Kamusü'l-Âlâm ile örtüşen bilgiler, ilk bölümün sonuna doğru yavaş yavaş seyir değiştirmektedir. Örneğin; "*Arnavutlar aklen ve bedenen zekâvet ve cesaretçe Türklere fâik olduklarından en büyük mesnedleri ihrâz ve en mühim yerleri işgâl ederlerdi. Ve sahib-i hükümet olan Türklerden bile daha ziyade nüfuz ve itibarları var idi"*[147] gibi üstenci bir dil Sami'nin elden geçirdiğimiz ve meşru olan hiçbir yazısında karşımıza çıkmamaktadır. Yine de bu üslûp "Arnavutluk Ne İdi…" isimli eserin tamamı dikkate alındığında hala naif bir çizgide yer almaktadır. Çünkü bahsedilen eserin Türk karşıtı söylemi Tanzimat Dönemi anlatımı ile birlikte kendini göstermeye başlayacaktır. İşte bu eserin Şemseddin Sami'nin imzalı eserleri dikkate alındığında Sami Bey Frasheri ile örtüşmeyen noktası burada başlamaktadır.

"İnsan için vatandan aziz, milliyet ve cinsiyetten mukaddes şey yoktur. İnsan vatan-ı umûmîsini bir derece severse vatan-ı husûsîsini elbette iki derece sever"[148] ifadelerinin sahibi olan ve Arnavutluk'u "vatan-ı husûsîm" şeklinde tanımlayan, Şemseddin Sami Bey Frasheri için vatanperver bir Arnavut milliyetçisi idi demek bu bilgiler ışığında yanlış olmayacaktır. Ancak onun imzası altında çıkmış yazılarında karşılaştığımız Arnavut milliyetçiliği, Türk karşıtlığı üzerinden değil şiddetli bir Yunan karşıtlığı üzerinden kendini göstermektedir.

Balkan coğrafyasındaki etnik unsurlardan Avrupa ile en önce temasta bulunan Yunanlılar, diğer Balkan ulusları üzerinde kültürel ve ideolojik etkiler oluşturmuşlardı.[149] Ortodoks Arnavutlar, yoğun Helenist propagandanın hedefi

---

[147] *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?,* çev.Şahin Kolonya, s. 28-29.
[148] Şemseddin Sami, *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 150, 29 Zilhicce 1295.
[149] Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler: (1878-1912),* Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 99.

olmuşlar ve din ve eğitim konularında Yunancanın kullanılması ve Yunan kültürünün baskın konumda bulunması, Ortodoks Arnavutların kendi dillerini ve kültürlerini korumalarını güçleştirmişti.[150] 1870'li yılların sonunda yaşanan siyasi ve askeri olaylar belli sayıda Ortodoks Arnavut'u Helenizm'i veya en azından belli bir Helenizm'i inkâr noktasına götürdü. Bu değişikliğe hem bazı Yunan çevrelerinin bir Arnavut ulusunun veya bir Arnavut ulusal duygusunun varlığını inkâr etmesi hem de Frasheri kardeşler gibi Müslüman soydaşlarının Arnavutçuluğu savunması yol açtı.[151] Frasheri kardeşler Epir'li oldukları için diğer Arnavutçularla bir Yunan kültürünü paylaşıyorlardı. Ama Helenizm'e karşı daha serbest bir tavırları olduğundan, kitleleri daha seferber edici bir Arnavutçuluğun öncüleri oldular.[152] Helenizm'in gelişmelerine duyarlı Güney Arnavutluk Müslümanları açısından Arnavut/Yunan farklılığının çok önemli bir yer tutmaktaydı. Sami Frasheri'ye göre "en büyük düşmanlar" Yunanlardı, çünkü onların doğdukları topraklara göz dikmişlerdi.[153] 1861 tarihinde imzalanmış gizli bir plan çerçevesinde, Yunanistan ile Sırbistan Arnavutluk'u paylaşmayı öngörmüşlerdi. 1876'da Yunanistan Epir ile Teselaya'yı istila etti.[154] Yaşadıkları topraklara Yunanların göz diktiklerini, hatta bazı örneklerde bu toprakların Ayastefanos veya Berlin antlaşmalarının çeşitli maddeleri uyarınca, Bulgaristan, Sırbistan veya Karadağ'a bağlandığını gören Balkanlar'ın Müslüman ahalisi, özellikle de Arnavutlar duruma tepki gösterdiler. Tarihyazımında bu konuda esas olarak Arnavut milliyetçiliğinin ilk tezahürü olan Prizren Birliği'nden söz edilir.[155] 93 Harbi'nden sonra gerçekleşen Ayastefanos Muahedesi'nde Balkanların Romanya, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaştırılması buna mukabil Arnavutluğun hayat ve istikbalinin sükût içinde geçiştirilmesi Arnavut ileri gelenlerinin tepkisine yol açmıştı. Arnavutluk hukukunu müdafaa için ittihat kongresi adıyla 10 Haziran 1878 de Prizren'de toplanan Arnavutlar arasında en dikkat çekeni Şemseddin Sami'nin ağabeyi Abdül Frahseri'dir.[156] Ayastefanos

[150] Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.
[151] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 223.
[152] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 243.
[153] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 351.
[154] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 150.
[155] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s.189.
[156] Süleyman Külçe*, a.g.e*., s.243-250.

Muahedesi'nin iptali üzerine toplanacak olan Berlin Kongresi'nde Arnavut haklarının savunuculuğunu yapmak amacıyla kurulan bu cemiyeti, Şemseddin Sami tam da bu tarihlerde İstanbul'da çıkarmakta olduğu *Tercüman-ı Şark* gazetesindeki yazıları ile desteklemekteydi. Sami'nin bu yazıları incelendiğinde onun Yunan karşıtlığı üzerinden yürüttüğü Arnavut milliyetçiliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Berlin kongresinin devam ettiği günlerde çıkan gazetenin gündeminde bu kongre vardır. Kongre gizli yapılmaya devam ettiğinden Rumeli için alınacak kararlar, edilecek talepler tahminler, ihtimaller üzerinden yürütülmektedir. Kongre ile ilgili gazetede çıkan yazıda Sami, Yunan'ın da kongrede hak talep etme ihtimalini etraflıca değerlendirmiştir. Epir ve Tesalya bölgesinde bu nedenle çıkardığı karışıklıklara değinerek birçok sebeple Yunan'ın bu bölgelerde hakkı olmadığı üzerinde ısrarla durmuştur.[157]

Kamusü'l-Âlâm'ın ilgili maddeleri incelendiğinde Sami'nin, Arnavutluk toprak bütünlüğünü tehdit eden Yunan'a karşı savunu yapabilmesine imkân sunan maddelerde bu savunuyu yapmaktan geri durmadığı görülmektedir:

> *"...şimdiki halde dahi ahali-i mahalliye kıta-ı mezkûreyi Toskalık ve Arnavutluk namıyla yâd edip, Epir ismi ise eski Yunan kitaplarının sahifelerine münhasır kalmış ve yalnız Yunan'ın makâsıd-ı tevessükârânesine hizmet maksadıyla beyhûde yeniden ihyâsına çalışılmıştır... Bunların eskiden beri Yunanla asla münasebetleri olmayıp, Yunanîler tarafından (barbar) yani "gayr-ı Yunanî" tesmiye oluna gelmiştir."* [158]

Rum isminin nereden geldiğini açıkladığı bir yerde yine Yunan'ın yayılma iddialarına karşı durma fırsatı bulmuştur:

---

[157] Şemseddin Sami, *Tercüman-ı Şark*, Sayı 76, 23 Cemaziyülâhır 1295.
[158] Şemseddin Sami, "Epir(Epire)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 773; ayrıca Bkz. Şemseddin Sami, "Toskalık", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1311, s. 3024.

"Şark İmparatorluğu münderis olup, devlet-i Osmâniyye vârisi oldukta, Asya-yı Vustâ halkı indinde Rum ismi yine bâkî kalıp, bu devlete verildiği halde, Osmanlılar indinde bu isim cinsiyetçe eski Yunancadan galat olan mezkûr lisanla mütekellim kavme ve mezhepçe Ortodoks mezhebine tâbi olanlara verilmiştir. Bu iki istîmalin arasında umûm ve husûs nispeti olduğundandır ki, çok defa Ortodoks mezhebine tâbi olup, Bulgar, Ulah, Arnavut ve sair cinsiyetlere mensup Hıristiyanlar umûmiyetle Rum tesmiye olunmakta ve bu ise asıl Rum olan yeni Yunanîleri bir takım müddeâyât ve hayâlâta düşürmektedir.[159]"

Kendisi de bir Rum Lisesi'nde eğitim almış olan Şemseddin Sami, Rumların Arnavutlar bilhassa Ortodoks Arnavutlar üzerindeki Rumlaştırma çabalarının bilincinde olarak buna tepki göstermiştir. *Tercüman-ı Şark* gazetesinde kaleme aldığı yazılarından bazılarının muhtevası ağırlıklı olarak bu tepkiyi göstermektedir.[160] Gazetesini çıkarmakta olduğu dönemin Balkan siyaseti açısından ateşli bir döneme denk geldiği ve gazetenin meşru bir siyaset alanı olduğu düşünülürse buradaki ifadeleri olağan görülecektir. Şemseddin Sami, Berlin Muahedesi döneminden yaklaşık yirmi yıl sonra Kamusü'l-Âlâm'ın son cildini neşrettiği ve şaibeli eserin de yayımlandığı yıl olan H.1316 yılında, ansiklopedisinin "Yunan"[161] maddesinde Yunan'ın ahalisi, cinsiyet ve lisanı hakkında bilgilere yer verdiği bölümünde aynı Yunan karşıtlığı tavrını sürdürerek, Yunan'ın Rumlaştırma çabalarına tepki göstermektedir ki kanaatimizce Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinin savunucusu olduğunun önemli göstergelerinden bir tanesi de bir tarih ve coğrafya ansiklopedisi olarak neşrettiği eserinde Arnavut haklarını savunmaya devam etmiş olmasıdır.

Berlin Muahedesi'nin Arnavutların ellerinden çıkardığı Gosine, Plava, Ülgün gibi Arnavutluk topraklarına dair maddelerde, söz konusu bölgelerin ahalisinin Arnavut ve Müslüman olduğu vurgusu ile halkının cesaret ve şecaati

---

[159] Şemseddin Sami, "Rum", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 2359.
[160] Şemseddin Sami, "Rumeli'nde Islavlarla Rumların Entrikaları", *Tercüman-ı Şark*, 25 Cemaziyülâhır, Sayı 78, 1295; "Rumeli'nde Islavlarla Rumların Entrikaları", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 79, 26 Cemaziyülâhır 1295; "İsbat-ı Hakikat", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 86, 4 Recep 1295.
[161] Şemseddin Sami, "Yunan", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4824.

sayesinde direniş göstererek muahede karalarının uygulanmasına izin verilmediği bilgileri ile Arnavut halkının direnişi olumlanmıştır;

> *"...kazanın Gosine'den başka Plava ismiyle bir kasabası vardır. 10.000 kadar ahalisi vardır ki cümlesi Müslim ve Arnavut ve cesaret ve şecâatle meşhurdurlar. Bu kazanın Berlin kongresi tarafından Karadağ'a terkine karar verilmiş ise de, ahalinin mümâna'at ve mukavemeti üzerine, teslimi mümkün olamayıp, buna bedel Ülgün'ün terkine karar verilmiş ve oranın da zabtına Karadağlılar muktedir olamayıp müteveffâ müşir Derviş Paşa silaha sarılmış olan ahalisini harben ve cebren Karadağ'a teslim etmiştir."*[162]

> *"...bu kasabanın Gosine ile beraber Karadağ'a terkine Berlin Kongresi tarafından karar verilmiş ise de, ahalinin mukavemeti üzerine, Ülgün'le mübadelesine mecburiyet elvermiştir"*[163]

> *"1296'da Avrupa tarafından Karadağ'a terki kararlaştırılmış olduğu halde, ahalisi mukavemet edip, Karadağ hükümeti izhâr-ı acz etmekle, Avrupa düveli muhtelit bir donanma göndermişler ve nihayet Karadağ'a teslim olunmuştur."*[164]

Şemseddin Sami'nin Arnavut milliyetçiliği bir Arnavut panteonu ve Arnavut sınırlarını haris komşu devletlere karşı savunma ile sınırlı kalmamış, Arnavut lisanı da Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinde hem haris düşmanlara karşı bir kimlik beyanı olarak hem de bizatihi lisanın millet olma bilincindeki rolü mucibince yer almıştır. Gegalık ve Toskalık olarak iki kısma ayrılan Arnavut kavminin konuştuğu Arnavutça da Gegler ve Tosklar arasında farklılık göstermekteydi. Sami bunun için *"lisanca Gega ve Toska olarak başlıca iki büyük kısma münkasım iseler de bu iki kısmın hiç biri kendini bu isimle tefrik etmeyip, cümlesi (Şkiptar) yani*

[162] Şemseddin Sami, "Gosine", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3306.
[163] Şemseddin Sami, "Plava", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1530.
[164] Şemseddin Sami, "Ülgün", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1098.

Arnavut namıyla iftihar ederler"[165] ifadeleri ile Şkiptar yani Arnavut ismi altında iki bölge ahalisi arasında birlik oluşturmuş ve *"Gega ve Toska lisanları yalnız şive ve telaffuzca ve bazı tâbirat ve tasrîfâtça farklı olup, esasen lisan birdir ve birbirlerinin lisanını pek âlâ anlarlar"*[166] ifadeleri ile de iki bölge arasındaki lisan ortaklığını vurgulamıştır.

"Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esası, bütün efrâdı beyninde mütesâviyen müşterek malı, söylediği lisandır"[167] düşüncesine sahip olan Şemseddin Sami'nin Hıristiyan Arnavutları Slavca ve Rumca yazmaya mecbur etmemek adına kendi lisanlarını yazmalarına müsaade edilmesini talep etmesi[168] Arnavut cinsiyetini muhafazaya yönelik bir taleptir. *Tercüman-ı Şark*'taki bu talebinden yaklaşık on yıl sonra neşrettiği Kamusü'l-Âlâm'da lisân-ı mâderzâdlarını unutmak derecesinde olan Toska Hıristiyanlarının son zamanlarda tertip olunan Arnavut harfleri ve Toskalık'ta Arnavutça eğitimine mahsus bazı okulların açılmasıyla bunların kendi cinsiyetlerini muhafaza ve bunun aksi için uğraşan Yunan'dan nefret etmeye başlamalarından Arnavut cinsiyetinin varlığı açısından bir başarı nazarı ile bahsetmiş görünmektedir.[169]

"Balkan şibh-i cezîresinin yani Rumeli denilen Avrupa-i Osmâniyye'nin garp tarafında ve Adriyatik denizinin sahil-i şarkîyesinde bir kıtadır ki tûlen Narda körfezinden ve hudûd-ı Yunanîye'den Karadağ'ın hudud-ı sâbıkasıyla Bosna ve Sırbiya hududuna ve arzan Adriyatik ve Yunan denizleri sevâhil-i şarkîyesinden Bulgaristan hududuna, Vardar Nehri'nin aşağı ki mecrâsına ve Yunan hudûd-ı cedîdesine kadar mümted oluyor"[170] ifadeleri ile çizdiği Arnavutluk sınırlarının Avrupa haritalarında bu çerçevede çizilmediğine ancak onların Arnavutluk'a dâhil etmedikleri bölgelerde halis Arnavutların yaşamasından dolayı Avrupalıların çizdiği

---

[165] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 148.
[166] Gös. yer.
[167] Şemseddin Sami, "Lisan ve Edebiyatımız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış...*, s. 231.
[168] Şemseddin Sami, "Rumeli'nde Islavlarla Rumların Entrikaları 2", Sayı 79, *Tercüman-ı Şark*, 26 Cemaziyülâhır 1295.
[169] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 148; ayrıca Bkz. Şemseddin Sami ,"Yanya", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4790.
[170] Şemseddin Sami, "Arnavutluk", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306,s. 149.

sınırların gerçek olamayacağından dolayı Arnavutluk hududunu tayin etmek için ahalinin lisanına riayet etmek gerektiğini[171] belirtmesi, lisanın Sami için ana ölçek olduğuna bir kez daha delalet eder.

B. TÜRK MİLLİYETÇİSİ ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ

Nasıl ki Şemseddin Sami Bey Frasheri, Arnavut tarihyazımında Sami Frasheri olarak "Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?" ismini taşıyan kitap üzerinden Arnavutlukta mitleştirilmiş ve Sami'nin bu yönü Türk tarihyazımında genel olarak bir reddedilişle karşılanmışsa, Türk milliyetçisi Şemseddin Sami Bey de Türk tarihyazımında en çok 1881 tarihinde çıkarmakta olduğu *Hafta* dergisinde kaleme aldığı "Lisân-ı Türkî (Osmanî)" makalesi ve *Kamus-i Türkî*'nin önsözü olan "İfade-i Merâm" yazısı ile Türk milliyetçiliğinin öncü isimlerinden biri olarak mitleştirilmiştir.[172] "Arnavutluk Ne İdi Nedir Ne Olacak" isimli kitabın aksine Türk tarihyazımında Sami'ye Türk milliyetçiliğinin öncüsü rolünü layık gören bu yazıların Sami'nin imzası ile yayımlanarak kesinkes Sami'nin zihninde mevcut olan fikirleri içerdiğine bir kez daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ancak Türk tarihyazımında reddedilişle karşılanan "Arnavutluk Ne İdi…" isimli kitap gibi Sami'nin Türk milliyetçisi rolünü üstlenmesine sebep olan yazıları da Arnavut tarihyazımında görmezlikten gelinmiştir. Sami'nin Türk basınında Arnavut davasını savunan metinlerinin çoğu Arnavutçaya çevrilip yayımlanmasına rağmen, "Lisân-ı Türkî (Osmanî)" makalesinin çevrilmemiş olması anlamlı görünmektedir.[173] Arnavut tarihyazımındaki bu sessiz reddediş, makaleyi sahip olduğu Türk milliyetçiliği içeriği ile daha da anlamlı kılmaktadır kanaatindeyiz.

Gerçektende Türk milliyetçisi Şemseddin Sami Bey'in doğuşu 1881 tarihinde çıkarmakta olduğu *Hafta* dergisinde kaleme aldığı "Lisân-ı Türkî (Osmanî)" makalesinde Türk diline olan yaklaşımı ile başlamıştır. Nitekim Ömer

[171] Gös. yer.
[172] Bülent Bilmez, "Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri", çev. Veysel Öztürk, *Tanzimat Ve Edebiyat Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu- Fatih Altuğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 391,392.
[173] Bülent Bilmez, *a.g.m*., s. 392.

Faruk Akün, onun dil ve edebiyat meselelerine Türkçü bir bakış açısı getiren yazılarının bu dergide başladığını belirterek Sami'nin Türkçü bakış açısına sahip olduğunu iddia eden isimlerden biri olmuştur.[174] Yusuf Akçura da yalnızca *Kamus-i Türkî*'nin "İfade-i Meram" kısmına bakmanın Sami'nin Türkçülüğünü ispat için yeterli olacağını bildirmekte ve onu üçüncü dönem Türkçülüğünün büyük simaları arasına yerleştirmektedir.[175]

Arnavutlukta Şemseddin Sami'ye atfedilen "Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitap Türk basınında ilk defa Orhan Seyfi Orhon tarafından 1943 tarihinde çıkarmakta olduğu Çınarlatı dergisinde *Koynumuzda Beslediklerimiz! Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası* başlığı ile gündeme getirildiğinde[176] Türk basınında kitabın Sami'nin olup olamayacağına dair tartışmalar başlamış Akşam gazetesinden Va-Nu (Vala Nurettin) ve Tanin gazetesinden Sedat Oksal, Orhon'un suçlamalarına karşı, Sami'nin bu kitabı yazmış olmasının olanaksız olduğu iddialarında bulunmuşlardır.[177] Sami'nin bu kitabın yazarı olamayacağı yönündeki iddialar Sami hakkında daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda da kendini göstermiş ve kitap bu sayede milliyetçi Türk tarihyazımında da Sami'nin mitleştirilmesinde tersten de olsa önemli bir rol oynamıştır.[178] 1969 yılında yayımlanan Sami hakkında Türkiye'deki ilk ciddi çalışma olan Agâh Sırrı Levend'in eserinde bir yandan bu kitabın Sami'ye ait olamayacağına "Sami'ye Mal Edilmek İstenilen Arnavutça Eser"[179] başlığı ile yer verilirken bir yandan da Sami'nin hayatının son yıllarında hazırladığı *Kutadgu Bilig*, *Orhun Abideleri*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır* gibi eserleri de onun Türklüğe olan ilgisine delil gösterilmiş, Türk dili hakkında yazdığı makalelerde Orta Asya'daki Türklerden söz ettiği sırada kullandığı "hem-cinslerimiz, ecdadımız"; Türkçeden söz ederken "lisan-ı millimiz,

---

[174]Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati*, C.11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 416.
[175] Yusuf Akçura*, Türk Yılı 1928*, TTK Basımevi, Ankara 2009, s. 371.
[176] Orhan Seyfi Orhon, "Koynumuzda Beslediklerimiz! Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası", *Çınaraltı*, C.5, Sayı 106, 2 Ekim 1943; Bu sayıyı takip eden 107, 108, 109, 110 ve 113. Sayılarda Orhon bu meseleye yer vermeye devam etmiştir.
[177] Bülent Bilmez, "*Şemsettin Sami mi Yazdı Bu "Sakıncalı" Kitabı?"...,* s. 104.
[178] Bülent Bilmez, "*Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri"...,* s. 395.
[179] Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İstanbul 2010, s. 107-113.

lisân-ı mâderzâdımız" gibi ifadeler ve "ne Arabız ne Acem; Türkoğlu Türküz" sözünün de sahibi olması dolayısıyla Sami'ye "Türk"ten başka bir sıfat verilemeyeceği belirtilmiştir.[180] Sami hakkında Türkiye'de yapılmış bir başka çalışma olan Etem Çalık'ın eserinde ise Arnavut milletinden olduğunu asla unutmayan, Frasheri ailesinin tüm fertleri gibi hayatı boyunca bir Arnavut milliyetçisi olarak yaşayan Sami ile karşılaşmaktayız.[181] "Arnavutluk Ne İdi Nedir Ne Olacak" adlı kitaptan da bahseden Çalık, bu kitapta Türkler için çok ağır ithamlar ve iftiralar olduğunu söylemekle birlikte bunun Sami'nin Türklüğüne ve Türkçülüğüne gölge düşürmeyeceğini de belirtmektedir.[182] Çalık'ın eserinde Sami'nin Türk edebiyatı ve Türk dili hakkında milli görüşleri ele alınırken dayanak teşkil eden yazıları şimdiye kadar saymış olduğumuz kaynaklardan farklılık göstermemiştir.[183] "Lisân-ı Türkî (Osmanî)" makalesini dilde Türkçülüğün bir nevi beyannamesi addeden Ömer Faruk Akün de bu makalenin yanı sıra Sami'nin Türk dilinin ıslahı ve halis Türkçe sözlerle zenginleştirilmesi için asli lisanımız dediği Şark Türkçesinin lügat hazinesine müracaat edilmesi, Nevaî gibi büyük edebiyatçıların eserlerinin mekteplerde okutulması gibi düşünce ve tekliflerinin Türkçülük tarihinde ona mümtaz bir yer sağladığını belirttiği yazısında aynı zamanda Sami'ye atfedilen "Arnavutluk Ne İdi…" isimli kitabın müellifi olarak Sami'yi kabul etmiştir.[184] Bu makalesinden yıllar sonra, Kamus-i Türkî'nin 1998 yılında yayımlanan tıpkıbasımı için kaleme aldığı önsözünde Akün, bu iddiaya artık katılmadığını, bunun kesinlikle Arnavutların uydurması olduğunu öne sürmüştür.[185]

Şemseddin Sami Bey Frahseri'nin *Hafta* dergisinde ve sonraki dönemde özellikle 1316 tarihinde çeşitli gazetelerde çıkan, Türk dili hakkında radikal görüşlere sahip makaleleri, bu yazılarda Türkler ve Türk dilinden bahsederken kullandığı "biz" dili, Türk dilinin bugün dahi önemini koruyan lügati *Kamus-i Türkî*'nin kendisi, ismi ve önsözü, hayatının son yıllarında yaptığı Orhun Abideleri

[180] Agah Sırrı Levend, *a.g.e.* , s. 79,116.
[181] Etem Çalık, *Şemseddin Sami Ve Medeniyyet-i İslâmiyye*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 67.
[182] Bülent Bilmez, "*Şemsettin Sami mi Yazdı Bu "Sakıncalı" Kitabı?"...,* s. 106.
[183] Etem Çalık, *a.g.e*., s. 73-85.
[184] Ömer Faruk Akün*, a.g.m*., s. 412,421.
[185] Bülent Bilmez, *a.g.m.,* s. 107.

ve Kutadgu Bilig çevirileri ile *Kamusü'l-Âlâm*'da yer verdiği "Türk", "Turan", "Turaniye", "Anadolu" gibi maddelerde Türk tarihini ele alış şekli Türk yazarların Türk milliyetçisi Şemseddin Sami Bey'ini yaratan Sami'ye ait çalışmalardır. Sami'nin akademik olarak önem taşıyan çalışmaları Türkçe ve Türk dili hakkında iken, tüm bu çalışmaların Sami'ye ait olduğu bir gerçek olarak önümüzde dururken, "Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitabın Sami'ye ait olma ihtimali ya da bir önceki başlıkta ifade etmeye çalıştığımız gibi Sami'nin böyle bir kitabın oluşmasına Kamusü'l-Âlâm ile kaynaklık yapmış olma ihtimali Sami'nin Türk milliyetçiliğini bulandırır mı? Çalışmamızın devamında Türk milliyetçiliği üzerinden inceleyeceğimiz makalelerin, çevirilerin, Türk dili sözlüğünün sahibi Şemseddin Sami, kendi sağlığında imzasız yayımlanan bir kitap ile gerçekten de Orhan Seyfi Orhon'un dediği gibi "Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası"na mı imza atmıştır?

Yusuf Akçura, "İfade-i Merâm"dan *"Şark Türkçesi ile Garp Türkçesi bir tek lisandır, ikisi de Türkçedir"* cümlesini örnek vererek Şemseddin Sami'nin lisanda "bütün Türkçülük" gayesini hedef tuttuğunu belirtmiştir.[186] Bir dilbilimci olarak Şemseddin Sami'nin bilimsel çalışmalar sonucunda bu kanıya varması gerçekten onun lisanda Türkçülüğü hedef tuttuğunu gösterebilir mi? Nitekim Sami'ye atfedilen kitabın varlığı bazı kişilerde Sami'nin Türk dili hakkında yaptığı çalışmalarını yalnızca yabancı Türkologların ilmi çalışmaları gibi değerlendirmek gerektiği fikrini doğurmuştur.[187] Sami'yi bu şekilde değerlendirdiğimizde onun Türk dili hakkındaki çalışmalarında kullandığı "biz" dilini nasıl okuyacağımız problemi ortaya çıkmaktadır. Şark ve Garp Türkçelerinin tek bir lisan olduklarını söylemekle kalmayan Sami, diğer bazı yazılarında Türkçenin bu iki şubesini birleştirmenin yollarını da aramıştır.[188] Şimdiye kadar "milliyetçi" yönünü ifade etmeye çalıştığımız Sami'nin Türkler arasında kurulacak dil birliği sayesinde oluşabilecek bir millet birliğini öngöremediğini söyleyebilir miyiz? Diyebiliriz ki Şemseddin Sami'nin Şark ve Garp Türkçelerinin tek bir lisan olduklarına dikkat çekerek bu iki şubeyi birleştirme yolları ararken olası bir Türk birliğini öngörmüş olması yüksek bir

[186] Yusuf Akçura, *a.g.e*., s.372.
[187] Bkz. Turgut Akpınar, *Kültür Tarihinden Esintiler*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 30-32.
[188] Bkz. Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve İmlâmız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 291-300.

ihtimaldir lakin burada asıl soru işaretimiz kendisini bu Türk birliğinin bir parçası olarak görüp görmediği olmalıdır. Sami, öngördüğü olası Türk birliğinin neresindedir?

Şemseddin Sami Bey Frahseri, Türk lisanı hakkındaki fikirleri ve çalışmaları ile Türk tarih yazımında "Türkçülük" nokta-i nazarından kıymet bulmuştur. Sami'yi Türk milliyetçiliği nezdinde değerli kılan, Türk lisanı hakkındaki tespitlerinden daha çok bu tespitleri neredeyse ilk söyleyenlerden olması olmuştur.

1. Lisan ve İlk Türkçülük

Tanzimat, cemiyetin bütün alanlarında eski ile yeniyi karşı karşıya koyan ikililik devridir. Fakat bu ikililiğin çatışkan manzarası en çok hukuk probleminde kendini gösterdi: Bir yandan Avrupacılar (Batıcılar), öte yanda İslamcılar (Doğucular); bir yanda terakkiciler, öte yanda muhafazacılar. Buna bir de Abdülaziz'in son zamanlarında yeni bir fikir, Türkçüler karıştı. O vakte kadar böyle bir düşünce, eski ve yeni hiçbir Osmanlı aydınının aklına gelmemiştir. Bu, Türklüğün unutulmuş olmasından değil, İmparatorluğu kuran Türk milletinin siyasi birliği bozma korkusundan ileri geliyordu. Yeni Osmanlılar temelde İslam ruhuna dayanıyorlarsa da imparatorluğun selametini, İslam ve Hıristiyan bütün tebaaya aynı hürlüğü veren bir idarede buluyorlardı. Bu görüşe Osmanlıcılık diyebiliriz. Namık Kemal, Ziya ve arkadaşları Türk olduklarının şuuruna sahip olmakla birlikte "Osmanlıcı" idiler.[189]

Batı Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan batı milliyetçiliğinin kuramcıları, her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği fikriyle taraftar toplamaya çalışmışlardı. Muhtelif etnik, dil ve din gruplarından teşekkül ettiği için Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ideale yaklaşması söz konusu olamazdı.[190] Milliyetçilik hareketleri Avrupa'da yaygın hale gelmeye

[189] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s. 76.
[190] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınlar 1991, s. 96.

başladığı sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan çok sayıda etnik grup ve ulusu "millet sistemi" adı verilen bir yapı içinde örgütlüyordu. Bu sistem içinde, topluluklar dini cemaatler şeklinde beliriyordu. Yani Osmanlı yönetimi açısından Yunan toplumu değil, Ortodoks milleti vardı.[191] On dokuzuncu yüzyılda ulus- devlet fikri Osmanlı Hıristiyanları arasında ortaya çıktığında bu fikir, politik sistem ve dinsel-ulusal kültürün birbirlerinin ifadesi olmasını öngörmüş ve geleneksel millet sisteminin alternatifi olarak ulus-devlet modelini öne sürmüştür. Osmanlı devletinin geçirdiği sosyo-kültürel ve siyasal değişim millet sisteminin bozulmasına neden olarak, daha geniş etnik ve dilsel birimlerin ortaya çıkmasını mümkün kılmış, belirli ölçüde etnik bilince sahip bu birimler milliyetçi propagandanın kolay hedeflerini oluşturmuşlardır.[192] Milliyetçilik fikirlerinin Avrupa'da yayılması ve Balkanlarda da etkili olmaya başlaması Osmanlı İmparatorluğunun sorunlarına yeni ve çok önemli bir diğerini ekledi, kısa sürede İmparatorluğun Hıristiyan unsurları arasında etkili milliyetçilik hareketleri görülmeye başlandı. Bu hareketler içinde Yunan ayaklanması sonuçta bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasıyla neticelenince Osmanlıdaki unsurların bu alandaki faaliyetleri çok arttı. Yunan, Sırp, Ulah milliyetçilikleri kısa sürede gelişti. Bunları Bulgar milliyetçiliği ve daha sonra gelişen Arap ve Arnavud milliyetçilikleri takip etti.[193] Gelişen bu milliyetçilik hareketlerine karşılık, imparatorluğun Türk unsurunda benzeri bir milliyetçilik hareketi daha geç belirmiştir. Bunun temel nedeni imparatorluğun çoğunluğunu oluşturan bu grubun onu sürdürmeyi ve kurtarmayı düşünen tek topluluk olmasıyla ilgilidir.[194]

Osmanlılık içinde Tük unsuruna ağırlık verme gibi bir eğilimle ilk olarak daha önce üzerinde hiç durulmayan bir konunun, yani Osmanlı öncesi Türk tarihinin tartışma konusu haline gelmeye başlamasıyla karşılaşıyoruz. 1869'da Mustafa Celaleddin Paşa adında bir devlet görevlisinin *Les Turcs Anciens Et Modernes* adlı

[191] Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1394.
[192] Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 35,36.
[193] Şükrü Hanioğlu, *a.g.m*., s. 1394.
[194] Şükrü Hanioğlu, *a.g.m*., s. 1395.

bir kitap yayınladığını görüyoruz. Kitabın büyük bölümü modern Türklere ayrılmakla birlikte, bu kavmin Osmanlılar öncesi de tarihte önemli roller oynamış olduğuna değiniyordu. Bu kuşkusuz tarih yazıcılığını Osmanlı tarihi ve İslam tarihi şeklinde inhisar ettirmiş bulunan Osmanlı tarih yazıcılığında çok önemli bir değişimin göstergesidir.[195]Dil ve tarih araştırmalarının, Türkçülüğün tarihinde önemli bir yeri vardır. Türkçülük üzerine yapılmış çalışmaların hemen hepsinde bu hususa vurgu yapılmıştır. Türkçülüğün doğuşuna doğrudan iştirak etmiş bir kişi olan Yusuf Akçura; De Guignes, Silvestre de Sacy, Abel de Remusat, Arthur Lumley Davids, Arminius Vambery, Vasili Radloff, Leon Cahun gibi oryantalistlerin Türklük şuurunun uyanmasındaki rolüne dikkat çeker.[196]

Şinasi-Namık Kemal- Ziya Paşa mektebi mensupları, Fransız fikirlerinin tesiri altında, bilhassa eski edebi ananelere karşı bir aksülamel yapmak için lisanın sadeleşmesi fikrini münakaşa ederlerken, meşhur Ahmet Vefik Paşa başta olmak üzere, Süleyman Paşa, Ali Suavi gibi birtakım mütefekkirler de -yine Fransız filologların ve tarihçilerin tesiri altında- Türk milliyetçiliğinin esasını kurmaya çalışıyorlardı.[197] Türkçülüğün doğuş dönemini, 1865-1870, 1876-1880, 1897-1900 yılları arasını kapsamak üzere üç faal devreye ayıran Yusuf Akçura, ilk devrede Şinasi ve Ziya Paşa'da dil ve edebiyat alanında Türkçülüğün ilk izlerini görür. Dilde Türkçülük Ahmet Vefik Paşa ile dilde araştırma safhasına girer.[198] Ahmet Vefik Paşa, on dokuzuncu asırda Avrupa'da kuvvetlenen Şark tetkiklerini ve bilhassa Türkiyat sahasında yapılan şeyleri tamamıyla biliyordu; Türk tarihi ve Türkçenin başka lehçeleri hakkında da az-çok malumatı vardı. O*, Lehçe-i Osmanî* adıyla Anadolu Türkçesinin ilk lügatini yazdı, Atalarsözü adlı *Darb-ı Mesel Mecmuasını* neşretti; bizim milli tarihimizin Osmanlı soyları ile başlamadığını göstermek için Ebu'l Gazi'nin *Türk Şeceresi*'ni tercümeye kalktı; büyük Çağatay şairi Ali Şir Nevai'nin *Mahbubü'l Kulûb*'unu İstanbul'da bastırdı. Anadolu Türklerinin büyük Türk milletinin bir şubesi olduğunu öğrenen ve herkese öğretmeye çalışan ilk Türk

[195] Gös. yer.
[196] Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 277.
[197]Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 311.
[198] Mehmet Kaan Çalen*, a.g.e.*, s. 278.

mütefekkiri Ahmet Vefik Paşa'dır.[199] Türkçülüğün ikinci devresinde öne çıkan sima Süleyman Paşa'dır. Askeri mektepler için kaleme aldığı *Tarih-i Âlem* isimli eserinde eski Türklerin tarihinden bahsetmesi ona Türkçülük tarihinde önemli bir mevki kazandırmış gibi gözükmektedir. Eserinde eski Türklerin tarihine 144 sayfa ayırmış ve de Guignes'in *Hunlar Tarihi*, Raymond'un *Tatar Tarihi*, Ebu'l Gazi'nin *Şecere-i Türkî* isimli eserlerinden faydalanmıştır.[200] Türkçülüğün üçüncü faal devresi, Şemseddin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tahir, İkdamcı Ahmed Cevdet Bey gibi şahıslar tarafından temsil edilir. Şemseddin Sami'nin *Kamusü'l- Âlâm* ve *Kamus-i Türkî*'si, Necip Âsım'ın *Ural Altay Lisanları*, *Pek Eski Türk Yazısı*, *Türk Tarihi*, Bursalı Mehmed Tahir'in *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* gibi dil, tarih ve coğrafya eserleri II. Meşrutiyet öncesine ait önemli eserlerdir.[201]

Türkçülük hareketinde önem arz eden isimlerden birisi de Ali Suavi'dir. Sağlam bir tarih bilgisine sahip olmamakla birlikte Suavi, milli tarih bakımından yol açıcı olmuştur. Türkçülük hareketinin hiç olmazsa bir tarafı onundur. Ulûm gazetesinin ilk sayısında çıkan "Türk" adlı makalesinde muharririmiz, milli tarihin birliğini görür ve sonra da, bu tarihin sade bir zafer ve istilalar zincirinden ibaret olmadığını göstermeye çalışır.[202] Bu makalede Suavi Türk'ü; *"Türk, Fi'l-asıl Maveraünnehir'de Çin şimaline doğru sakin olan Yafes'tendir. Türk ve Tatar zaten bir familyadan olduğu muhakkaktır"* şeklinde tanımlar. Suavi'nin bu konudaki yazıları Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın eserleri gibi, kendilerini takip eden nesil üzerinde etkili olmuştur. II. Meşrutiyet'ten evvel, Türkçülüğün filoloji ve tarih tetkikatı şeklinde tecelli eden devresinde, Şemseddin Sami ve Veled Çelebi Ahmet Vefik Paşa'yı, Necip Asım Bey Süleyman Paşa'yı, Bursalı Tahir Bey de Ali Suvai'yi takip etmişlerdir.[203]

---

[199] Fuat Köprülü, *a.g.e.*, s. 311.
[200] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 278.
[201] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 279.
[202] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 226.
[203] Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 226,227.

2. Şemseddin Sami Bey Frahseri'de Lisan-ı "Türkî"

"Türkçülük" kültür Türkçülüğü şeklinde dil ve tarih çalışmaları üzerinden kendini göstermeye başladığı ancak hala her şeyin üzerinde bir Osmanlılık idealinin bulunduğu bir dönemde Şemseddin Sami, Tercüman-ı Şark gazetesinde şunları yazıyordu:

> "*Devlet-i Osmâniyye'nin taht-ı tâbiiyetinde Arap, Rum, Islav, Arnavut, Kürt ve Çerkes ümmetleri bulunursa da asıl devletin mensup bulunduğu cinsiyet Türk cinsiyetidir. Hanedan-ı saltanat ve ekser vükelâ ve memurîn ve nizâmat dahi Türk lisanında; elhasıl devlet-i Osmâniyye denildiği gibi devlet-i Türkî denmesi caizdir. Hatta ecnebiler bu devleti Türkiya ismiyle yâd etmektedir.*
>
> *İmdi devlet başlıca bu ümmetle kaim olduğu halde buna sairlerinden ziyade ehemmiyet vermesi ve bu ümmetin sakin bulunduğu memleketi sair memâlikten akdem tutması lazım gelmez mi?*
>
> *Malumdur ki Türk ümmeti âlemin en büyük ümmetlerinden olup, tâ Moğolistan'dan Moskova ve Kazan ve Kırım'a kadar asya-i şimâlînin bir büyük kıtasını ve Avrupa-i şarkînin hayli yerlerini kaplamış ve Asya-i asgar denilen Anadolu kıtasına dahi bir kol atmış otuz, otuz beş milyon nüfustan ibaret ise de burada Türk'ten maksadımız alelumûm Türk ümmeti olmayıp, bu ümmetin Garp Türkleri veyahut Osmanlı Türkleri denilen bir şubesidir.*
>
> *Türk ümmet-i muazzamasının en ziyade terakki etmiş veyahut en ziyade terakkiye istîdâd-ı kesb etmiş olan şubesi de bu olduğundan, eğer bir gün bir ittihâd-ı etrâk arzusu uyandırılabilecek ve öbür Türklerin*

dahi tarik-i terakkiye sülûklarına hizmet olunacak olursa, bu hizmeti de yine bu şube yani Garp Türkleri îfâ edebileceklerdir"[204]

Sami'nin yazısının bu bölümünde imparatorluğun "Türk" kimliğine dikkat çekmesi, Osmanlı Türkleri (Garp Türkleri)'ni Moğolistan'dan Avrupa'ya kadar yayılmış bir büyük Türk milletinin parçası olarak sayması ve otuz, otuz beş milyon kadar bir Türk nüfusundan bahsetmesi yazının yayımlandığı 1878 tarihi göz önünde bulundurulduğunda çağın en yeni fikirleri arasındadır. Ancak Sami'nin burada bir "ittihâd-ı etrâk" fikrinin uyanma ihtimalinden bahsetmesi kanaatimizce Sami'nin en orijinal ve radikal tarafını gözler önüne sermektedir. "*Eğer bir gün bir ittihâd-ı etrâk arzusu uyandırılabilecek ve öbür Türklerin dahi tarik-i terakkiye sülûklarına hizmet olunacak olursa, bu hizmeti de yine bu şube yani Garp Türkleri îfâ edebileceklerdir"* ifadeleri ile Sami, henüz çok taze olan ve ancak bir kültür Türkçülüğü şeklinde gelişen Türkçülüğü, örtük bir şekilde de olsa "siyasi proje" olarak belki de ilk dile getirenlerden biri olmuştur. Türkçülüğün bu yazıdan ancak yirmi dört yıl sonra Balkan savaşlarının akabinde kültürel bir akım olmaktan çıkarak siyasal boyutu ağır basan bir hareket haline geldiği[205] hatırlanırsa Sami'nin ifadelerinin önemi daha iyi kavranacaktır. Sami'nin daha 1878 tarihinde sinyallerini vermeye başladığı Türkçülüğü, bundan sonra 1881 tarihinde çıkardığı *Hafta* dergisinde sistematik bir şekilde gelişerek kendini göstermeye başlamıştır:

"Memâlik-i Osmaniye'nin Avrupa ümemi indinde ismi 'Türkiya' olup, bu kelimenin âhirindeki -iya {-ia} edatı da tamamıyla -stan {-istan,-sitan} edatının müteradifi olduğundan, bu kelime 'Türkistan' manasına gelir. Hâlbuki biz haritada diğer bir Türkistan daha görüyoruz ki, o da Asya-yı Vustâ ve Şimâlînin bir cüzü olup, İran ve Afganistan'ın cihet-i şimalîyesinde, Rusya'nın cihet-i şarkîyyesinde ve Çin'in cihet-i şimâlîye-i garbîyesinde bulunur bir kıt'a-i vâsiadır. Bizden hayli uzak olan o Türkistan'la bizim Türkiye beyninde ve oranın Türkleri

[204] Şemseddin Sami, "Anadolu", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 98, 6 Şaban 1295.
[205] Şükrü Hanioğlu, *a.g.m.,* s. 1398.

ile bizim aramızda acaba bir münasebet ve irtibat var mıdır? Bu isim iştirâki nereden geliyor?"[206]

Yukarıdaki ifadeler ile az evvel Tercüman-ı Şark'ta dikkat çektiği Osmanlı Türkleri dışındaki Türkleri yeniden mevzu bahis haline getirmiştir. Buhara, Hive ve Kaşgar Türklerinden bahsederek bunların konuştuğu Türkçe ile -bizim söylediğimiz lisan- dediği Osmanlı Türkçesi arasında cüzi farkların bulunduğunu ancak bunun konuşulan lisanın tek bir lisan yani Türkçe ve Türkçe konuşan bu kavimlerin tek bir millet yani Türk milleti olmasına engel teşkil etmediğini belirterek Osmanlı Türklerinin söylediği Türkçeye "Lisân-ı Osmanî", Maveraünnehir'de ve Çin'deki -hemcinslerimiz- dediği Türklerin Türkçesine de "Çağatay" unvanlarını yakıştırmamış, bunun yerine onlarınkine "Türkî-i Şarkî" -bizimkine- ise "Türkî-i Garbî" unvanlarını daha münasip görmüştür.[207]

Sami'ye göre *"bir lisan kelimât-ı ecnebiyeden ne kadar âri ve kendi kelimeleri ne kadar ziyade olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsi', o kadar zengin addolunacağından, lisân-ı Türkî-i Şarkî, sekalet-i telaffuzuyla beraber, bizim lisân-ı Türkî-i Garbî'ye tercih olunabilir."*[208] Osmanlı Türkçesini Arapça ve Farsça kelimelerden arındırmak için Şark Türkçesine başvurulması gerektiğini düşünen Sami, *"bunun iki cihetçe, yani edebî ve siyasî, muhassenatı olup, edebî cihetçe lisân-ı Türkî daha vâsi' ve daha güzel bir lisan olacağı gibi, cihet-i siyasiyece dahi, sekiz on milyondan ziyade olmayan Garp Türklerine bu miktardan aşağı olmayan Asyâ-yı Vustâ ve Rusya Türkleri dahi munzamm olarak ve bunların cümlesi bir lisân-ı vâhidle mütekellim tamamıyla bir ümmet-i vâhide hükmüne geçerek, Türk ümmeti yirmi milyon nüfusu câmi' bir ümmeti azime olacaktır. Bu ikinci cihet kabil-i inkâr olamayacağı gibi, birincisi dahi muhakkaktır"*[209] diyerek Tercüman-ı Şark'ta "eğer bir gün uyandırılabilecek olursa" diye bahsettiği "ittihâd-ı etrâk" arzusunu uyandırma çalışıyor gibi görünmektedir.

---

[206] Şemseddin Sami, "Lisân-ı Türkî(Osmanî)", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…*, s. 199,200.
[207] Gös. yer.
[208] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Türkî(Osmanî)", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 201.
[209] Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 202.

Türkçülük akımı baştan itibaren yönetimce sempatiyle karşılanmadığından 1880'lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri Türkçülüğün lengüistik (dilbilim) kisveye girmesini ve dilbilimin içinden siyaset yapılmasını zorunlu kılmıştı.[210] Şemseddin Sami'nin Türk milliyetçiliği de bu siyasi koşullar altında dilbilim üzerinden seyretmiş, Sami, Türk dili ve Türk dilinin ıslahı hakkında 1899 (1316) tarihinde basında bir takım yazılar kaleme almıştır. Sami'nin buradaki yazıları Lisân-ı Türkî (Osmanî) makalesinde tohum niteliği taşıyan fikirlerinin yıllar içerisinde filizlenmiş birer halleridir. Nitekim geçen süre içerisinde Osmanlı aydını da zihin değişmesi yaşamış, "Türklük" 1881 yılına nispetle daha yüksek sesle söylenebilir hale gelmiştir. Sabah'ta çıkan bir yazısında Sami, yaşanan değişimden duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir:

> "*Yirmi sene oluyor ki 'Hafta' unvanıyla çıkardığımız mecmûa-i mevkûtede aynıyla bu fikri mevki-i mübâhaseye koymuştuk. O vakit etraftan birçok muarızlar hücum edip, susturuncaya kadar bağırmışlardı. " Çağatayca ile bizim ne işimiz vardır? Türklerle bizim ne münasebetimiz vardır? Biz Arabız!" diye haykırmışlardı. Hamdolsun, o vakitten beri zaman efkârı çok değiştirdi. O vakit namını bile işitmek istemediğimiz Çağatayca ve Uygurcayı bugün sermâye-i iştigâl ittihaz etmiş Necip Asım Bey gibi mütehassıssîn-i ulemâmız, elsine-i Tûraniye ile uğraşır lisaniyûnumuz vardır"*[211]

Şemseddin Sami, gazete yazılarında; konuşulan lisanın "Türk lisanı" olduğu, dünya üzerinde kırk-elli milyon kadar halkın bu lisan ile mütekellim bulunduğu, bu lisanın Şark ve Garp Türkçesi olarak iki büyük şubeye münkasım olduğu ve bunların yanlış olarak Çağatayca ve Osmanlıca unvanlarıyla anıldığı, eğer gerekli çaba gösterilmezse Türk dilinin birbirinden farklı birçok yeni lisana bölüneceğine dair görüşlere ve buna dur demek maksadıyla alınabilecek önemlere, bu önlemlerden önemlisi olarak iki şube arasında bir ortak edebi lisan oluşturulması lüzumuna, ortak edebi lisan meydana getirilirken ne gibi adımların izleneceğine, her

[210] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 118.
[211] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve İmlâmız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 299.

iki şubenin de lisanca fedakârlıklarla birbirine yaklaşması gerekliliğinden, Garp Türkleri olarak alınması gereken sorumluluklara; Ali Şir Nevai'nin eserlerinin mekteplerde okutulması, Garp Türkçesinde uygulanacak sadeleşme programının nasıl seyretmesi gerektiği, tüm bu meseleler sonrasında "İstanbul Türkçesi"nin dünya üzerinde konuşulan Türkçelerden en güzeli olmasına rağmen sahip olduğu yanlışlıklar dolayısıyla lisan-ı edebi hükmünü alıp alamayacağı gibi çalışmamız bakımından ehemmiyeti daha ziyade olan meseleler ve Türk dilinin ve edebiyatının daha başka birçok sorununa parmak basmış, çözümler aramış, gerektiği yerde tartışmaya girerek, fikirlerinde ısrarcı olmuştur.[212]

Sami'nin bu yazılarda "Türk milliyetçi" söylemi öne çıkan bazı ifadeleri vardır ki gerçek mana da bütün bir Türk milleti arzusunu gönlünde taşıdığına kanıt niteliğindedir:

> *"Lisân-ı edebîmizin intihabındaki son kararımızı vermezden evvel, uzaklarda bulunan cinsiyet-i ihvânımızdan, Türk kardeşlerimizden ayrılıp da, yalnız kendimize mahsus bir lisân-ı edebî mi ittihaz edeceğiz; yoksa umum Türk cinsiyetine kabul ettirilebilecek zamanla umumî ve müşterek bir lisân-ı edebî hâline geçmek istidadını haiz olacak bir lisan mı arayacağız? …Otuz kırk milyona baliğ bir kavmin vahdet-i cinsiyesini muhafaza etmek mümkün iken, mücerret lisanlarının telaffuz ve tasrifteki cüzi farkını vesîle-i tefrika tutup, bir olan lisân-ı Türkî'yi 'elsine-i Türkiyye'ye tahvil etmek menâfi-i cinsiyemize pek muzır bir harekettir."*[213]

[212] Şemseddin Sami'nin dil meselelerini içeren bu tarz yazıları için Bkz; Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
[213] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Edebîmizin İntihabı", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s.245-246.

"Ben isterim ki yazacağımızı Kaşgarlı, Taşkentli, Kırımlı, Tebrizli de anlasın ve onların yazdığını biz anlayalım."[214]

"Ne Arabız, ne Acemiz, Türk oğlu Türk'üz ve kâffe-i Türklerle hem-cins ve hem-zebanız. Binaenaleyh umum Türklerle müşterek olan lisân-ı umûmîmizin tâ esasından kavaid ve ahvâl-i asliyesini tedkik ve mütalaa ile erkân-ı esâsiyesine halel getirmeksizin, ıslahına ve umum tarafından kabul olunabilecek met3in bir lisân-ı edebî vücuda getirmeye çalışalım… Siz diyorsunuz ki otuz kırk milyon Türk'ün doğru lisanının birkaç yüz bin şehrînin yanlış fakat zarif lisanına feda edelim yahut onları hiç tanımayalım; onlarla ve hatta İzmitlilerle (çünkü İzmit'te İstanbul Türkçesi söylenmediği unutulmamalıdır) hiç münasebet istemeyelim, Türklüğü kabul etmeyelim".[215]

"El-hâsıl, ıslahı sırasında biraz aslına doğru çekmeye çalışalım. Bundan biz bir şey kaybetmeyiz; lisanımız daha doğru ve daha zengin olmuş olur ve siyaseten ve cinsiyet nokta-i nazarınca çok kazanmış oluruz."[216]

Şemseddin Sami'nin Türk dilinin ıslahı hakkındaki görüşleri ve yöntemleri sonraki dönem Türkçülerde tezahür edecektir. Hilmi Ziya Ülken'e göre Ziya Gökalp "Türkçeleşmiş Türkçedir" kuralını Şemseddin Sami ve Ülken'in ilk Türkçecilerden dediği Suavi'den almıştır.[217] Arnavut milliyetçisi Sami'yi hatırladığımızda daha çok bu milliyetçilikten etkilenen ve Arnavut milliyetçi mitlerini tekrar eden Sami ile karşılaşırken, Türk milliyetçisi Şemseddin Sami tam aksine daha çok Türk milliyetçi mitlerine öncülük eden ve kendinden sonraki Türk milliyetçilerini görüşleri ile etkileyen yönü ile karşımıza çıkar. Sami'nin metinleri bu dönem boyunca başlangıçta üretilen tarihi ve dilbilimsel mitlerin sürekli yeniden üretimi ve bir araya

[214] Şemseddin Sami, "İzâh-ı Merâm", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 257.
[215] Gös.yer.
[216] Şemseddin Sami, "İzâh-ı Merâm", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 262.
[217] Hilmi Ziya Ülken*, a.g.e.*, s. 84.

getirilmesinde veya popülerleştirilmesinde önemli rol oynar. Onun, Batı'dan etnosentrik bilgi ve fikirlerin ithalatçısı olarak oynadığı rol, Türk milliyetçiliği örneğinde Arnavut milliyetçiliği örneğine göre daha devrimci niteliğe sahiptir; çünkü yazıları üzerinden evriminde çok önemli bir rol oynadığı Türk (kültürel- siyasal) milliyetçiliği, bu sıradaki Arnavut milliyetçiliği kadar gelişmiş değildi.[218]

Ali Suavi, Ahmet Vefik ve Süleyman Paşalar gibi isimler ile başlayan Türk lisanının durumu hakkında değerlendirmeler, Osmanlı entelektüel camiasında yankı buluyor, onlardan sonraki kuşaklarda gelişerek kendini gösteriyordu. Nihayet gerçek bir Türk milliyetçiliğinden bahsedilebilecek yıllara gelindiğinde bir Türk milliyetçisi olarak Ziya Gökalp'in Türk lisanı hakkındaki değerlendirmeleri, sadeleştirilmesinde seçtiği yöntemler, milliyetçilik ile lisan arasında kurduğu bağ, ilk tohumları atan Suaviler, Vefik Paşalar ve diğerleri ile benzerlik gösteriyordu. Ancak biz burada daha çok Türk milliyetçisi Şemseddin Sami Bey Frahseri'nin Türk milliyetçiliğinde üstlendiği öncü rolü Ziya Gökalp'in lisana yüklediği mana ve lisanı sadeleştirme yöntemleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

"*Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esası, bütün efradı beyninde mütesaviyen müşterek malı söylediği lisandır. Bir lisan söyleyen halk bir kavim ve bir cinsiyet teşkil eder"*[219] sözlerinin sahibi olarak Şemseddin Sami'nin millet olmada lisana yüklediği önem ortadadır. Bu yüzden bir açıdan da diyebiliriz ki Sami'nin lisan üzerine yaptığı çalışmaları ister Arnavutlar ister Türkler için olsun bu şuurdan uzak düşünülemez. Aynı şuura Ziya Gökalp'in *"her şeyden önce bir dili konuşanlar çoğunlukla bir soydan gelen insanlar olduğu için bir millet aynı zamanda bir 'kavim' demektir"*[220] ifadelerinde de rastlanmaktadır.

Bütün Türk milletinin konuştuğu Türkçe arasında yaşanan farklılaşmanın sebep olacaklarını Türk milleti nazarında tehlikeli bulan bu iki düşünürden;

---

[218] Bülent Bilmez, *"Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri"*…, s. 419.
[219] Şemseddin Sami, "Lisan ve Edebiyatımız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 231.
[220] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, İstanbul 1974, s. 67.

Şemseddin Sami, "*bir lisan kendi hâlinde bırakılırsa, mürûr-ı zamânla her bir şubesi ayrıca bir lisan olarak, birbirinden büsbütün farklı birkaç lisana mübeddel olur. Bu ise o lisanla mütekellim olan kavim ve ümmet için elbette arzu olunmaz: ve elbette her cihetçe muzırdır"*[221] diyerek, Ziya Gökalp, "*bir kavmi yutmak için parçalamak lazımdır, milleti parçalamak için de önce dilini parçalamak gerekir. Türk dili parçalanmaya, ayrı ayrı edebiyatlar meydana gelmeye başladı"*[222] ifadeleri ile tehlikeye dikkat çekmiş ve ikisi de çareyi lisanı sadeleştirmede ve ortak bir edebi lisan oluşturmada bulmuştur.

> *"Bir lisan ne kadar güzel ve mükemmel olsa, onun kelimeleri o lisan için güzel olup, diğer bir lisana geçince sakîl ve kaba görünür"*[223]

> *"Dilin kelimeleri ve terkipleri de, kendi cümleleri içinde ne kadar güzelse, başka dillerin cümleleri içinde de o kadar çirkindir"*[224]

Özdeş olan bu iki ifade üzere her iki düşünür de Arapça ve Farsça kelimelere boğulmuş olan "Osmanlı Türkçesi"ni sadeleştirme yolunu tutmuştur. Sistematik olarak ilk teklifleri sunan kişilerden biri olan Şemseddin Sami'nin önerdiği metot özetle şu şekildedir:

> *"Biz Türkçemizi Arabî ve Farisîden büsbütün ayırabilir miyiz? Bu suale cevap vermek için çok düşünmeye ihtiyaç görmeksizin 'Hayır' cevabını verebiliriz. Biz lisanımızı sadeleştirmeliyiz, lüzumsuz yere Arabî ve Farisî lugât-i garîbeye boğmamalıyız, hereksin anlayacağı surette ve herkesin söylediği yolda yazmalıyız; lakin lugât-i Arabiye ve Farisiye'den büsbütün tecrit etmek hiçbir vakit mümkün olamayacaktır; çünkü yalnız yazdığımız değil, söylediğimiz Türkçede dahi birçok lugât-i Arabiye ve Farisiye vardır. Hele ulûm ve fünûn ıstılahatını hiçbir vakit*

[221] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve İmlamız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 295.
[222] Ziya Gökalp, *a.g.e*., s. 57.
[223] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Türkî", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 202.
[224] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, M.E. B. Yayınları, İstanbul 1996, s. 131.

Türkçeleştiremeyiz ve Türkçeleştirmemeliyiz; bu babta sair ümem-i İslâmiye ile iştirakimiz daha faydadan hali değildir."[225]

"*Kullanacağımız bir kelime Arabî veya Farisî ise, istimali Türkçe mukabili olmamak şartıyla meşrut olmalıdır, Türkçesi var ise hemen yerine Türkçesini vaz' ile Arabî veya Farisî kelimeyi terk etmeliyiz. Türkçesi yok ise, bizzarûre kullanacaksak da, o hâlde o kelime-i Arabîye veya Farisiyenin lafzan ve manan doğru olmasına dikkat etmeliyiz."*[226]

"Evvela, bir şeyin Türkçe ismi var iken, onu terk edip de, Arabî ve Farisîsini kullanmayalım: Et dururken lahm veya gûşt, pirinç dururken erz, odun dururken hatab demeyelim ve yazmayalım. Saniyen, bir kelime ile ifadesi mümkün olan şeyi iki kelime ile ifade etmeyelim: Yazmak dururken tahrir etmek tabirine ne lüzum var. Salisen, istimaline mecbur olduğumuz Arabî ve Farisi kelimeleri de Türkçe addederek, mümkün mertebede Türkçenin kavaidine göre tasrif edelim ve Arabî ve Farisî kavaidine göre teşkil olunmuş cem'lerini ve sair müştaklarını ve Farisî izafetleri ve vasf-ı terkîbîlerini kullanmayalım."[227]

Ziya Gökalp'in dilin sadeleşmesinde belirlediği yollar Şemseddin Sami'nin teklifleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Gökalp de tıpkı Sami gibi dilde tasfiyeciliğe karşı bir tavır takınmaktadır:

"Dilimiz, İslâm ümmetinin umumî dili olan bir ilim kelimeleri sözlüğüne sahip olduktan sonra Arapça ve Farsçadan da sakınmak zorundadır. Birçok lüzumsuz Arapça, Farsça konuşma dili kelimeleri de dilimize girmiştir. Hatta bu iki dilin Türkçeye etkisi yalnız kelimeler

[225] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve Edebiyatımız Tarîk-i Islah", *Şemseddin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…*, s. 238.
[226] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve İmlâmız", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 298.
[227] Şemseddin Sami, "Lisanımızın Tahdidi", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 288.

vermekten de ibaret değildir. Arapça, Farsça tamlamamalar, edatlar da Türkçeye girmiş, Türk dilbilgisini bu iki dilin kaideleriyle bir karışım haline getirmiştir."[228]

"Türkçeyi ıslah etmek için, bu dilden bütün Arapça ve Farsça kelimeleri değil, Arap ve Fars kaidelerini atmak, Arapça ve Farsça kelimelerden de Türkçesi olanları çıkararak, Türkçe karşılığı bulunmayanları ise dilde alıkoymak gerekiyordu."[229]

"Bütün Müslümanlar arasında olmasa bile bütün Türkler arasında -konuşma dili kelimeleri gibi- ilim kelimelerinin de ortak olması, yani bütün Türklerin ortak bir edebiyat ve ilim diline sahip olması çok gereklidir"[230]

Balkan Savaşı'nın imparatorluk kamuoyunda büyük şok yaratması neticesinde Türkçülerin tezleri kuvvetlenmiş ve Türkçülük artık kültürel bir akım olmaktan çıkarak aynı zamanda siyasal boyutu ağır basan bir hareket haline gelmişti. Bu sebeple Türkçüler ilk hedef olarak, siyasal bir Türk birliğini ön görmekteydiler ve bunun için yapılması gereken ilk iş imparatorluk içindeki Türklerde ulusal bir şuur uyandırmak, ikinci olarak, bütün Türkleri birleştirmek yolunda eyleme geçmek. Ancak lisan ve hars bir Türk milliyeti doğurabileceğine göre yapılması gereken, bir lisan birliği oluşturmak -Türkçülerin büyük çoğunluğu bu birlik için İstanbul Türkçesinin temel alınması fikrini savunmaktadırlar- ve bu lisan ve hars etrafında Türkleri tek bir siyasal organizasyon içinde toplamaya çalışmaktır.[231] Nitekim Ziya Gökalp'in şu ifadeleri, onun bütün Türklerin dil ve edebiyatta müşterek ve tek bir millet haline gelmesi için İstanbul Türkçesinin edebi dil seçilmesini gerekli gördüğünü belirtir:

---

[228] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, İstanbul 1974, s. 16.
[229] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, M.E. B. Yayınları, İstanbul 1996, s. 13.
[230] Gös. yer.
[231] Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1398.

"Her millet için başşehir dili, siyasi bir şana, içtimai bir çekiciliğe sahiptir. İstanbul'un bir başşehir prestijine sahip olması yalnız Osmanlı Türklerine kıyasla değildir. İstanbul yegâne Türk Hakanlığının Ordukenti'dir. Bu sebeple bütün Türklerin ümit bağladığı yerdir. Bundan başka İstanbul İslâm halifeliğinin de merkezidir. O hade İstanbul milli çekicilikten başka dinî kutsiyete de sahiptir. İstanbul Türkçesinin bütün Türklerce milli dil olması bu prestij ve kutsiyetin dile de geçmesi dolayısıyladır. Fazla olarak İstanbul Türkçesi Türk lehçelerinin en güzeli, en işlenmişi, edebiyat ve ilimce en zenginidir. O halde gösterilecek engellere rağmen İstanbul Türkçesini edebi dil kabul etmek bütün Türkler için milli bir vazifedir. Bu vazife yerine getirildiği zaman bütün Türkler dil ve edebiyatta müşterek ve tek bir millet haline girer. Kısacası, İstanbul dilinin milli dil kabul edilmesi ve Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı yaratmaya çalışması bir Türk milletinin kurulmasına hizmet edecek ve Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız gibi tabirler mıntıka isimleri hükmünde kalacaktır."[232]

Şemseddin Sami ise ortak edebi dil seçme hususunda farklı fikirlere sahiptir. O İstanbul Türkçesi'nin dünya üzerinde konuşulan Türkçelerin en güzeli, en şirini ve en latifi olduğunun hakkını teslim ederek lakin en doğrusu olmadığını söylemektedir. Bu yüzden ortak bir lisan-ı edebi seçme hususunda bu hakikati göz önünde bulundurarak bir tercih yapılması gerektiğini belirtir.[233] Sami'ye göre:

"Her lisanın bir vatan-ı aslîsi vardır ki, en fasîhi orada söylenilenidir. Türkçenin vatan-ı aslîsi Türkistan'dır; Anadolu'ya, Rumeli'ne, İstanbul'a gelen Türkler, buralarda buldukları akvamla karışarak, lisanlarına birçok kelimat ve ta'bîrât-ı ecnebiye girmiş ve

[232]Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, İstanbul 1974, s. 58.
[233] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Edebîmizin İntihabı", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 246.

içlerine an-asl Türk olmayan birçok efrad sokulup, bunlar bittabi Türkçeyi bi-hakkın ve şîve-i asliyesiyle telaffuz edemediklerinden, bunların galat-ı şîve ve telaffuzları mürûr-ı zamânla asıl Türklere ve daha doğrusu Türkleşmiş olan efrâd-ı muhteliteye sirayet etmekle, bundan şimdiki İstanbul Türkçesi tevellüt etmiştir."[234]

Buna rağmen Sami, İstanbul Türkçesinin birçok sebepten dolayı lisan-ı edebî statüsünü almaya layık olduğunu kabul etse de Türkçenin esas kaidelerine aykırı olarak lüzumundan fazla incelmesinin bir eksiklik olduğunu ve lisan-ı edebide bu eksikliği ıslah ile lisanın esasından ayrılmamak gerekliliğini savunmuştur.[235] Sami, İstanbul Türkçesinin doğrudan kabul edilmemesi gerektiğinin nedenlerini açıklarken "Türkçülük" açısından çelişkili sayılabilecek söylemelerde bulunmuştur ki *"Türkçenin vatan-ı aslîsi Anadolu olmadığından, Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, orada birçok akvam bulup, onlarla ihtilatları o kadar ziyade olmuştur ki, simaları büsbütün değişip, akvâm-ı Tûrâniye'den oldukları belli olmuyor. Simalarında zahir olan bu tebeddülden lisanları da masun kalmamıştır. Lisanın şive-i asliyesini büsbütün kaybetmişlerdir"*[236] gibi ifadelerle birçok defa Türklerin ve Türkçenin vatan-ı aslîsinin Türkistan olduğunu ve Türklerin Anadolu'ya gelişleri neticesinde yerel kavimlerle karışmalarını belirtme lüzumu görmüştür.

Şemseddin Sami'nin Türkçenin vatan-ı aslîsinin Türkistan olduğunu söyleyerek Anadolu, Rumeli ve İstanbul'a gelen Türklerin bu bölgelerde, Türkçeyi asıl şivesine göre konuşmayan diğer kavimlere mensup kişilerle karışmasından doğan Türkçenin galat olduğunu söylemesi, bu noktada *"bunların galat-ı şîve ve telaffuzları mürûr-ı zamânla asıl Türklere, daha doğrusu Türkleşmiş olan efrâd-ı muhteliteye sirayet etmekle, bundan şimdiki İstanbul Türkçesi tevellüt etmiştir"* ifadeleri ile İstanbul Türkçesinin Türklerin ata yurdunda konuşulmadığı için en galat şive olduğu üstelik bu şivenin asıl Türklerin dilinden değil, Osmanlı ülkesinde

[234] Gös. yer.
[235] Şemseddin Sami, "İzâh-ı Merâm", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 256.
[236] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Edebîmizin İntihabı", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 249.

Türklerle karışmış çeşitli kavimlere mensup fertlerin konuşmalarından ortaya çıktığı, zaten Osmanlı Türklerinin de Türk olmaktan ziyade Türkleşmiş unsurlar olduğu gibi değerlendirmelerini Mesut Şen bir çalışmasında Sami'nin Osmanlı Türklerinin dili ve menşei hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğu şeklinde ele almıştır. Şen, Sami'nin bu görüşler ile kendi döneminde ve daha sonrasında tenkit edilmek şöyle dursun aksine Türkçülük adına taraftar bulmasının şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir.[237]

Şemseddin Sami'ye Türkçülük nazarında önemli bir mevkii ayıran Türk dili hakkındaki görüşlerinden bir tanesi de "lisân-ı Osmanî" tabirine karşı çıkarak "lisân-ı Türkî" tabirinin doğruluğunu ispat etmeye çalışması ve kaleme aldığı Türk dilinin sözlüğüne *Kamûs-i Türkî* ismini vermesidir. Şemseddin Sami, Osmanlı lisanı tabirini eleştirdiği "Lisân-ı Türkî(Osmanî)" makalesinde Osmanlı ve Türk kelimelerinin manaca ayrımını yaparak Osmanlı Devleti'nin tâbiiyetinde bulunan bütün kavimlerin fertlerine "Osmanlı" denildiğini Türk isminin ise Adriyatik Denizi sahillerinden Çin sınırına ve Sibirya'nın iç taraflarına kadar yayılmış bir büyük milletin unvanı olduğunu söylemiştir. Sami'nin "lisan-ı Osmanî" tabiri hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir:

> *"Osmanlı lisanı tabirini pek de doğru göremiyoruz; çünkü bu unvan, selâtîn-i Osmâniye'nin birincisi fâtih-i meşhûrun nâm-ı âlilerine nispetle, müşarünileyhin tesis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; hâlbuki lisan ve cinsiyet müşarünileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi 'Türk' ve söyledikleri lisanın ismi dahi 'lisân-ı Türkî'dir."*[238]

> *"Kavaid kitaplarımızın başında lisân-ı Osmânî Arabî ve Farisî ve Türkçe olarak üç lisandan mürekkeb denilmek âdet hükmüne geçmiştir. Güya lisân-ı Türkî sırf Türkçe ve lisân-ı Osmânî bukalemun*

[237] Mesut Şen, "Tanzimat Aydınlarının "Çağatay Türkçesi"ne Bakışı ve Şemseddin Sami'nin Tesiri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2005, Sayı 17, s. 93,94.
[238] Şemseddin Sami, "Lisan-ı Türkî(Osmanî)", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 199.

hâlinde olan bir lisân-ı mürekkeb imiş! Bu ise doğru değildir. Lisân-ı Türkî Türklerin söyledikleri lisandır ve dünyada hiçbir lisan yoktur ki, elsine-i sâireden birtakım kelimeler istiare etmiş olmasın. Türkçemizin bir miktar Arabî ve Farisî kelimeleri havi olması Türkîlikten çıkmasını icap edemez, o yine lisân-ı Türkî'dir"[239]

Şemseddin Sami'nin "lisân-ı Osmanî" tabirine karşı çıkışını ve bu bağlamda "Osmanlı" ile "Türk" kavramları arasında yaptığı ayrımı Ziya Gökalp'in: "*Tanzimatçılar Türklüğün yüzüne aldatıcı bir örtü çekmek istemişti. Milli bir Türk dili yoktu unsurlar arası ortak bir Osmanlıca vardı. Bütün unsurlar kaynaşmış yeni bir kavmî tip, tarihî bir ırk, bir Osmanlı milleti türemişti. Bu milletin kendine has bir dili olduğu gibi kendine mahsus bir tarihi de vardı. Bu yalana hiçbir unsur inanmadı. Her kavim mekteplerinde çocuklarına kendi tarihini okuttu, kendi dilini öğretti. Osmanlılıktan maksat 'devlet' ise zaten her Osmanlı tebaası bu devletin bir ferdi idi. Yok, bundan maksat dili 'Osmanlıca' olan bir yeni 'millet' yaratmak idiyse Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka ad altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pek ani anladılar ve milliyetlerini müdafaa için maddi ve manevi teşkilatlarına daha çok kuvvet ve düzen verdiler"*[240] ifadesiyle değerlendirmek Şemseddin Sami'de zuhur eden çift milliyetçi söylemleri anlamlandırmada bir perspektif sağlayacaktır.

Şemseddin Sami Bey Frahseri'nin "üç dilden mürekkep Osmanlıca dili" tanımlamasına ve "lisân-ı Osmanî" adlandırmasına karşı gösterdiği tepki - Gökalp'in değinmiş olduğu gibi "Osmanlılık" ,başka bir ad altında bir Türk milleti yaratmak idiyse- aslen Arnavut olması hasebiyle, Osmanlılık siyasetinin Arnavutlar nezdinde doğuracağı "erime" tehlikesini öngördüğünden dolayı olabilir mi? Şemseddin Sami, bir Türk milliyetçisi olarak mı yoksa bir Arnavut milliyetçisi olarak mı "lisân-ı Osmanî" tabirini kabul etmemiştir sorusu hatırda tutulmalıdır.

---

[239] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve Edebiyatımız Tarîk-i Islah", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…,* s. 237.
[240] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, İstanbul 1974, s. 37.

3. Değişen "Türk" Tarihi Anlayışı ve Şemseddin Sami Bey Frahseri'deki Yansıması

Türkçülük, millet merkezli bir tarih tasavvuru geliştirmişti. Bu tasavvurun esasını, zaman ve mekân planında herhangi bir sınırlamayı kabul etmeksizin Türk tarihini bir bütün olarak görmek teşkil etmektedir.[241] Türkçüler, Türk tarihine birbirinden kopuk ve birbiriyle irtibatsız hanedanlar ve devletler tarihi şeklinde bakmayı reddederek Türk tarihinin merkezine Türk milletini ve milli kültürü yerleştirirler ve bu suretle zaman ve mekân planında herhangi bir sınırlamayı kabul etmeksizin Türk tarihini kendi devamlılığı ve bütünlüğü içinde mütalaa ederler.[242]

Türkçü tarih tasavvurunda "Osmanlı Devleti" anlatılırken devletin Türk kimliğine vurgu ve onu Türk tarihinde ait olduğu yere yerleştirme söz konusudur.[243] Şemseddin Sami, Kamusü'l-Âlâm'ın "Osmanlı" maddesinde Türkçü tarih anlayışı çizgisine yaklaşan *"Türk kavm-i azîminin münkasım bulunduğu aksamın biri olup Anadolu ve Rumeli'nde sakin olmakla…"*[244] ifadeleri ile devleti büyük Türk kavminin bir parçası şeklinde vererek Osmanlıları; *"Gazi Sultan Osman Han'ın ceddi Süleyman Şah'la Maveraünnehir'den gelen bir aşiretle Selçukilerden Anadolu'da kalmış olan etrâktan ve bâdehu kafile kafile Türkistan'dan gelen Türk ve Türkmen aşâir ve kabâiliyle din-i İslâma dâhil olup Türklere katılan Anadolu ahali-i kadimesinden ve akvam ve ümem-i muhtelife mühtedilerinden mürekkeb"*[245] olarak ifade edişinden anlaşılıyor ki Sami Osmanlıların "Türk" kimliğinin yanına "İslâm" kimliğini de yerleştirmekte ve Osmanlı milletini Türk-İslâm sentezi içerisinde değerlendirmektedir. Sami, Osmanlıların Türkistan ve deşt-i Kıpçak'taki cinsiyet ve kavmiyet kardeşlerinden uzak kalmalarından dolayı lisanlarının tebeddülâta uğradığını ve bu sebeple lisan-ı aslileri dediği Çağatayca'yı anlayamayacak dereceye geldiklerini ifade ederek yine devletin "Türk" kimliğine bir vurgu yapıyor olmakla

---

[241] Mehmet Kaan Çalen, II. *Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 281.
[242] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e*., s. 287.
[243] Gös. yer.
[244] Şemseddin Sami, "Osmanlı", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 3129.
[245] Gös. yer.

birlikte az evvel "Osmanlılar" olarak saydığı Anadolu'nun yerli ahalisi ve İslâm'a geçen çeşitli millet ve kavimlerin de lisan-ı aslilerini "Çağatayca", cinsiyet ve kavmiyet kardeşlerini Türkistan ve deşt-i Kıpçak'ta sayması bu unsurları "Türk" potası altında erittiğinin bir göstergesidir.

Kamusü'l-Âlâm'da çeşitli Türk Devletlerine dair maddelere[246] yer veren Sami örneğin Selçuklu meliklerinin atası olarak Türk kabilelerinden bir kabilenin reisi[247] olduğunu söylediği Selçuk Bey'i ansiklopedisine dâhil etmiş, Osmanlı'nın teşekkülünü de Selçuklularla bağlamıştır ki "Anadolu'nun Türk ahali ile iskânla Türkleşmesi de bunların zamanında hâsıl olmaya başlamıştır" dediği "Selçukiyan-ı Rum" maddesinde Moğol saldırıları sonrasında dağılan birlikten bahsederkenki "Devlet-i Selçukiyye ümerâsının her biri bir tarafta idâre-i hod-serâneye kalkışmış ise de, Sultan Osman Han Gazi cümlesine galebe çalıp, Devlet-i Osmaniye'nin tesisine muvaffak olmuştur"[248] ifadeleri Osmanlı ile Selçuklu arasında kurduğu geçiş açısından onun tarih tasavvuru ile ilgili fikir vermektedir.

Türklere kadim bir geçmiş sunan Şemseddin Sami, onu Turan kavimleri arasına yerleştirmiş, bu kavimlerin aralarında cinsiyetçe yakınlık bulunduğunu iddia ederek bunun için en sağlam başvuru kaynağı olarak lisanı belirlemiş ve Turanî diller arasındaki yakınlık ve benzerlikten bu kavimler arasında değişen derecelerde akrabalık bağı kurmuştur. Turanî dillerden Türk zümresinin ki bunlar Yakut, Uygur (Eski Uygur, Çağatay, Türkmen), Kırgız, Nogay (Tatar), Osmanlı dilleridir en ziyade yayılanı ve en kalabalık nüfus tarafından konuşulanı olduğunu diğer zümreler içerisinde en çok benzerliğin Tunguz, ikinci derecede benzerliğin ise Moğol zümresi ile olduğunu belirterek Cengiz Han zamanında Moğollar ile Türklerin tercümana gerek duymaksızın konuşabildiklerini söyleyerek bu iki kavim arasında lisanen bir akrabalık bağı kurmuştur.[249] Türklerin Turan kavimleri arasında en eski ve en şanlı şöhretlisi olduğunu belirten Sami'nin hakikatte Türk olmayan diğer Turan

[246] Bkz; Şemseddin Sami, "Harezmşahiyan", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308; "Selçukiyan", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311.
[247] Şemseddin Sami, "Selçuk", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 2597.
[248] Şemseddin Sami, "Selçukiyan-ı Rum", *Kamusü'l-âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 2598.
[249] Şemseddin Sami, "Turaniye", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1683.

kavimlerinin kendilerine Türk namı vermekle iftihar etmelerine rağmen asıl Türk olan bazı kavimlerin bu ismi hakaret olarak görmesinin gariplik olduğunu söylemesi[250], Osmanlı tarih kitaplarında "kafası çalışmayan Türk" gibi aşağılayıcı şekilde yer bulan "Türk" ismini iftihar sebebi olarak göstermesi onu yine Türkçülük nazarında kıymettar kılar.

Milliyetçilik açısından ehemmiyeti bulunan kadimlik meselesi dikkate alındığında Sami'nin eski İran tarih ve efsanelerinin Türklerle olan savaşlar ve münasebetler ile dolu olduğunu, Heredot'un "Targitaos" unun ve İsrailoğullarının "Togharma"sının "Türk" isminin galat hali olduğunu belirtmesi, Şehname'yi doldurduğunu söylediği "Afrasyab" ve Türklerin en eski hükümdarı ve birinci Türk devletinin kurucusu olarak verdiği "Oğuz Han"dan mevzubahis açmış olması en az "Arnavutluk"un "Pelasgos Teorisi" kadar "Türklük"e kadim bir varlık atfetmesi açısından mühimdir. Kamusü'l-Âlâm'da *"Turan-ı kadîmin en büyük hükümdarlarından"* diyerek 'Afrasyab'[251] ve "*Türk hükümdarlarının en eskisi"* diyerek 'Oğuz Han'[252] a ayrı maddeler olarak yer vermesi de dönem zihniyetinden aksi bir tavırdır. Oğuz Han'ın vefatında memleketini Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han isimleriyle altı oğluna bıraktığını anlatarak Deniz Han'ın Selçukluların, Gök Han'ın Osmanlıların atası olarak rivayet edildiğini[253] belirtmesi de dikkate şayandır.

Türk tarihine bir bütün olarak yaklaşmanın tabii bir neticesi olarak Türkçü tarih telakkisi, Türklerin tarihte birbirleriyle olan mücadelelerini kardeş kavgası olarak mütalaa eder ve bu itibarla geleneksel Osmanlı tasavvurunda tahkir edilen Cengiz Han, Timur ve Şah İsmail gibi şahsiyetlere Türklük nokta-i nazarından itibar kazandırır.[254] Kamusü'l-Âlâm incelendiğinde, Şemseddin Sami bu noktada Türkçüler ile aynı fikirde görünmemektedir. Kendisi Cengiz için *"en büyük cihangirlerden ve en meşhur zalim ve hunrîzlerden olup, Moğol tâifesine mensuptur. Zuhuru âlem-i*

[250] Şemseddin Sami, "Türk", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1639.
[251] Şemseddin Sami, "Afrasyab", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1000.
[252] Şemseddin Sami, "Oğuz Han" *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1090-1091.
[253] Gös. yer.
[254] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.,* s. 292.

İslâm için büyük mesâibten olan bu şahıs… Medeniyet-i İslâmiye'nin âsârından olan nice mâmûreleri dahi, bir daha kesb-i umran edemeyecek surette viranelere çevirmiştir… Gayetle hunrîz ve zalim bir adam olup, en ziyade telezzüz ettiği şey bî-günah adamların ve etfâl ve nisânın dahi kanını dökmek idi"[255] ifadelerini sarf ettiği gibi Cengiz'in tesis ettiği Moğol Devleti için de *"Moğollar, Cengiz Han'ın hurûcuyla beraber birden bire parlayıp, ilk defa olarak namlarını duyurmakla beraber, küre-i arzın nısfını taht-ı kahır ve tahriplerine almışlar ve yüz sene kadar her tarafa dehşet olduktan sonra, bu fütûhâttan hiçbir istifade etmeksizin çöllere çekilip, bir daha nam ve nişanları işitilmemiştir"*[256] şeklindeki görüşlere sahiptir.

Şemseddin Sami'nin Timur hakkındaki fikirleri de Cengiz ve Moğol Devleti hakkındaki fikirlerinden farklı değildir. Sami, Timur'un ilime yaptığı katkının hakkını teslim etmekle birlikte onun zalim ve hunhar kişiliğinden bahsetmiş ayrıca Sami'nin anlatımında Timur'un Yıldırım Bayezid ile olan savaşı hiç de "kardeş kavgası" çizgisinde işlenmemiştir. Sami için Timur dünyanın en büyük cihangirlerinden olup yaptığı mezalim ve döktüğü kanlar ile şöhret bulmuştur. Gayet zalim ve hunhar olan bu cihangirin fetihleri de tıpkı Cengiz'in fetihleri gibi İslâm âlemi için büyük bir musibet olmuştur.[257]

Safevi Devleti'nin Türklüğünden dahi bahsetmeyen müellifimiz bu devletin müessisi olan Şah İsmail'in atası olarak Ebu-İshak Safiyüddin Erdebîlî'yi işaret etmiş ve onun da İmam Musa Kazım(Rıza) neslinden olduğunu belirtmiştir.[258] Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim'in karşı karşıya gelmesini "*İran'da birinci olarak mezheb-i Şiî'yi resmen ilân etmiştir. O vakit taht-ı âli-i Osmanî Yavuz Sultan Selim Han gibi bir padişahla mübâhî olduğundan, müşarünileyh Şah İsmail'e karşı bizzat asker sevk ederek, 920 tarihinde Çaldıran muharebe-i meşhuresini kazanmakla, Şah İsmail'in askeri külliyen münhezim ve kendisi mecrûh olarak, firar etmiştir"*[259]

---

[255] Şemseddin Sami, "Cengiz (Han)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1881.
[256] Şemseddin Sami, "Moğol", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4357.
[257] Şemseddin Sami, "Timurlenk", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1726-1727.
[258] Şemseddin Sami, "Safeviye (Devlet)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s.2959; "Safiyüddin Erdebîlî (Şeyh)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4 İstanbul 1311, s. 2961.
[259] Şemseddin Sami, "İsmail Safevî (Şah)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 951.

şeklinde anlatan Sami'nin yine Türkçü tarih tasavvurunun dışında kaldığı görülmektedir.

Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'inde "Türk Gazetesi"ni Türkleri ele alışı açısından eleştirerek şunları söylüyordu:

> *"Türk", sandığım gibi şimdi bile Hanbalık'tan Karadağ'a, Timur yarımadasından Karalar İli'ne kadar Asya, Avrupa ve Afrika'nın mühim birer kısmını kaplayan büyük ırkın fertlerinden herhangi bir Türk olmayıp, ancak Osmanlı Devleti tebaası olan bir Batı Türkü'dür. "Türk" yalnız onları görüyor, onları biliyor ve hem de ancak on dördüncü miladi asırdan beri ve Fransız kaynaklarına göre biliyor. "Türk" için Türklüğün askerî, siyasî ve medenî geçmişi yalnız Hüdavendigar'lardan, Fatih'lerden, Selim'lerden, İbn-i Kemal'lerden, Nefî'lerden Bakî'lerden, Evliya Çelebi'lerden, Kemâl'lerden teşekkül ediyor; Oğuzlara, Cengiz'lere, Timur'lara, Uluğ Bey'lere, Farabi'lere İbn-i Sina'lara, Teftazani ve Nevai'lere kadar varamıyor"*[260]

Akçura'nın eleştirilerinin tarihi dikkate alındığında 1904 yılında hala "Türk"ün Osmanlı Türk'ü, tarihi ve kültürü olmakla sınırlı kaldığı ortadadır. Bu durumda Sami'nin yazı hayatına atıldığı 1870'lerin sonlarından itibaren başladığı ve vefatına kadar geliştirerek devam ettirdiği "Türklük" çalışmaları ve bu bağlamda ortaya koyduğu söylem Osmanlı literatürü için oldukça yenidir ki Sami'nin vefatından sonraki tarihlerde dahi Sami'nin çizdiği çerçevelere ancak sınırlı kişiler tarafından ulaştırılmış ve bu fikirler gerçek manada bir yankı bulabilmek için 1912 Balkan Harbi sonrasını beklemek durumunda kalmıştır. Şüphesiz ki Sami'nin "Türk"ü Osmanlı Türk'ünden fazlasıdır. Sami'nin "Türk"ü Nevaîlere, Uluğ Beylere[261], Farabilere ve Oğuzlara varan bir "Türk" idi. Sami için Nevaî; "*Türk şairlerinin pîşvası ve Fars eâzım-ı şuarasından biri olup, an-asıl Çağatay*

[260] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 98.
[261] Şemseddin Sami, "Uluğ Bey", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1023.

*Türklerinden"*dir. Onun şivesi Sami için "Türkçemizin şive-i kadimi" demektir ve bu yüzden eserleri kıymetlidir. Hele ki *Muhakemetü'l Lügateyn* unvanlı eseri Türkçenin Farsçadan daha zengin ve daha mükemmel olduğunu isbat etmek maksadıyla yazıldığından "bizce" en kıymettar eserlerden sayılmalıdır.[262] Farabi hakkındaki ansiklopedi maddesinde *"hükemâ-i İslâm'dan olup, Türk cinsiyetine mensup olduğu halde…"* ifadeleri ile onun Türklüğünü belirtmiş hatta ana dili Türkçe olmasından dolayı Farsça ve Arapça tahsilini nerelerde yaptığını da ayrıca anlatmıştır.[263] Akçura'nın mübalağalı denilebilecek "Türkçü" söyleminde Türk olmayan şahsiyetleri "Türk" olarak ifade etme girişimi Sami'de görülmemektedir.

Ansiklopedisinde Hunlardan, Hun hükümdarlarının meşhurlarından olan Attilla'dan, Uygurlardan da bahseden Sami'nin bu bahisler sırasındaki söylemleri onun tarih anlayışının zaman zaman "Türkçü" bir anlayışa yaklaşmakla birlikte zaman zaman da bu seyirden çıktığını göstermektedir. Sami, Moğol ve Tatar cinsiyetinden olduğunu söylediği Hunlardan Avrupa'ya doğru hücum eden, yağmagirlikleriyle meşhur, zapt ettikleri yerleri yakıp yıkarak tahrip eden, cengâver fakat merhametsiz ve çehrece fevkalade çirkin bir Turan kavmidir diye bahseder.[264] Attila ise Avrupa'yı istila eden vahşi kavimlerden Hunların reisidir ve gayet zalim ve hunhar olmakla "Allah'ın gazabı" lakabıyla şöhret bulmuş, hunharlığı ile iftihar eden bu sebeple atının ayak bastığı yerde ot bitmeyeceğini gururla söyleyen bir şahsiyettir.[265] Türk ve Tatar kavimlerinden bir kavim olan Uygurlar ise miladi beşinci asırda Asya'dan Avrupa'ya geçen, bu kıtanın Kuzeydoğu taraflarında pek çok tahribat yaparak kan döken, hatta kurûn-ı vûsta tarihlerinin bunların hunharlıklarına kinaye olarak, mağluplarının kanını içtiklerini ve küçük çocukları yediklerini rivayet ettiği bir kavimdir.[266]

Şemseddin Sami Bey Frasheri'nin Arnavut milliyetçiliğini hatıra getirdiğimizde, Arnavutlar için gelişmişliği ile öne çıkardığı Arya ve bunların bir

[262] Şemseddin Sami, "Ali Şîr Nevaî", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 3195.
[263] Şemseddin Sami, "Farabi", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3322.
[264] Şemseddin Sami, "Hunlar", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4774-4775.
[265] Şemseddin Sami, "Attila", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 35.
[266] Şemseddin Sami, "Uygur", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1110.

kolu olan Pelasgos ataları ile karşılaştırıldığında Türklerin ataları için çizdiği porte onun “Türk milliyetçiliği” nokta-i nazarında bir daha değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

III. BÖLÜM

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ'DE TARİH VE KİMLİK

Yusuf Akçura'nın, meşhur eseri Üç Tarz-ı Siyaset, Osmanlı Devleti'ndeki siyaset tarzlarını isimlendirip; tasnif, tayin ve tahlil etmesi bakımından bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Akçura; Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük şeklinde kategorize edilen bu üç ayrı siyasetten, Türkçülük dışında kalan diğer ikisinin de aslında birer milliyetçilik modeli olduğunu büyük bir isabetle tespit etmektedir. Bu üç siyasetin klasik kronolojisi Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük şeklindedir. Türk tarihyazımında her yeni siyasetin varlık sebebi, bir önceki siyasetin başarısızlığı olarak açıklansa da şurası bir gerçektir ki bu siyasetlerden her biri İmparatorluğun sonuna kadar yaşamıştır.[267] Bu üç milliyetçilik modeli/kimlik siyaseti, tarih düşüncesine çeşitli şekillerde yansımıştır.

A. OSMANLICI ANLAYIŞ KARŞISINDA ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ

İttihad-ı anasır-ı Osmaniye şeklinde formüllendirilen Osmanlıcılık siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dini ve etnik grupları klasik yönetme modeli olan "millet sistemi"nin, milliyetçilik hareketleri karşısında parçalanmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. II. Mahmut devrinden başlayarak bütün on dokuzuncu yüzyıl reformları, bir yandan devleti modernleştirmeyi amaçlarken diğer yandan da söz konusu ayrılıkçı talepleri ortadan kaldırmak adına bütün dini ve etnik grupları kuşatacak, aralarındaki farkları asgari seviyeye indirecek bir Osmanlı kimliği yaratmaya yöneliktir.[268]

---

[267] Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 248-249.
[268] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 252.

Abdülmecid tarafından başlatılan Tanzimat reformları (1839-1876) geleneksel devlet kavramını tamamen terk etti: devlet artık kendi geleneksel temelleri üzerinde duran, kendine özgü bir meşruiyete sahip bir statü grubu olmaktan çıktı, bir tür "millet" kavramına dayanmaya başladı. Bu "millet" kavramı, iyice belirlenmiş toprak sınırları içinde oturan ve ortak bir yurttaşlığı ve siyasi kültürü paylaşan bireylerden oluşmaktaydı. İşte Osmanlıcılığın özü buydu: farkında olmadan, bireyin millet-devlet içindeki temel kimliğine politik ifadesini vermeye doğru giderken devlet, din, toplum ve hürriyet kavramlarının yeniden belirlenmesini zorunlu kıldı.[269]

Kökü Tanzimat ve bilhassa 1856 Islahat Fermanı'nda bulunan Osmanlılık kavramı, 1864 yılında çıkarılan vatandaşlık kanunu ile tarihte ilk kez Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlara devlet eli ile yeni bir kimlik vermekle sonuçlanmıştı. İlk bakışta oldukça basit görünen vatandaşlık kavramı ve oradan kaynaklanan kimlik meselesi, köklü değişmelere ve yeni gelişmelere neden olacaktı. İşte 1856'dan sonra tam yürürlüğe sokulan Osmanlılık siyaseti tüm Osmanlı vatandaşlarını din, dil, mezhep farklarının üzerine çıkmış yeni siyasi bir kimlik yani Osmanlı kimliği altında birleştirmek gayesini gütmüştür.[270]

Osmanlılık aynı zamanda ilk defa olarak vatan kavramının genişleyip yerleşmesine ve maddi-siyasi bir şekil almasına yol açmıştır. Artık vatan bir kişinin doğduğu köyü ve kasabayı değil Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu tüm toprakları ifade etmektedir. Ayrıca Osmanlılık, yani "Osmanlı" terimi yalnız bir hanedanı ifade etmekten çıkmış tüm Osmanlı tarihini kapsayacak bir şekil almaya başlamıştır. Bunun içindir ki 1870'lerden sonra yeni tarihî görüşler ortaya çıkmaya başlamış, ilmî manada tarihçiliğe doğru ilk adımlar atılmıştır.[271]

---

[269] Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Şiar Yalçın, İstanbul 2004, s. 11.
[270] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, çev. Güneş Ayaş, İstanbul 2009, s. 64,66.
[271] Kemal H. Karpat, *a.g.e.,* s. 67-68.

Bütünleşme yönündeki çabalar, Hıristiyan tebaanın çoğunluğu açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren sayıları hızla artan Müslüman-Türk aydınlar Osmanlıcılığa kendi milliyetçi ideolojileri gibi dört elle sarılmışlar ve bu kavramın içeriğini kendi sosyokültürel geçmişlerine ve tarih yorumlarına göre belirlemişlerdir.[272] Ali ve Fuad Paşa'lar, sonradan Namık Kemal'in muhtelif makalelerinde geliştireceği ve Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılab*'ında bütün imparatorluk tarihine teşmil edeceği bu ideolojinin asıl kurucularıdır.[273] İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'den oluşan, genellikle "Genç Osmanlılar" şeklinde isimlendirilen Osmanlı aydınları üçlüsünün fikirlerinin bir kısmı oluşmakta olan modern Osmanlı Devleti'nin politik kültürünü içerir ve yeni *vatan (anayurt)* kavramı, dini, etnik ve yerel bölünmelerin üstesinden gelecek yeni bir kimlik biçimi oluşturmayı amaçlar.[274] Tarihte edinilmiş başarılar gelecek konusunda güven geliştirmenin ilk önemli unsurlarından biridir. Bu bağlamda Namık Kemal'in tarih konusunda yazdıklarında gerçek ideolojisi açıktır: Selahaddin, Emir Nevruz, I.Selim ve II. Mehmed de dâhil olmak üzere Müslüman ve Osmanlı kahramanlarının yaptıklarından övgü ile söz eden altı oyunu vardır.[275] Yine Namık Kemal, Osmanlıları, "hukukta birbiriyle müsavi, menfaatte yekdiğeriyle müşterek ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkârda mecmûu birbirine ve her biri mecmûuna mugayir birçok eczânın içtimaından hâsıl olmuş bir heyet" şeklinde tanımlamakta ve cinsiyet, lisan ve mezhep gibi unsurların müşterek menfaatler ve vatan duygusu etrafında birleşmeye mani olmadığını savunmaktadır.[276]

Tanzimat döneminde tarihin kazandığı "ideolojik" içeriğin belirleyicisi her şeyden önce "Osmanlılık" siyaseti olmuştur. Ahmed Midhat Efendi'nin II. Abdülhamid'in emriyle yazdığı Üss-i İnkılâb adlı eseri Osmanlıcılık siyasetinin tarih anlayışını yansıtması bakımından anlamlıdır. Midhat Efendi, söz konusu eserle Osmanlı saltanatının "Üss-i esâsının nasıl bir uhuvvet-i siyâsiyye ve kavânin-i

[272] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, çev. Dilek Özdemir, Ankara 2006, s. 37.
[273] Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.,* s. 147.
[274] Kemal H. Karpat, *a.g.e.,* s. 38,42.
[275] Kemal H. Karpat, *a.g.e.,* s. 43.
[276] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.,* s. 254.

kat'iyye üzerine inşâ" edildiğini ve sonradan bu esasın nasıl bozulduğunu göstermek amacındadır. Din ve ırka dayanan ulus yerine ortak iradeye dayanan bir ulus anlayışı, Ahmed Mithat'ın eserinin ana temasıdır. Bu ortak iradenin tezâhürü de "Osmanlılık" kimliğidir.[277]

Osmanlıcı tarih tasavvurunun tipik örneklerinden birisi olan Üss-i İnkılâb'ın giriş kısmında Ahmed Midhat Efendi, Osmanlı Devleti'nin sırf bir İslâm devleti şeklinde kurulmadığını ifade eder. Osmanlı'dan önceki İslâm devletleri şeriâtın tüm insanlar için öngördüğü adaleti tesis etmişler, fakat Osmanlılarda olduğu gibi hâkimiyeti altına aldıkları milletler ittihad hâsıl eyleyememişlerdir. Bir İslâm devleti olarak kurulmayan Osmanlı Devleti, aynı zamanda bir Türk devleti olarak da kurulmamıştır. Türkler Orta Asya'dan getirdikleri güzel ahlâklarıyla Osmanlı milletine büyük bir hizmet yapmışlardır. Ancak tarihteki Türk devletleri, hâkimiyetleri altına aldıkları ahaliyle kendilerini ayrı tutmuşlar, onlarla karışmamışlardır. Oysa Osmanlı devleti, tarihte emsali olmayan bir şekilde kurulmuştur. Osmanlılık çeşitli din ve ırklara mensup toplulukları, bir millet ve siyasî kardeşlik topluluğu olarak birbirlerine bağlamak meselesidir. Osmanlılığın 400 çadırlık bir topluluktan koca bir devlet haline gelmesinin arkasında, Osmanlıların siyasî bir millet haline gelme başarısı yatmaktadır.[278]

Şemseddin Sami'nin "Osmanlıları", Ahmed Midhat Efendi'nin "Osmanlıları"ndan daha farklı ve Midhat Efendi'nin "Osmanlıları"na tezat bir kimliğe sahiptir. Öyle ki Sami için "Osmanlılar"; büyük Türk kavminin bir parçası olmakla birlikte Sultan Osman'ın atası Süleyman Şah ile Maveraünnehir'den gelen bir aşiret, Selçuklulardan Anadolu'da kalmış olan Türkler ile Türkistan'dan kafile kafile gelen Türk ve Türkmen aşiret ve kabileleri, yerli Anadolu ahalisinden İslâm'a geçerek Türklere katılanlar ve çeşitli kavimlerin mühtedilerinin bir karışımıdır. Bu demek oluyor ki Sami'nin Osmanlıları yalnız "Türk" unsurdan oluşmamakla birlikte kesinlikle "Müslüman" unsurdan teşekkül etmiştir. Yaşanan bu ihtilat neticesinde

[277] Yahya Kemal Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, Sayı 2, İzmir 2012, s. 49.
[278] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 256.

Osmanlılar, lisanca Altundağ ırkına ancak simaca Arya ve Kafkas ırkına mensuptur. Bir çelişki olarak Sami, devletin tesisinde yaşanan ihtilatı "Osmanlıcı" anlayışa yakın bir çizgide -lakin gayrimüslim unsuru dâhil etmeden- vermiş olmanın yanında "Osmanlılar"ın cinsiyet ve kavmiyet kardeşlerini Türkistan'da ve deşt-i Kıpçak'ta görmüş yine bu karışmış milletin asıl lisanının Çağatayca olduğunu söylemiştir. Bu ifadeler ile birlikte az evvel çizdiği "İslam devleti" modeline bir de "Türk devleti" rengini eklemiştir.[279]

Osmanlı Devleti'nin İslâmî ve Türk karakterini geriye iten, Osmanlı Devleti'ni öncesiz ve müstakil bir tarihî gerçeklik olarak gören, Osmanlı Devleti'nin başarılarını gayrimüslim ve gayri-Türk cemaatlerle olan münasebetlerine bağlayan Osmanlıcı tarih tasavvurunun aksine Sami, devletin Türk ve İslâm karakterini esas almış, *"Devlet-i Selçukiyye ümerâsının her biri bir tarafta idâre-i hod-serâneye kalkışmış ise de, Sultan Osman Han Gazi cümlesine galebe çalıp, Devlet-i Osmâniyye'nin tesisine muvaffak olmuştur"*[280] ifadelerinden de anlaşılacağı gibi öncesiz ve müstakil bir Osmanlı portresi çizmemiştir. Gayrimüslimlere gelince; *"tebaa-i Osmâniyye beyninde müsâvat ve iştirâk-ı hukuk kaidesi tesis edeli Osmanlı isminin medlûli tâmim olunarak, sair cinsiyetlere mensup olan tebaa-i Osmâniyye'ye dahi Osmanlı ıtlâk olunmaktadır"*[281] ifadelerinin sahibi olarak Şemseddin Sami'nin "sair cinsiyetler" dediği Ermeni, Rum, Yahudi gibi İslâm'ı seçmemiş unsurlar olacak ki ona göre bunlar ancak son zamanlarda gerçekleşen müsâvat ve iştirâk-ı hukuk kaidelerinin tesis olunmasıyla "Osmanlı" olarak adlandırılmıştır.

Osmanlıcı tarih görüşü ana hatlarıyla Osmanlı Devleti'ni Türklerin tarihinden soyutlayarak nev-i şahsına münhasır bir gerçeklik gibi kabul etmek ve Osmanlı tarihini özellikle gayrimüslimler ile karşılıklı bir kardeşlik tarihi gibi okumak şeklinde özetlenebilir. Osmanlıcılığı savunan isimlerden biri olan Ali Kemal'e göre Osmanlılar asıl ve nesil itibariyle Türk'ten Arap'a varıncaya karışıktır. Osmanlılığın kuruluşundan beri bütün kavimler eşit ve bir kabul edilmiştir. O,

[279] Şemseddin Sami, "Osmanlı", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 3169.
[280] Şemseddin Sami, "Selçukiyan-ı Rum", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 2598.
[281] Şemseddin Sami, "Osmanlı", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 3169.

Osmanlıların altı buçuk asırlık parlak bir tarihe sahip olduklarını ve bu muhteşem tarihe Türk tarihi denilemeyeceğini belirtmektedir. Bunun sebebi olarak bu tarihi Türklerin yapmadığını, örneğin Osmanlı lisanın Türklerin değil Osmanlıların bir eseri olduğunu söyler. Buna delil olarak da Osmanlılardan önce Türklerin böyle bir lisana sahip olmamasını ve Asya ve Rusya'daki Türklerin de böyle bir lisan yaratamamasını gösterir. Osmanlıcılığı en uç noktalara taşıyan Süleyman Nazif de bütün Osmanlıcı yaklaşımlar gibi Osmanlıların başarısını gayrimüslimlere olan ilişkilere bağlar ve Köse Mihal ve Evrenos gibi simaları öne çıkarır. Cengiz, Anadolu beylikleri, Timur, Uzun Hasan, Şah İsmail gibi Osmanlılık dışındaki Türk tarihine ait sima ve siyasî oluşumları Osmanlıların ötekisi ve düşmanı olarak tanımlar.[282]

Şemseddin Sami, Osmanlı'nın tesisinde yararlılık göstermiş gayrimüslim isimlerden Köse Mihal ve Evrenos Bey'e ansiklopedisinde yer vermiştir. Sami, bu şahsiyetlerden Harmankaya derebeyi olan ve başlangıçta Osman Bey'in karşısında olduğunu belirttiği Köse Mihail'den *"kendisi hiyel-i harbiyede mahir ve cesur olmakla, devlet-i Osmâniyye'nin tesisine çok hizmeti görülmüştür. 706 tarihinde, Sultan Osman'ın daveti üzerine din-i İslâm'ı kabul etmiştir"*[283] şeklinde söz ederken Evrenos Bey hakkında *"meşhur guzzât-ı Osmâniyye'den olup, sekizinci karn-ı hicri evailinde Karesi diyarında dünyaya gelmiştir. Rumîü'l-asl olup, ism-i asliyesi Rumca (Avirinos)dur… Sultan Orhan hazretleri Karesi'yi fethettiğinde Evrenos Bey padişah-ı müşarünileyhe intisapla şerefyab olmuş… Kosova melhame-i kübrâsında dahi padişah-ı müşarünileyh sahib-i tercümenin gerek rey ve tedbirinden ve gerek şecaatinden çok istifade etmiş idi… Evrenos Bey dört padişahın zaman-ı saltanatlarında hidemât-ı mebrûre ve gaza ve cihatta bulunup, devlet-i Osmâniyye'nin takarrürüne ve alelhusûs Rumeli'de tevessüne pek çok yardımı olmuştur"*[284] gibi bilgilere değinmiştir. Osmanlıcı tarihin, kuruluş sürecindeki Köse Mihal ve Evrenos Bey gibi mühtedilerin rollerine dikkat çekerek, Osmanlıların adalet ve dini hoşgörülerine vurgu yapması, bunun için müsavât ve uhuvvet kavramlarını kullanması Sami'nin bu isimleri anlatımında kullandığı üslupta tam manasıyla

[282] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e*., s. 257-260.
[283] Şemseddin Sami, "Mihail", *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4503.
[284] Şemseddin Sami, "Evrenos Bey", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1078.

görülmemektedir. Ancak bir yüceltme ve öne çıkarma söz konusu olmasa bile devletin tesisindeki yardımlarının hakkı verilmektedir. *"tebaa-i Osmâniyye beyninde müsâvat ve iştirâk-ı hukuk kaidesi tesis edeli…"* ifadesinden de anlaşılacağı üzere Sami, Osmanlılar arasında eşitlik ve ortaklığın tesisini devletin tesisine kadar götürmemektedir.

Türkçü tarih tasavvurunun eserlerine yansımasını bir önceki bölümde ele aldığımız Şemseddin Sami'nin "Cengiz", "Timur", "Şah İsmail" gibi isimleri anlatımında kullandığı üslup Türkçü tarih tasavvurundan farklılık gösterdiği gibi Osmanlıcı tarih tasavvuruna yaklaştığını söylemek de pek mümkün değildir. Cengiz ve Timur'un hunharlık ve zalimliklerine tarihi gerçeklik derecesinde değinmiş olan müellifimiz, Osmanlıcı anlayışta görülen "öteki" ve "düşman" imgesini ön plana çıkarmamıştır. Sami'ye göre Şah İsmail'in ceddi ise on iki imamdan bir şahsiyete dayanır ki bu durumda onun Türklüğü Sami için söz konusu dahi değildir. Anadolu beyliklerinden örneğin Karaman[285] beyliği ile Osmanlı arasındaki mücadeleler yahut da Uzun Hasan[286] ile yapılan mücadeleler Sami'nin ansiklopedisinde olağan bir üslup ile anlatılıp geçilmiştir.

Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ında geçmişin Osmanlı kahramanlarını anlatımına güzel birer örnek teşkil edebilecek isimler olarak İstanbul'u alarak Müslüman toprağı ve Osmanlı başkenti yapan Fatih Sultan Mehmed ve hilafet ile saltanatı Osmanlı çatısında birleştiren Yavuz Sultan Selim Han'ı sayabiliriz. Sami'nin anlatımı ile İstanbul'un fethi:

> *Kostantiniyye fethi mukaddemâtına teşebbüs buyurup, Boğazkesen yani Rumeli Hisarı'nın inşasına bed' etmiş ve bunu bil-ikmâl cesim toplarla ba'detl-techîz, o kışı Edirne'de geçirip 856 senesi ilkbaharında mükemmel bir ordu ile ve o vakte dek misli görülmemiş cesim toplarla İstanbul'u berren muhasara eylemiş ve Galata ile*

[285] Şemseddin Sami, "Karaman", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3645-3647.
[286] Şemseddin Sami, "Uzun Hasan", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1085.

Sarayburnu arası zincirlerle kapanmış olduğundan, Balta limanından gemilerini karaya çekip, hazırladığı tarik üzerinde sürükleterek, leylen Haliç içine ithal etmekle, Rumlar sabahleyin memûllerinin hilâfında kendilerini berren ve bahren muhasara altında görünce şaşırmışlardı. Birkaç gün muhasaradan sonra nihayet Topkapı'dan hücum ve duhûl olunarak, Rumların dahi me'yûsâne mukavemetiyle pek şiddetli bir muharebeden sonra, İmparator maktul düşmüş ve şehir fetholunarak, payitaht-ı devlet-i Osmâniyye olmuştur.[287]

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in devam eden fetihlerini anlatırken Arnavutluk'un ele geçirilişinde *"Pederleri zamanında Arnavutluğu kâmilen taht-ı idâresine almış ve asâkir-i Osmâniyye'nin şiddetli hücumlarına mukavemet etmiş olan İskender Bey'le mükerreren cenk edip nihayet İskender Bey'in vefatıyla, bu kıtayı dahi kâmilen ve katiyen memaliğine ilhak ve mevâki-i mühimmesini tahkim eylemişti"* şeklinde sarf ettiği ifadeler, İstanbul'u alan Osmanlı padişahının Arnavutluğu ise ancak İskender Bey'in vefat etmesiyle tamamen alabildiğini iddia ediyor gibi görünmektedir. II. Mehmet'in fetihleri için *"bu fütûhâtı sırasıyla ve tefsilatıyla zikretmek istesek bir cilt dolusu kifayet etmeyeceğinden, yalnız bu vecihle mücmelen saymakla iktifaya mecburuz"*[288] ifadelerinde bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim anlatımında nispeten dikkat çekici olan ifadeler ise şu şekildedir:

"bu kadar az zaman zarfında bu kadar fütûhâta muvaffak olup, devlete bir mislini dahi zamm eylemesi muhayyir-i ukûl muvaffakiyyettendir. Binaenaleyh Sultan Selim Han-ı evvel cihangirlerden madud olup, devlet-i Osmâniyye'nin bir ikinci müessisi

[287] Şemseddin Sami, "Mehmet Han Sani (Ebu'l Feth Sultan)" *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4210.
[288] Şemseddin Sami, , "Mehmet Han Sani (Ebu'l Feth Sultan)" *Kamusü'l- Âlâm*, C.6, İstanbul 1316, s. 4210.

addolunsa sezâdır. Alelhusus ki saltanatla hilafeti bir yere cem' ederek, memâlik-i İslâmiye içinde kesb-i kuvvet eylemesi devlet-i Osmânî'ye bir başka fer ve ehemmiyet vermiştir"[289]

Sami'nin geçmişin Osmanlı kahramanları anlatımının karşısına onlardan daha uzak bir geçmişten gelen bir Arnavut kahramanının anlatımını koymak isabetli olacaktır. Arnavutçu panteonlardan biri olduğuna önceki bölümlerde değinmiş olduğumuz Büyük İskender için Sami Kamusü'l-Âlâm'da;

"Bu devlet Filip'in oğlu İskender Zülkarneyn'in hurûcu ve tâ Hint'e kadar o vakit malum ve maruf olan aktâr-ı âlemin hemen kâffesini fethetmiş ki harikulade denilebilecek bir büyük vukûâtla kendini bütün âleme tanıttırmıştır. Ancak Arnavutların ahvâl-i mebsûtasından dolayı, İskender dahi lisân-ı Yunanî ile terbiye olunup, her ne kadar fütûhâtı eden İskender'in cümlesi Makedonyalı olduğu gibi, kendisi dahi aslen ve neseben ve lisanen Makedonyalı olup, Yunanîlerin pek muhibbi bile olmadığı malum ise de ekser halk indinde Yunanî zannolunmuştur."[290]

"Ekser cihangirlerin hilafına olarak, İskender zapt ettiği yerleri tahrip etmek şöyle dursun, imar ve ıslaha çalışarak müceddeden 70 şehir dahi tesis etmiş ve zapt ettiği akvam ve ümemin medeniyete îsaline çalışmıştır. İskender'e (Rumî) veya (Yunanî) denmesi dahi galat olup, kendisi Makedonyalı idi. Eski Makedonya ahalisinin ise Rum veya Yunanlı olmayıp, Epir ve İlirya kıtalarının yani Arnavutluğun ahâli-i kadîmesiyle hemcins ve hemlisan bulunmuş oldukları tarihle ve Yunanlıların kendi âsar-ı kadîmeleriyle müsbit ve müberhendir.

[289] Şemseddin Sami, "Selim (Yavuz Sultan Han-ı Evvel)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 2612.
[290] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 145-146.

Binâenaleyh İskender Zülkarneyn'in Arnavut cinsiyetine mensup bulunmuş olduğunda hiç şüphe yoktur."[291]

Osmanlıcı tarih tasavvuru açısından önemli olan Osmanlı kahramanlarını ansiklopedisinde anlatış biçimi gerçekten de "ansiklopedik dil" denilebilecek kadar soğuktur. O kadar ki İstanbul'un fethi dahi kuru bir tarihi bilgi aktarımı ile sınırlı kalmaktadır. Bir Arnavut kahramanı olarak kabul edilen "Büyük İskender" anlatımında ise diğerlerine nispetle daha heyecanlı bir üslup belli belirsiz dahi olsa kendini göstermektedir.

Osmanlıcı tarih tasavvurunun sık sık tekrar ettiği bir diğer mesele olarak diğer unsurlarla yaşanan ihtilat sonucunda ortaya çıkan nev-i şahsına münhasır bir "Osmanlı" imajını kısmen Sami'de tekrar eder. Nitekim Ömer Faruk Akün'ün Sami'nin dilde Türkçülüğünün bir nevi beyannamesi olarak gösterdiği Lisân-ı Türkî (Osmanî) makalesini, Kemal Karpat, makalenin iyi tahlil edildiği takdirde Sami'nin Osmanlıcılığını açıkça göstereceğini söylemiştir. Karpat'a göre Şemseddin Sami, Osmanlı Devleti'nin elit tabakasının üyesi olduğu için, kendisini Türk olarak kabul etmiş ve Osmanlı siyasi kimliği ile Arnavut etnik kökeni arasında bir çelişki görmemiştir.[292] Oysa mezkûr makale kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. "Lisân-ı Osmanî" tabirine karşı çıktığı ve bu lisanla mütekellim olan kavmin isminin "Türk" ve konuştukları lisanın isminin dahi "lisân-ı Türkî" olduğunu söyleyen müellifimiz Buhara, Hive, Kaşgar Türklerinin Türkçesini örnek göstererek bunların konuştukları lisan ile "bizim" konuştuğumuz lisan arasında cüzi farklar olmasının bu lisanın tek bir lisan yani "Türkçe" ve "bizim" dahi onlar gibi "Türk" olmaklığımıza engel olmadığını savunmuştur. "Osmanlı" ve "Türk" isimlerinin ayrımını da "Avusturyalı" ile "Alman" isimleri arasındaki farkı örnek göstererek yapmıştır. Nasıl ki "Avusturyalı" unvanı Avusturya devletinin tâbiiyetinde bulunan tüm kavimlere ve onlardan biri ve hâkim millet olan Avusturya Almanlarına veriliyorken "Alman" ismi bu büyük milletin Avusturya, Almanya, Prusya, İsviçre gibi sair taraflarda

[291] Şemseddin Sami, "Büyük İskender", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 2, İstanbul 1306, s. 926.
[292] Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, çev. Şiar Yalçın, İstanbul 2004, s. 627.

bulunan fertlerini belirtiyorsa "Osmanlı" ve "Türk" isimleri de aynı şekilde bir ayrıma tâbidir. Sami için:

> *"Memâlik-i Osmâniyye'de söylenilen lisanların cümlesine "elsine-i Osmâniyye" denilmek caiz olabilirse de, bunların birine ve hususiyle ekseriyet-i efrâdı bu memalikin haricinde olup, bu devletin teessüsünden çok daha eski bulunan bir lisana "lisân-ı Osmânî" denilmek tarihe ve ensâb-ı elsineye asla tevâfuk etmez."*[293]

Makale, verdiğimiz örnekler dışında devam eden anlatımıyla da dilde Türkçülüğün bir nüvesi şeklindeki tanımlamayı gerçekten hak etmektedir. Ancak aynı makale içerisinde Sami, *"...bir yandan dahi bu taraflara gelen Türklerin mürûr-ı zamânla lisân-ı aslîlerinin birçok kelime ve tabirlerini unutarak, Arabî ve Farisîden başka ihtilat ve imtizaç ettikleri Rum ve Frenk ve sair ümemin lisanlarından birçok kelimeler ahz etmeleri lisanlarının lisân-ı aslîlerinden bir dereceye kadar ayrılmasını mucip olmuş ve adem-i ihtilât bu farkı gittikçe arttırmakta bulunmuştur"*[294] ifadeleri ile Osmanlı Türklerinin yerleştikleri bölgedeki unsurlarla yaşadıkları ihtilatın lisanlarına yansımasını da görmezden gelmeyerek bir anlamda "Osmanlıcı" anlayışa yaklaşmıştır. Yine Kamusü'l-Âlâm'ın "Osmanlı" maddesinde de bu ihtilat ve imtizaca değindiğinden bahsetmiştik.

"Osmanlıcı" anlayışı temsil eden Ali Kemal'in bir yandan Osmanlı lisanını, Türklerin değil Osmanlıların bir eseri olarak gösterirken diğer yandan Osmanlıların altı buçuk asırlık parlak bir tarihe sahip olduklarını ve bu muhteşem tarihe Türk tarihi denilemeyeceğini belirtirken sahip olduğu "Osmanlıcı" tavrın bir benzeri olarak Anadolu ve Rumeli'ne gelen Türklerin buradaki unsurlarla karıştığını belirten Sami'nin bu karışımın bir parçası olan Arnavut milletinden olması dolayısıyla yazılarında yer yer kendini göstermesinin sebebi aşikârdır. Aksi takdirde Osmanlı tarihi yalnızca Türk tarihinden ibaret ola idi, Osmanlı tarihinin bir parçası olduğunu

---

[293] Şemseddin Sami, "Lisân-ı Türkî(Osmanî)", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış...,* s. 199-200.
[294] Şemseddin Sami*, a.g.e.,* s. 201.

düşündüğü Arnavut isimlerin, Osmanlı tarihinin anlatımına aşağıdaki ifadelerdeki haliyle yerleştirmesi nasıl mümkün olabilirdi?

> *"Romalılara, Bizans Devleti'ne ve hatta kendilerinin hemcinsleri olan Büyük İskender'e bile tamamıyla mutî olmamış olan Arnavutlar kelime-i câmia-i tevhîd kuvvetiyle Osmanlılarla yek-dil ve yek-vücut olup, Devlet-i Osmâniyye'nin î'lâ-i şân ve şevketine ve fütûhât-ı Osmâniyye ve İslâmiye'nin tevsî'ne pek çok hizmet ve yardımları geçmiştir. Tâ asâkir-i muntazamanın teşkili zamanına kadar umum Arnavutlar devletin daimi surette silâhaltında bulunur bir ordusu hükmünde olup, bunlar emir aldıkları anda, silâh bedest olarak Sudan çöllerine kadar koşmaya müheyyâ idiler. Devlet dahi bunların hidemat ve sadakatlerini takdir ederek, en büyük mesnedlere kadar çıkarmıştır. Yalnız sadaret mesnedini ihrâz eden Arnavut paşalar yirmi kişi kadar olup, hele bunların içinden Sultan Selim evvel ve Sultan Süleyman Hazeratının devirlerinde beş defa mesned-i sadareti ihraz ve Osmanlı sancağını Yemen ve Umman'a ve o vakte kadar ismi bile duyulmamış olan Açine(Açe) ve Sumatra'ya kadar îsâl eden Sinan Paşa ile devleti bir büyük vartadan kurtarıp, maazallah teâlî gurûba yaklaşmış olan necm-i ikbâl-i Osmanî'yi yeniden eski parlaklığıyla parlatarak Osmanlı sancağını Viyana suru haricinde temevvüç ettirmeye muvaffak olan Köprülü Mehmet Paşa ile onun evlat ve ahfadı ve Ferhat Paşa ve emsali bu cesur ve sadık kavmin efradından idiler"*[295]

Sami'nin zihin dünyasında baskın fikir olarak karşımıza çıkan "milliyetçilik" ve bu fikir hareketi doğrultusunda -Türk ve Arnavut milleti için olmak üzere- yaptığı çalışmalar ile Sami "Osmanlıcılık" gibi kolektif bir kimliği kabul edebilir miydi?

[295] Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 147.

Şemseddin Sami, yukarıda verilen ifadeleri ve özellikle, çalışmanın II. bölümünde ele almış olduğumuz "İstanbul Türkçesi" hakkındaki fikirleri dayanak alınır ise Karpat'ın ifade etmiş olduğu gibi Osmanlı siyasi kimliğini benimsemiş bir aydın olarak görülebilir. Lakin Sami'nin Osmanlıcı kimliği üstlenebilecek ifadeleri oldukça sınırlıdır. Sami, Türk dili hakkındaki fikirlerinde ve kaleme aldığı çalışmalarında ısrarla "Lisân-ı Türkî" isimlendirmesinin doğruluğu üzerinde durmuştur. Bu bir anlamda Sami'nin, dili "Osmanlıca" olan bir yeni "millet" -Osmanlı Milleti- yaratmak isteyen "Osmanlılık" siyasetine karşı tepkisidir. Ziya Gökalp'in *Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka ad altında bir Türk milleti olacaktı*[296] diyerek izah ettiği Osmanlıca adı altında yaratılmak istenen yeni milleti, Sami'nin anlamamış olduğunu söylemek güçtür. Sami'nin *Türkçemizin bir miktar Arabî ve Farisî kelimeleri havi olması Türkîlikten çıkmasını icap edemez, o yine lisân-ı Türkî'dir*[297] ifadeleri buna delil olmak için yeterlidir.

Osmanlıcı anlayışın aksine ulusal kimliklere karşı olmayan Şemseddin Sami, Türk tarihçiliğine ve ulusal kimlik arayışına yeni bir anlam katan *Orhun Abideleri*[298] ve *Kutadgu Bilig* gibi eserleri tercüme etmek için mesai harcamıştır. Kutadgu Bilig çevirisinin önsözünde yer alan:

"Türkçeyi tamamıyla öğrenmek, Türkçemizin ne kadar vasi ve mükemmel bir lisan olduğunu anlamak için bu kitabı okumak elzemdir… Lisân-ı Arabî için Kur'an-ı Kerim'den sonra Emriülkeys'in eşarı; Farisi için Şehname; lisan-ı Yunanî için Omirüs'ün İlyada'sı; İtalyanca için Dante'nin manzumeleri neyse bizim lisan için de Kutadgubilig odur. Bu manzume bizim lisanın ve edebiyat-ı milliyemizin esasıdır; lisanımızın asıl ve hakikatini anlayıp, ıslah ve terakkisine muktedir olabilmek için mekteplerimizde çocuklarımıza tedris edip öğretmeli ve belki de ezberletmelidir… Bu kitabın bu derece lüzum ve ehemmiyetini anladığım için, iptida

[296] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, İstanbul 1974, s. 37.
[297] Şemseddin Sami, "Yine Lisan ve Edebiyatımız Tarîk-i Islah", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…*, s. 237.
[298] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m*., s. 50.

kendim okuyup anlamayı, badehu ebna-yi cinsimize bir hizmet-i naçizane olmak üzere, herkesin kolaylıkla anlayacağı surette tercüme ve şerh ile, metnini dahi tab ve neşretmeyi arzu ettim"[299] ifadeleri onu, Osmanlıcı tarih anlayışından uzaklaştırdığı gibi Türkçü tarih tasavvuruna yaklaştırmaktadır.

Batının ürettiği modern kavramlara karşılık bulmak on dokuzuncu yüzyıl Türk düşüncesinin temel meselelerinden biridir. Gerek sözcük/lafız, gerekse anlam düzleminde sorun yaratan kavramlardan birisi olan "nation" kavramını Türkçede hangi kelimenin karşılayacağı bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bugün "nation" mukabilinde millet veya ulus kelimeleri kullanılmaktadır ancak kavramın Osmanlı-Türk kamuoyunda gözükmeye başladığı ilk günlerden itibaren millet kelimesi ile birlikte ümmet, kavim, ırk, cins gibi kelimeler de kavramı karşılamaya aday olmuştur. Osmanlıların farklı dinî ve etnik grupları yönetme modeli olan "Milet sistemi"nde görüldüğü üzere "millet" kelimesi dinî cemaatleri işaretlemek üzere kullanılmaktaydı. Kelimenin bu dinî içeriği millet sisteminin ortadan kalktığı modernleşme sürecinde tartışmaların esas sebebini teşkil etmiş, "nation" karşılığında genel bir kullanıma kavuştuğu dönemlerde dahi Türkçülerin ve İslâmcıların kelime ile farklı anlamları murat ediyor olmalarının da gösterdiği veçhile dinî cemaat anlamından tamamen sıyrılamamış, hatta Türk milleti şeklinde doğrudan "nation" anlamında kullanıldığında bile Türklük ve millet tanımlarından naşi, dinî bir referansı muhafaza ede gelmiştir.[300]

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı yönetici eliti dinî cemaatler arasındaki farkları törpüleyerek din ve etnisite ayırt etmeksizin bütün tebaayı kuşatacak bir Osmanlı kimliği inşa etmek istediğinden milleti dinî bağlamı dışında, İslâm milleti yerine Osmanlı milleti şeklinde kullanarak, millet sisteminin hiyerarşik tasnifini zihnen ve tarihen geri plana iterek bütün dinî cemaatleri eşitleyen,

[299] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Şemsettin Sami Bey Hayatı ve Eserleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1934, s. 51-54.
[300] Mehmet Kaan Çalen, "Şemsettin Sami'den Ziya Gökalp'e Millet Kavramının Evrimi", *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu*, Tiran 2016, s. 254-255.

dolayısıyla ayrılıkçı hareketleri engelleyecek kuşatıcı ve seküler bir Osmanlı kimliği yaratmayı mümkün kılan işlevsel bir tercih yapmak istemiş olmalıdır.[301]

Şemseddin Sami, milletin bu bağlamda anlam değişmesine uğramasına karşı çıkmış, Kamûs-ı Türkî'de "millet" ve "ümmet" maddelerinin altına şerh düşerek, "bir lisânla mütekellim insanların mecmûu" manasındaki "ümmet" ile "bir din ve mezhepte bulunan cemâat" demek olan "millet" kelimelerinin "bir galat-ı meşhur" ve hatta "bir galat-ı fahiş olarak" yer değiştirmesinden şikâyetçi olmuştur. Sami, hemen bütün sözlük çalışmalarında aynı ikazı yapar ve "nation" mukabilinde "ümmet"in kullanılmasını ister.[302]

Şemseddin Sami'nin "nation" mukabilinde "millet" kelimesinin kullanılmasına karşı çıkmasının bir sebebi "millet"in Türk milleti şeklinde doğrudan "nation" anlamında kullanıldığında bile dinî bir referansı muhafaza ettiği hatırlanır ise Türk milliyetçiliği açısından sorun teşkil etmeyen bu muhafazanın Arnavut milliyetçiliği açısından ortaya çıkaracağı problem olabilir. Türkçülüğün iki ideologundan Yusuf Akçura'nın *"şu unutulmamalıdır ki zamanımızda birleşmesi muhtemel Türklerin büyük bir ekseriyeti Müslüman'dır. Bu cihetle İslâm dini büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir"*[303] sözleri ile Ziya Gökalp'in *"Türkçülerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi de İslâmlıktır"*[304] ifadeleri "nation" kavramını karşılamada "millet" kelimesinin kullanılmasının Türk milliyetçiliği açısından sakıncadan ziyade sahip olduğu dinî mananın da Türk milliyetçiliğinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Zaten Ziya Gökalp'in "millet" tarifi de "terbiyede, harsta yani duyguda iştirak" hali ve "dini dinime, dili dilime" şeklindedir.[305] Farklı dinlerden nüfus topluluklarının bir araya getirilmeye çalışıldığı Arnavut milliyetçiliği dikkate alınınca Sami'nin "millet" terimini kullanmaktan niye böyle uzak durduğu daha iyi anlaşılabilir.[306] Şemseddin

[301] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.m*., s. 260.
[302] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.m*., s. 256.
[303] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 97.
[304] Ziya Gökalp, *a.g.e*., s. 40.
[305] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.m.,* s. 268.
[306] Nathalie Clayer, *a.g.e.,* s. 217.

Sami'nin "millet"i "bir lisanla mütekellim ve bir nev ahlak ve âdâtla mütehallik cemaat-i kesire" şeklindedir lakin onun "millet"i Gökalp'te olduğu gibi "dini dinime" gibi bir tanımlamayı muhteva etmez.

Millet sistemi, toplulukların dinlerini, kültürlerini ve geleneklerini koruma ve aktarma açısından gördüğü işlev nedeniyle, Hıristiyan unsurların ulusal kimliklerinin kültürel temellerini sağlamakta şüphesiz önemli bir etken olmuştur. Ancak Arnavutlar açısından bir değerlendirme yapıldığında, dinsel ve etnik açıdan büyük ölçüde birlik gösteren diğer unsurların aksine, iki farklı din veya üç farklı mezhebe bölünmüş olan Arnavutlar açısından özellikle Rum milleti içerisinde kabul edilen Ortodoks Arnavutlar için, millet sisteminin ulusal kimliğin netleşmesini önleyici bir etki yaptığı görülmektedir.[307] Osmanlı yönetici elitinin milleti dini bağlamının dışına çıkararak "Osmanlı milleti" şeklinde kullanma girişimi Arnavutlar açısından "millet sistemi"nin doğurduğu müşkülatı engelleyecek dahi olsa bu defa da Arnavutların "Osmanlı milleti" altında erime tehlikesine girme ihtimali Sami'nin "millet"in "nation" mukabilinde kullanılmasına karşı çıkmasının bir başka sebebi olabilir.

Osmanlılık vatan kavramının genişleyip, maddi-siyasi bir şekil almasına yol açmıştır. Artık vatan bir kişinin doğduğu köyü ve kasabayı değil Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu tüm toprakları ifade etmektedir.[308] Devlet-i Osmaniye'nin tâbiiyetinde Arap, Rum, Slav, Arnavut, Kürt ve Çerkes gibi çeşitli milletler bulunuyorsa da devletin asıl mensup bulunduğu cinsiyet Türk cinsiyetidir ve bu devlete Osmanlı Devleti ismi verildiği gibi Türk Devleti isminin de verilebileceğini söyleyen Sami, Osmanlı Devleti'nin esasını oluşturduğunu söylediği Türkler için asıl vatan olarak Anadolu'yu göstermektedir:

"Türklerin asıl vatanı Anadolu'dur. Anadolu hemen kaffeten Türklerden meskûn ve sırf Türk memleketidir. Her ne kadar ki sevâhil-i

[307] Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul 2007, s. 36-37.
[308] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, çev. Güneş Ayaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 67.

garbiyyesinde pek az Rumlar ve öteberisinde bir miktar Ermeniler ve sevâhil-i şimaliyye-i şarkiyesinde Lazlar bulunuyorlarsa da bunlar ekalliyette bulunduklarından başka bunların dahi çoğu lisân-ı Türkî ile mütekellim olup, elhasıl Anadolu sırf Türk memleketi bir yerdir."[309]

"Anadolu'nun ahalisi sekiz milyonu mütecâviz olup, yarım milyon raddelerinde bir miktarı Hıristiyan ve pek cüzî miktarı Yahudi ve kusûru kâmilen İslâm'dır. Cinsiyetlerine gelince yalnız adalarda ve İzmir gibi ticaretgâh bazı iskelelerde sakin bulunan Hıristiyanları Rum olup, kusûru akvâm-ı kadîme-i mahalliye ile Selçukîler ve Osmanlıların devr-i fütûhâtında Asya'nın şimâl taraflarından gelmiş olan Türk ve Türkmenlerin ihtilat ve imtizaçtan hâsıl olmuş bir cinstir ki lisanca fatihlerden ve simaca akvâm-ı mağlubeden olan ecdatlarına benzeyip, elsine-i Turaniye'den olan Türkçe lisanıyla mütekellim oldukları halde, alâim-i bedeniyyece Kafkas cinsine mensupturlar. İşte, Türkistan ve Tataristan Türklerinden tefrik için, Garp Türkleri denilen ve (Osmanlı) nâm-ı celîliyle müftehir bulunan kavm-i necip bu kavimdir ki vatan-ı aslîyesi Anadolu olup, bu güzel kıta sırf Türklerden meskûndur."[310]

Garp Türkleri denilen Osmanlı namıyla iftihar olunan bu kavmin asıl vatanı olarak verdiği Anadolu'da sakin bulunan Hıristiyanların da -Adalar ve bazı iskelelerdeki Hıristiyanlar hariç- lisan ve cinsiyetçe Müslümanlardan hiçbir farkı bulunmadığı, bunların Hıristiyan Türkler olduğu, yalnız son zamanlarda Rumluk ve Ermenilik davalarına kalkışmalarının teessüf edilecek şey olduğu, Anadolu'da Türk olmayan diğer unsurlardan Lazlar ve Çerkeslerin de ana dillerini unutarak Türkçe konuşmalarından dolayı günden güne Türkleşmeleri durumlarından bahseden Sami'nin bu zamana kadar dikkat çekmiş olan "milliyetçi" söylemi Anadolu'nun ahalisi için söz konusu değildir. Nihayetinde de Sami *"elhasıl Anadolu sırf Türk memleketi olup, ahalisi umûmiyet üzere Türk'tür ve kısm-ı âzamı İslâm olduğu gibi Hıristiyanlarının kısm-ı âzamı dahi yine Türk cinsiyetine mensupturlar"* diyerek

[309] Şemseddin Sami, "Anadolu", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 98, 6 Şaban 1295.
[310] Şemseddin Sami, "Anadolu", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 396.

Anadolu'yu Osmanlıların vatan-ı aslisi olarak göstermenin yanı sıra sırf Türk memleketi olarak vermiştir. [311]

"Ancak Osmanlı Türkleri yalnız Anadolu şibh-i cezîresine münhasır olmayıp, Fırat ve Dicle vadilerince tâ hudûd-ı İranîye'ye kadar olan memâlik-i vasî'-i Osmâniyye'de münteşir bulunmakta ve Anadolu'dan madûd olmayan Urfa, Diyarbakır, Bayezid ve hatta Asya-i Osmânî'nin münteha-i cenûb-i şarkîsinde bulunan Bağdat şehrinde bile, lisân-ı mahallî ve umûmî olmak üzere, Türkçe söylenmektedir"[312] ifadelerinden anlaşıldığına göre "Osmanlı Türkleri" Balkan sınırları içerisine ulaşmamaktadır. Bu ifadeler Osmanlıcı anlayışın vatanıyla uyuşmamaktadır.

"Arnavutlar" ile "Avrupa" arasında kurulan ortaklığın açık ve örtük karşıtı olarak "Türk" ile "Anadolu" arasında ortaklık kurulması o dönemlerde yaygınlaşmıştı.[313] Ayrıca Balkan savaşlarından önce Avrupa'da, bilhassa Almanya'da Türklerin Avrupa'daki topraklarını terk ederek Anadolu'ya, Türklerin yoğunlukta oldukları bölgelere çekilmesinin ve böylece varlığını korumasının mümkün olacağına ilişkin görüşler yaygınlık kazanmıştır. Gerçekte Şark Meselesi'nin bir parçasını teşkil eden bu husus, Türk muhibbi olan kişilerce de dillendirilmiş çok geçemeden Osmanlı aydınları arasında da tartışılmaya başlanmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Anadolu'nun "Türkeli" ve "mukaddes vatan" diye nitelendirilmesi Jön Türklerin sıklıkla kullandığı argümanlar arasında yer almıştır.[314]

Şemseddin Sami'nin Türklerin vatan-ı aslisi olarak Anadolu'yu işaret etmesini Nathalie Clayer, siyasal açıdan Sami'nin Türkçülüğünün Arnavutçuluğuna karşıt olmadığının bir delili gibi görmüştür. Buna göre, Türkler ile Arnavutların

---

[311] Şemseddin Sami, "Anadolu", *Kamusü'l-âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 397.
[312] Gös. yer.
[313] Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 345.
[314] Yahya Kemal Taştan, *a.g.m.* , s. 84,85.

vatanları birbiriden ayrıydı. Arnavutların vatanları Avrupa'da, Türklerinki ise Anadolu ve Asya'daydı.[315]

Osmanlı kimliği kişilerin din, soy, dil gibi temel kimliklerini bir yana bıraktığı için asla benimsenmemiştir. Bilakis Hıristiyanlar Osmanlılık kimliğini bir çeşit asimilasyon tuzağı olarak görmüşlerdir. Buna karşılık bilhassa Anadolu'da Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşayan Müslümanlar, eninde sonunda Osmanlılığı bir çeşit Müslüman siyasi kimliği olarak benimsemek yolunu tutmuştur.[316] Müslümanlar arasında bir aralık Osmanlılık düşüncesi kabul görse de bir süre sonra bu gruplar da milliyetçilik fikirleriyle harekete geçeceklerdir. Buna, Arnavutların aralarındaki din çatışmasını bir kenara bırakarak Latin harflerini almak için kongre toplamaları önemli bir örnektir.[317] Bu hususta Şemseddin Sami'nin , "Abetare e Gjuhese Shqipe" adı ile Latin harflerinin esas alındığı bir Arnavut alfabesi hazırlaması önemlidir. Bu yapıtın içinde geçen Sami'nin "…Arnavutluk, Avrupa'dan bir parçadır. Arnavutlar da Avrupa uslularından oldukları için, Arnavut dili de Avrupa harfleri ile yazılmalıdır…"[318] ifadeleri de Arnavutlar için Latin harflerini esas aldığı bir alfabe hazırlaması kadar önemlidir.

Arnavut olmanın Arnavut entelektüelleri tarafından öncelikle Türk olmamak üzerinden tanımlandığı bir dönemde[319] Şemseddin Sami'nin çalışmalarının "Türklere", Arnavutlardan farklı bir "vatan", tıpkı Arnavutların ataları gibi "kadim" olan ancak farklı coğrafyalarda zuhur etmiş bir tarih ve yine en az "Pelasgos dili" kadar eski olan bir "Türk dili" takdim ettiği açıktır. Sami', "Müslümanlık" altında birleşen hatta dönem itibariyle bu isim altında karıştırılan kimlikler olarak -o tarihlerde hala Müslüman demek Türk demek ile aynı manaya sahipti-"Türk", "Arnavut" ve "Müslüman" kimliklerini *"Türk'ten maksat lisân-ı mâderzâdları*

[315] Nathalie Clayer, *a.g.e*., s. 218.
[316] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik…,* s. 66.
[317] Şükrü Hanioğlu, "Osmanlıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1390.
[318] Necip Alpan, *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu*, Ankara 1979, s. 11.
[319] Bülent Bilmez, *"Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri"…,* s. 402.

Türkçe olanlar olup, Müslümanlığı kabul etmiş olan Pomak, Arnavut, Boşnak, Kürdî gibi ahali bunlardan madûd değildir"[320] şeklinde ayrıma gereği duymuştur.

B. İTTİHAD-I İSLÂM VE ŞEMSEDDİN SAMİ BEY FRASHERİ

Sami, hem Arnavutçuların hem de Türkçülerin önde gelen simalarından biri olmuştur. Bununla birlikte onda, en azından Doğu krizi boyunca ve sonraki yıllarda, İslâmi reformculuğa özgü bir söylemin izleri de görülebilir.[321] Sami, İslam'ın modern Batı medeniyeti ile uyuşabileceğini ispatlamak ve Müslümanlar arasında birliğe katkıda bulunabilmek için ılımlı Panislâmcı eğilimlerle İslâm'ın ve İslâm tarihinin modernist bir yorumunu yapamaya çalıştığı, İslâm medeniyeti hakkındaki çalışmalarıyla da tanınır.[322]

1860'lardan itibaren Tanzimatçıların batılı davranışları artan bir tempoyla Osmanlı aydınlarınca eleştirilmeye başlanmıştı. 1870'ten sonra Türkiye için 'Batılılık' yerine İslâmi bir model geçirmek isteyen düşünürler kümeleşti. 1878'lerde bu durum daha da belirginleşti, o tarihlerde tahtta bulunan II. Abdülhamid için de bu fikirler geçerli bir politika olarak belirmeye başladı.[323] II. Abdülhamid, Tanzimat'ın tatmin edemediği gayrimüslim milletler karşısına bir Müslüman birliğiyle çıkmaya çalıştı. İslâm birliği tezine sarılarak, emperyalistlerin Arabistan'da ve diğer Türk olmayan Müslümanlar arasında başlattıkları ayrılıkçı propagandalarına mani olmaya çalıştı. Türk milliyetçiliği de dâhil olmak üzere, siyasî anlamdaki milliyetçiliği imparatorluğa karşı ihanet sayan bir politika izledi.[324] Yine de Osmanlı İmparatorluğunda etnik-milli coşku Abdülhamid'in saltanatı döneminde doruğuna

[320] Şemseddin Sami, "Avrupa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, İstanbul 1306, s. 467.
[321] Nathalie Clayer, *a.g.e.,* s. 210.
[322] Bülent Bilmez, *a.g.m.,* s. 390.
[323] Şerif Mardin, "İslâmcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1402.
[324] Cevdet Küçük, "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1024.

ulaştı. Bu, Osmanlılık-İslâmcılık ideolojisine rağmen ve hem de bunun sayesinde ortaya çıkmıştır.[325]

Karpat, 93 Harbi'nin ve basının Müslümanların siyasî bilinci üzerindeki muazzam etkisi üzerinde durur. Bilhassa Basiret gazetesinin Osmanlı sınırlarını aşan geniş bir çeşit İslâmî kimlik ve dayanışma duygusu yaratmasından bahseder. Basının İslâmcılığa etkisi Benedict Anderson'un "hayal edişmiş cemaat" kavramını hatırlatmaktadır. Bu açıdan dünyanın başka yerinde yaşayan Müslümanların varlığından haberdar ve onların sıkıntılarıyla hemhâl olmak, mahallî cemaat kimliğinin çok üstünde geniş bir İslâmî kimlik algısını besliyor olmalıdır.[326] Sami'nin 93 Harbi'nden en ziyade etkilenen millet olan Arnavut milletinden ve üstelik "Müslüman" kimliğini taşıyan bir Arnavut olduğu düşünülürse onun "İslâmcı" eğilimlerinin bir çözümlemesi yapılabilir ki zaten Sami'nin çizdiği "İslâm birliği" "Müslüman" kimliğinin altında çeşitlilik gösteren milletleri içinde sindiren bir "İslam birliği" modeli de değildir.

Şemseddin Sami'nin tavrı, fikirleri daha sonra Cemâleddin Efganî'nin başını çektiği İslâmi reformculuk hareketi tarafından benimsenen Namık Kemal'in tavrına yakındır.[327] II. Abdülhamid döneminin görünüşte çok saygı gösterilen fakat Yıldız çevrelerinde aynı zamanda ihtiyatla bir kenara ittiği ideologu Cemâleddin Efganî dönem içinde Arap ulusçuluğunu etkileyen ve ona çehre kazandıranların başında gelir.[328] Efganî 1869'da İstanbul'a gelmiş, zamanın Tanzimatçı eğitimcileri Şubat 1870'te Darülfünun'un açılmasına öncelik edecek konuşmalarda kendisine bir yer ayırmışlardı. Efganî'nin sözleri "fen"leri dinin üzerinde tuttuğu bahanesiyle bir hadiseye yol açmış ve bunun arkasından üniversite kapanmıştı. Efganî, daha sonra Avrupa'ya geçmiş ve orada İslâm'ın yenileşmesi için bir dizi fikir ortaya çıkarmıştır. Efganî'nin Avrupa'da iken ileri sürdüğü ana fikir, İslâm dininin felsefe ve müspet bilim aleyhtarı olmadığı ve bunların Müslümanlar tarafından öğrenilmesi

[325] Kemal Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul 2004, s. 602.
[326] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 266.
[327] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 214.
[328] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 12-13.

gerektiğiydi. Bununla birlikte geniş bir eğitim reformu öneriyordu. En önemli fikri İslâm devletlerinin Batı ile olan karşılaşmalarında önce kendilerini devlet olarak kuvvetlendirmeleri gerektiğiydi.[329]

1870'li yıllarda İstanbul'a gelen Efganî burada âlimler, yazarlar ve gençler tarafından itibar gördü. Sadrazam Ali Paşa kendisini ziyaret etti; ayrıca Fuad Paşa, Saffet Paşa, Münif Efendi ve Hoca Tahsin Efendi ile münasebet kurdu. 20 Şubat 1870'te Dârülfünûn-ı Osmânî, Hoca Tahsin'in müdürlüğünde açılırken Efganî'nin burada Arapça olarak bir nutuk verdiği bilgisi tarihlerde geçmektedir. Medreseli ulema dârülfünûna soğuk bakıyordu. Tahsin Efendi'nin isteği üzerine halka açık konferanslardan birinde Efganî'nin felsefe ve nübüvveti de sanatlar içinde sayması muhalifleri harekete geçirdi ve Ali Paşa Efganî'nin ülkeden çıkarılmasına karar verdi, Hoca Tahsin Efendi görevden alındı. Bundan sonra Efganî, Abdülhamid saltanatında ikinci defa olmak üzere İstanbul'a gelecek ve burada vefat edecektir.[330] Şemseddin Sami, Arnavut olan Hoca Tahsin'in öğrencilerinden biridir ve beraber faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sami'nin Efganî ile benzerlik gösteren birtakım fikirlere sahip olmasında, ikili arasında bir kesişim sağlayan "Hoca Tahsin Efendi"nin tesiri olması muhtemeldir.

Cemâleddin Efganî'nin çıkardığı *el-Urvetü'l-Vüska* dergisindeki bazı yazılarda Osmanlı Devleti'nin dünyadaki bütün Müslümanlar için hayatî önem taşıdığı ifade edilir. Müslümanların Osmanlı Devleti'ni kendi devletleri olarak bildikleri ve onun kendilerine yardım edeceği beklentisi içinde bulundukları anlatılır. Derginin son sayısında II. Abdülhamid "zât-ı şâhâne", bütün Müslümanların en büyük babası, şeriatın kefili" diye nitelenmiştir.[331]

Şemseddin Sami, *Himmetü'l-Humâm fî Neşri'l-İslâm* adlı risalesinde İslâmiyet'in yayılması için yapılması gerekenleri anlatırken belirlediği yöntem Efganî örneğiyle uyuşmaktadır:

---

[329] Şerif Mardin, *a.g.m*., s. 1401.
[330] Hayreddin Karaman, "Efganî, Cemâleddin", *TDVİA,* C.10, İstanbul 1994, s. 457.
[331] Hilal Görgün, "el-Urvetü'l-Vüska", *TDVİA,* C.42, İstanbul 2012, s. 187-188.

"…bu maksada ulaşmanın en güvenilir yolu(veya yöntemi) ise, bütün Müslümanlar arsında irtibat ve münasebet kurmaktır; ancak burada siyasî ve mezhebi bir ittihadı kastetmiyoruz: çünkü siyasî ittihad çok güç ve mezhebî ittihad ise olanaksızdır; amacımız, Müslümanlar arasında dini ve şerî bir irtibatın kurulmasından başka bir şey değildir ve bu, hangi devlete ve hangi mezhebe bağlı olursa olsun, bütün Müslümanlar için vaciptir. İslâm devletlerinin tâbiyeti altında bulunan Hıristiyanların dini işlerinde bir dini reise bağlı olmaları gibi, Hıristiyan devletlerin tabiyeti veya İslâm emirlerinden birinin idaresi altında bulunan Müslümanların da, dinî işlerinde, meşru bir halifeye bağlı olmaları gerekir ve bu halife, hiç kuşkusuz Osmanlı Sultanıdır. Yüce Darü'l-Hilâfet aracılığıyla, bütün İslâm ülkeleri arasında kalıcı ilişkiler ve güçlü bağlar kurulmalıdır; bu bağlar manevi ve dini nitelikte olduğundan, herhangi bir sorun doğurmayacaktır. İslâm şeriatı, Müslümanlara, dinî işlerinde meşru bir halifenin emrine uygun olarak davranmalarını buyurduğu için, Müslümanlar bu güzel buyruğa uyduklarında, bütün İslâm milletleri arasında sağlam bir bağ kurulabilir"[332]

*El-Urvetü'l-Vüska'*da çıkan yazılarda batılıların İslâm ülkelerinde milli eğitime karşı olduklarından menfi propaganda yapmaları, Müslümanların dillerinin fakir, edebiyatlarının ilkel olduğunu ileri sürmeleri eleştirilerek dili olamayan bir toplumun millî varlığının, edebiyatı olmayan bir milletin dilinin olamayacağı; yine tarihi olmayan bir kavmin izzeti ve özgüveni olamadığı gibi tarihini koruyan, geçmişlerinin eserlerini ihya eden ve bunları örnek olarak sunan adamları bulunmayan bir kavmin tarihinin olamayacağı ifade edilmiştir.[333] Şemseddin Sami'nin dil, edebiyat ve tarih meselelerine verdiği önem ve bu önemi esas alarak

[332] Şemseddin Sami, *İslâmiyetin Yayılması İçin Yapılan Çalışmalar*, çev. Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, s. 35-36.
[333] Hayrettin Karaman, *a.g.m*., s. 462.

yaptığı çalışmalarına şimdiye kadar sık sık yer verdik. Efganî'nin dergisinde yer alan bu ifadeler Sami'nin bu meselelerdeki fikirlerini neredeyse özetleyebilecek bir niteliğe sahiptir.

Efganî'ye göre din bağı İslâm milletleri için en önemli birleştirici faktör olup ümmet birliği ancak bununla sağlanabilir. Kavmiyet faktörü faydalı, hatta gerekli olmakla birlikte din bağını gölgede bıraktığı veya bertaraf ettiği takdirde kavmî (millî) birliği sağlamak için bile yetersiz kalır. Efganî bu anlayış çerçevesinde millî uyanışı ve duyguları teşvik etmiştir.[334]

Şemseddin Sami, Himmetü'l-Humâm risalesinde İslâm milletlerini önce büyüklüklerine göre Arap, Türk, Fars, Hint Müslümanları ve Malaylar olarak beş büyük kavme ayırarak bunların kendi dilleri ile okuyup yazmalarını anlatır. Bunların dışında İslâm topraklarının her tarafında Kürtler, Afganistan kavimleri, Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar ve diğerleri olmak üzere daha küçük Müslüman toplulukları da vardır. Ancak bu küçük topluluklar beş büyük kavmin aksine kendi dilleri ile yazmazlar ve Arapça gibi veya dillerine daha yakın olan Türkçe ve Farsça gibi dillerle okurlar. Sami'nin İslam milletlerini bu şekilde tasniflendirmesi ve küçük büyük her kavmin kendi milli diline dikkat çekmesi onun "milliyet"lere gönülden bağlı olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bunlardan sonra Arapçanın İslâm'ın dili olduğunu ve bütün İslâm memleketlerinde geçerli bir dil olduğunu anlatan yazarımız bu yüzden Müslüman olan her âlimin bu dili bilmesi gerekliliğine değinmekle birlikte şunları da eklemiştir:

> *"Bilindiği gibi, Arapça bütün Müslümanların müşterek dili olsaydı çok iyi olurdu; ancak Yüce Allah'ın isteği, bu doğrultuda olmadığından ve yeryüzünde Arapçadan başka dillerle konuşan Müslüman milletler ve kavimler de bulunduğundan, bu toplumların yapabilecekleri en yararlı davranış, yukarda söz konusu edilen dört İslâm milletinin de yaptığı gibi, kendi dilleriyle yazmalarıdır, öyleyse,*

[334] Hayrettin Karaman, *a.g.m*. s. 462.

İslâm için en hayırlısı, bu beş dilin dışındaki Kürt, Çerkez, zenci kavimleri ile diğer kavimlerin dilleri gibi İslâm dillerinin de yazılması ve okunmasıdır; çünkü Arapça, bütün vaktini bu dilin tahsiline adamış âlimlere özgü bir dildir ve herkesin bunu öğrenmesi olanaklı değildir. Bu milletleri ve kavimleri oluşturan insanların büyük bir bölümü cehalet içindedir; ama cehâlet İslâmiyet'le uyuşmaz."[335]

"Sanırım, bütün İslâm dillerinin Arap hattıyla yazılmasına ve dini ve şerî kitaplarla birlikte irşad eden ve doğru yolu gösteren öğütlerin ise bu dillerle telif edilmesine çalışılsaydı ve uğraşılsaydı, İslâmiyet'in yayılması ve onun kurtarıcı nurlarının saçılması için büyük bir hizmet yapılmış olacaktı. Bununla birlikte Arap dilinin yayılmasına ve bu dili anlayanların çoğalmasına da özen göstermek gerekir. Çünkü Arapça Müslümanların birleşmesi için güçlü bir bağdır."[336]

1879'da Arnavut dilinin yazımı için Latin harflerine dayanan bir alfabeyi tercih eden ve bu alfabeyle yayınlanan Drita/Dituria dergisinin çıkarılmasına katkıda bulunan Şemseddin Sami'nin yukarıdaki ifadeler ile Arap harflerinin savunuculuğunu yapması şaşırtıcı gelebilir. Bu çelişkili durum ile ilgili Nathalie Clayer, onun Medeniyyet-i İslâmiyye kitabının içeriği ile çıkardığı Arnavutça dergide "Rumlar"ın, "Araplar"ın ve "Avrupalılar"ın medeniyetleri hakkında yazdıkları arasında da kayda değer farklılıkların mevcut olmasını örnek göstererek Arnavutça kaleme aldığı bir makalenin sonuç bölümünde, gücü esas olarak matbaadan ve yerel dillerin kullanılmasından kaynaklanan "hakiki medeniyet" olan Avrupa medeniyetinin övgüsünü yaptığını bildirmektedir. Clayer, Sami'de gözlemlenen bu durumu, onun dönemlere ve koşullara göre olduğu gibi, okuyucu

[335] Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 36-43.
[336] Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 44.

kitlelerine göre de değişen farklı söylemler kullanması şeklinde değerlendirmektedir.[337]

Şemseddin Sami, iki nokta üzerinde belli bir tutarlılığı korumuştur: Milli aidiyeti dinsel aidiyetten daha önemli gördüğü için "milliyetler prensibi"ne bağlılık ve yazılı dil haline getirilen yerel diller aracılığıyla eğitimin yaygınlaştırılmasına verdiği önem.[338]

İkinci Meşrutiyet'ten önce ve sonraki bütün fikir akımları, -Batıcılar, İslâmcılar, Türkçüler- Efganî'yi saygı ile yâd ettiği halde özellikle Türkçülerin bayraklaştırdığına şahit oluruz. Türkçülerin Efganî'ye olan bağlılıkları, İslâmcılarınkinden çok daha fazla olduğu ilk bakışta dikkati çekmektedir. Türkçüler, özellikle İslâm birliği fikrinin ve İslâm'ın modern yorumunun kendileri açısından çözümünde Efganî'den oldukça etkilenmiştir.[339] Türkçü-İslâmcı çatışması açısından Efganî'nin en önemli tarafı, Türkçüler tarafından İslamcılara karşı, İslâmiyet'in milliyetçiliğe cevaz verdiğini ispatlamak için kullanılmasıdır. Efganî'nin milliyetçilik hakkındaki görüşleri dönemin Türkçüleri için bir ilham kaynağı olmuş ve kendisinden naklen, "din-i İslâm nazarında milliyet esasının mekruh veya haram olmayıp mubah belki de memduh olması" fikrini sık sık ifade etmişlerdir.[340] Bu durum Şemseddin Sami'de neden Cemâleddin Efganî'nin modelinde bir "İslâmcılık" ideolojisine rastlandığına cevap olabilir. "Millet"leri içinde sindirmeyen bir "ümmet" anlayışı Şemseddin Sami'nin tutarlılık içinde bağlılık gösterdiği "milliyetler prensibi"ne ters düşmemekteydi.

II. Meşrutiyet döneminin İslamcı dergisi *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad*'da İslamcılığın yanı sıra yeni tezler de ortaya atılıyordu. Kendi dışındaki akımlarla paylaştığı fikirlerden biri, Kur'an'ın bütün zamanlar için konmuş,

---

[337] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 215-216.
[338] Nathalie Clayer, *a.g.e.*, s. 217.
[339] Alaeddin Yalçınkaya, *Cemâleddin Efgânî Ve Türk Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkileri* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1990, s. 29.
[340] Alaeddin Yalçınkaya, *a.g.e.,* s. 31.

değişmez bir anayasa olduğuydu. İkinci bir ilke, daha Namık Kemal zamanında altı çizilen "Meşveret" konusu, danışarak "siyaset etme" ilkesiydi. Her ne kadar bu ilkenin "parlamentolu" rejimlere İslâmi bir destek sağladığı ileri sürülüyorduysa da, bu parlamentoların İslâm'a göre bu dünyada kanun koyucu olamayışı -zira tek kanun yapıcı Allah'tır-, özde İslâmi demokrasi anlayışına kendi özel damgasını vurmuştur.[341] Oryantalistlerin "İslâm'ın ilerlemeye mani olduğu", Müslümanların sahip oldukları vasıflarla ilerleyemeyecekleri, tek medeniyet olan "batı medeniyetini" bu kafa yapısı ile anlayamayacaklarını savunmaları İslâmcılık hareketinin içinde olanları etkilemiştir.[342] Bu durumda İslâmcılar, İslâm'ın ilerlemeye mani olmadığını, kabahatin İslâm'da değil Müslümanlarda olduğunu, İslâm'ın medeniyetin hamisi olduğunu belirten sloganlar kullanmışlardır.[343]

Şemseddin Sami, Tercüman-ı Şark gazetesinin bir sayısında Republic Fransız gazetesinde çıkan "Medeniyet" başlıklı bir yazıyı aynen neşrettikten sonra "Mütâlaat" başlığı altında bu metne bir eleştiride bulunduğu yazısında "Meşveret", "danışarak siyaset etme", "İslâm'ın ilerlemeye mani olduğu" gibi dönemin Osmanlı aydını arasında tartışılan meselelerine cevap aramıştır:

> *"Avrupalılar şimdiye kadar Şark'a medeniyeti ithal etmek bahanesiyle kendi menfaatlerine hizmet ettikleri gibi, serkârda bulunmuş olan ricalimiz dahi bizim medeniyete nail olmaklığımız için ciddi surette çalışmamış ve iddia ettikleri sa'ylarının semere vermemesini ahalinin adem-i kabiliyetine ve haşa din-i İslâm'ın veyahut ahlâk-ı millîyemizin mümânaatına hamletmeye çalışarak, itibarımızı kesretmişlerdir.*
>
> *Ne dinimiz ne de ahlâk-ı millîyemiz temeddünümüze manidir. Dinimiz maârifi, sanâyiyi, sa'y ü ameli, elhasıl medeniyeti emreder; ahlâk-ı millîyemiz -faziletleriyle âlemi hayrette bırakmış olan-*

[341] Şerif Mardin, *a.g.m.*, s. 1402.
[342] İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1407.
[343] İsmail Kara, *a.g.m*., s. 1408.

ecdadımızın ahlâkı olmakla, medeniyete mugayir olamaz. İhtimal ki bazı ahlakımız Avrupalıların ahlâkına mugayirdir; lakin Avrupalıların her bir ahlâkı memduh ve makbul müdür ki bizim onlara mugayir olan ahlakımız mezmum olsun?

Avrupalıların bu kadar ihtilâllar ile bu kadar sefk-i dimâ ile birkaç asırda ancak istihsâl edebildikleri usûl-i meşveret ve meşrutiyet, bize dinimiz tarafından emir olunmuş bir usûl olduğundan, asla talep olunmaksızın, padişahımız tarafından ihsan olundu.

Şarkın temeddünü bu usûl-i meşverete mütevakkıf idi; usûl-i meşveret şark medeniyetinin esasıdır. Bu esas konulduktan sonra teferruatta dahi kusur olunmayacağını ve hakkımızda böyle sûizanlarda bulunanları tekzip edecek surette tarîk-i terakkîde dev hatvesiyle ilerlemeye başlayacağımızı kaviyyen memûl ederiz."[344]

İslâm âleminin Avrupa medeniyeti karşısında gerilemiş olması Müslüman aydınları kendi tarihlerini gözden geçirmeye sevk etmiş ve gerilemenin faturası Müslümanların İslâm'ı yaşayış tarzına, yani tarihe kesilmiştir. Bu durumun tabii bir neticesi olarak İslâm'ın en doğru yaşandığı asr-ı saadete bir köprü kurularak Emevilerden başlayarak bütün İslâm tarihi istibdat ve hurafe söylemi içinde bir bozulma ve asıldan uzaklaşma şeklinde yorumlanarak parantez içine alınmıştır. Neticede Selçuklu ve Osmanlı tarihleri de dahil olmak üzere asr-ı saadet dışındaki bütün İslâm tarihini paranteze alan parçalı bir tarih tasavvuru ortaya çıkmıştır.[345]

"İslâmcı" ideolojinin siyasi söylemlerini belli başlı meselelerde yazılarına taşıyan ve bu noktada onlarla bir "ortak" fikirde buluşan Sami, tarih anlayışında böyle bir paranteze yer vermez. Emeviler için Kamusü'l-Âlâm'da *"Endülüs'teki benî Ümeyye mülûkünden ise ekseri adil ve muktedir padişahlar olup, maârif ve sanâyî*

[344] Şemseddin Sami, "Mütâlaat", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 105, 14 Şaban 1295.
[345] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e.*, s. 269.

vesair esbâb-ı temeddünü iltizam ve himaye etmekle, o kıtayı reşkâver cennet olacak bir hale getirmişlerdir"[346] diyerek bahsetmiş, Emevi meliklerinden Ömer bin Abdülaziz'den "ziyadesiyle adil ve merhametli bir padişah" şeklinde söz etmişse de yine de Emevi meliklerinin çoğunlukla zulümle nitelendirildikleri bilgisini de es geçmemiştir.[347]

"Hulefâ-i Abbasiyye tâ Ebû Cafer Mansur'dan başlayarak ve alelhusus Harun-el Reşid ile oğlu Memun ulûm ve maârifin terakkiyatına ve felsefe ve Tıp ve ulûm-u riyâziye ve tabiiye vesaireye müteallik kütüb-i Yunaniyye vesairenin lisân-ı Arabî'ye tercüme olunmasına pek çok sa'y ve gayret etmiş ve bu uğurda pek çok semâhatlar göstermişlerdir… Hilafet-i Abbasiyye zamanında medeniyet ve esbâb-ı umran ve terakki ve servet-i umûmîye evcibâlâya vâsıl olmuştur."[348] dediği Abbasiler hakkında da benzer bir tarih anlayışına sahiptir. İstibdat, saltanat, zulüm gibi kavramlar anlatımına yansımamış, İslâmcı tarih tasavvurunun parantez içine aldığı bir devletin ulaştığı medeni seviyeye de yer verilmiştir.

İdealize edilen asr-ı saadet döneminden Hz. Osman için yazdığı ansiklopedi maddesinde *"Hz. Osman makam-ı hilafete geçtiklerinde hayli müsin ve zaten hilm ve hayâsı galip olmakla beraber, sıla-yı rahime dahi ziyade riayet, amcazadesi olan Mervan bin Hakem'i menfâdan getirerek, müşavir-i has ittihaz etmekle bunun dahi delaletiyle ekser valiliklerde akraba ve müteallikatından nâ-ehil adamlar tayin ederek hilafetin şeyhin zamanındaki sadeliği bir dereceye kadar debdebeye mübeddel olduğundan her taraftan hoşnutsuzluk ve şikâyet çoğalmaya başlamıştı"*[349] anlatımı Sami'nin tarih anlayışında İslâmcı tarih tasavvurunda görülen tarih anlatımını yansıtmamaktadır.

"Milliyetler prensibi"ne sıkı sıkıya bağlı olduğu görülen Şemseddin Sami'nin bir "ittihad-ı İslâm" fikri taşıması da söz konusu olamazdı. Nitekim kendisi

[346] Şemseddin Sami, "Emeviler (Ümeyye)", *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, İstanbul 1306, s. 1044.
[347] Gös. yer.
[348] Şemseddin Sami, "Abbasiler", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 3062.
[349] Şemseddin Sami, "Hz. Osman", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 3125.

de Himmetü'l-Humam risalesinde bütün Müslümanlar arasında irtibat ve münasebet kurulması gerekliliğinden bahsetse de burada siyasî ve mezhebî bir ittihadı kastetmediği uyarısında bulunarak siyasi ittihadın çok güç, mezhebî ittihadın ise olanaksız olduğu fikrini savunmuştur. Ayrıca hocası Hasan Tahsin için kaleme aldığı bir yazısında "İttihad-ı İslâm" maksadının ilk önce hocasının zihninde doğduğunu belirtmişse de bu fikri "bir tatlı rüya" olarak nitelendirmiştir. [350]

C. MODERNİST BİR AYDIN

Şemseddin Sami Bey Frasheri, çağdaşlaşmanın nihai hedefine giden yolda, diğer bütün "araçlar"ı kendisine mal etmeyi bilmiştir. Bu her şeyi kuşatan hedefe ulaşma amacını her şeyden üstün tutan Sami, her şeyden önce bir modernisttir ve modern bir toplumda modern kolektif kimliğin inşası projeleriyle ilişkisi araçsaldır. Bu kimlik etnik-ulusal (Türk ve Arnavut), dini (İslami) veya emperyal (Osmanlı) olabilir. Sami gibi pek çok modernist entelektüele göre, modern "ulus", insanlığın en gelişmiş (medenileşmiş) toplumsal aşamasıdır, "ulusal kimlik" ise ideal kolektif kimliktir ve "ulus devlet" de buna ulaşmak için şart olan siyasal, ekonomik ve kültürel kurumdur.[351]

Şemseddin Sami, "modern" fikirlere sahip bir Osmanlı aydını olarak Kamusü'l-Âlâm'ında yer verdiği modernleşme dönemi padişahlarının icraatlarını destekleyici bir tavır sergileyerek "cedid"çi özelliklerine olumlamalarda bulunmuştur. Osmanlı'da yeni bir düzenin ismi olan III. Selim'in tertip ettiği yeni teşkilatı ve tanzimatı merhametinden dolayı icra edememesine hayıflanarak ondan sonra II. Mahmut'un bu düzenlemeleri "bir gayur ve merdâne ve azm-i bahadırâne" ile icraya muvaffak olduğundan bahsetmiştir.[352] Özellikle II. Mahmut'u ele aldığı maddesi tam bir olumlama ile geçer ve onun sayesinde halefleri döneminde

[350] Şemseddin Sami, "Hoca Tahsin 2", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış*…, s. 195.
[351] Bülent Bilmez, "Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri"…, s. 420.
[352] Şemseddin Sami, "III. Selim" *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 2613.

Osmanlı'nın Avrupa düvel-i muazzaması zümresine dâhil olarak Kırım Harbi'nde bütün Avrupa'nın Osmanlı ile yek-dil ve yek-cihet bulunduğunu söylemiştir:

> *"Sultan Mahmut Han Sani hazretleri efkâr-ı teceddütkârane ve terakkîperverâneye malik müdebbir ve gayur bir padişah idi. Her ne kadar zaman-ı saltanatlarında devlet hasbelkader bir hayli yerler kaybetmiş ise de, o hal içinde asla yeis ve fütura dûçar olmayan himmet-i müşkülât-ı berendâzâneleri sayesinde, devlet Avrupa tarzında, asâkir-i muntazamaya malik olup, farkında olmaksızın izmihlâle hizmet eden zorbaların şerrinden kurtulmuş ve padişah-ı müşarünileyh devlete bir yeni devr-i terakkî ve temeddün açıp, bu sayededir ki halef-i büzürg-vârı zamanında devlet-i Osmaniye Avrupa düvel-i muazzaması zümresine dâhil olmuş ve Kırım muharebesinde hemen bütün Avrupa devlet-i Osmaniye ile yek-dil ve yek-cihet bulunmuştur. Binaenaleyh, devrinde vâki olan zayiat zarurîyyâttan addolunup, Sultan Mahmut Han Sani hazretleri Çelebi Sultan Mehmet Han gibi müceddid-i devlet addolunmaya şayan bir padişah-ı azîmü'ş-şandır."*[353]

II. Mahmut ve kısmen III. Selim için kullandığı üslubu Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'na imza atan Abdülmecid ve halefi Abdülaziz için kullanmamıştır. Dönemin kendi içinde barındırdığı önem, söz konusu padişahlar devrinde Osmanlı'nın yaşadığı dönüşüm hesaba katıldığında ansiklopedisinde bu devirler hak ettiği ehemmiyeti barındıracak şekilde anlatılmamıştır. II. Mahmut'un başlamış olduğu ıslahata devamla bir hayli düzenlemeler yaptığını dile getirdiği Abdülmecid'in Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu ilân edişini birkaç cümle ile geçmiş ve bunda Reşid Paşa'nın rehberliğine değinmiştir.[354] Abdülaziz'in faaliyetlerini *"dahilen dahi birçok ıslahat ve terakkîyât vücuda gelip, memâlik-i şahane vilayâta bittaksîm yeni bir usûl-i idare kabul, şûra-yı devlet tesis, mekteb-i sultanî, mekteb-i sanayi ve vilayâtta ıslahaneler küşad, asker tensîk ve esliha-i cedide ile teslîh*

[353] Şemseddin Sami, "II. Mahmut", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 6, İstanbul 1316, s. 4226.
[354] Şemseddin Sami, "Abdülmecid", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 3109.

olunmuş ve donanma-i hümayun hayliden hayliye tevsi ve ıslah edilmiştir"[355] ifadeleri ile anlatmıştır. Burada Tanzimat reformlarının ve özellikle Vilayet Nizamnamesi'nin Arnavutluk topraklarında yarattığı huzursuzluk Sami'nin ifadelerini etkilemiş olabilir.[356]

Tanzimat Fermanı'nın mimarı Reşit Paşa için "devlet-i Osmaniye diplomatlarının reis ve serefrazı ve belki bu devlette diplomatlığın mucididir" ifadeleri "aceb midir medeniyet resûlü dense sana vücûd-ı mu'cizin eyler ta'assubu tahzîr" beyiti ile Reşit Paşa'yı "medeniyet peygamberi" ilân eden Şinasi'yi akla getirir. Şinasi kadar heyecanlı bir dille olamasa bile onu Osmanlı diplomatlığının mucidi kabul etmiştir. "Efkâr-ı teceddüdkâranesinden dolayı, semahat ve keremiyle beraber, cühela ve avamın hüsn-ü nazarını kazanmaya muvaffak olamamış ise de, derece-i kadr ve hizmeti erbâb-ı vukûf indinde müsellemdir" diye de ayrıca eklemiştir.[357] Kamusü'l-Âlâm'ında Reşid Paşa'yı unutmadığı gibi Tanzimat'ın diğer önemli simalarından Ali[358] Ve Fuat Paşaları da es geçmemiştir. Şemseddin Sami'ye göre Reşid Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa Osmanlı diplomatlarının en büyüklerindendir.[359]

Tanzimat aydınlarından Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'ında yer alan şahsiyetlerden olmuşlardır. Şinasi'yi "Lisân-ı Osmanî'nin sadeleşmesine ve usûl ve ifadenin yeni bir tarza kalbine en ziyade himmet edenlerin biri ve belki edebiyat-ı cedîdemizin mucidi ve pîridir"[360] ifadeleri ile tanımlamıştır.

---

[355] Şemseddin Sami, "Abdülaziz", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 3077.
[356] Osmanlı reformlarının, Arnavutluk üzerindeki etkileri için ayrıca Bkz; Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997; Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ali Berktay, İstanbul 2013.
[357] Şemseddin Sami, "Reşid Paşa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 2283.
[358] Şemseddin Sami, "Mehmed Emin Ali Paşa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 3051.
[359] Şemseddin Sami, "Keçecizade Fuad Paşa", *Kamusü'l-Âlâm,* C.5 İstanbul 1314, s. 3440.
[360] Şemseddin Sami, "İbrahim Şinasi Efendi", *Kamusü'l-Âlâm*, C. 4, İstanbul 1311, s. 2875.

"Eâzım-ı üdebâ-i Osmâniyyeden olup, bihakkın lisanımız edebiyatının müceddidi ve tarz-ı cedîd-i ifadenin mucit ve müessisi addolunabilir. Her ne kadar Şinasi bu tarîk-i cedidin küşadında Kemal Bey'den ileri geçmiş ise de, Kemal Bey'in tarz-ı ifadesindeki parlaklık daha ziyade câlib-i kulûb olmakla, yazdığı şeyler edebiyat-ı cedîdenin revaç ve intişarına sebep olmuş idi. Bu suretle Kemal Bey'in edebiyatımızın teceddüdüne ve usûl-i kitabetimizin sehl ve selîs bir üslûb-i tabîî ve mâkûla dökülmesine pek büyük hizmeti görülmüştür"[361] ifadeleri ile Namık Kemal'e yer veren müellifimizin Ziya Paşa hakkındaki maddesi Şinasi ve Namık Kemal maddelerine göre daha mesafeli bir anlatıma sahiptir. Sami, ilgili maddede Ziya Paşa'nın aldığı görevler ve yazdığı eserler hakkında bilgi verip maddeyi Ziya Paşa'dan bir beyit ile sonlandırmıştır.[362] Sami'nin Kamusü'l-Âlâm'da Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya yer vermesine rağmen Ali Suavi'den söz etmemesi ise manidardır.

Şemseddin Sami'ye göre her asrın yetiştirdiği bir, iki veya üç deha vardır ve yetiştikleri asır onların asrı olur ki hicrî onuncu asır Bakî'nin, on birinci Nef'î'nin, on ikinci Nab'i'nin ve nihayet on üçüncü asır Şinasi, Kemal ve Ziya'nın asrıdır. Mutlak bir terakki ancak hicri on üçüncü asırda Şinasi ve arkadaşlarının eserlerinde görülmektedir. Ancak Sami için Şinasi ve arkadaşlarının eserlerinde görülen bu ıslah ve ilerleme külliyen bir tebeddül ve teceddüt değildir. Ona göre "külliyen tebeddül ve teceddüt şerefi on dördüncü karn-ı hicrîye mahfuz idi".[363]

Şemseddin Sami, henüz 1878 tarihinde "Meşrutî" yönetim ile ilgili fikirlerini de beyan etmiştir:

> *"Unutmamalıyız ki Rusya muharebesi bizi bir yoldan alıkoydu idi; biz bir yeni bir tarike sülûk ediyorduk; padişahımız istibdadı terkle, meşrutiyeti kabul buyurup, zat-ı hümayûnlarının dahi bir ferdi*

[361] Şemseddin Sami, "Kemal Bey", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3884.
[362] Şemseddin Sami, "Ziya Paşa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4 İstanbul 1311, s. 2981.
[363] Şemseddin Sami, "Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış…*, s. 315.

olduklarını maüliftihâr beyan buyurdukları bu ümmet-i muazzamaya hürriyet-i tâmme ihsan ettiler; artık usul kadimenin esasından hetmiyle devletin bir tarz-ı cedid ve muhakkem üzere teceddüdüne lüzum görüldü; işte, buna teşebbüs etmek üzereyken, şu muharebe gailesi gelip, bizi bu teşebbüsten geri bıraktı. Şimdi muharebe bitti; teşebbüsümüzü bıraktığımız yerden tutup, devam etmekliğimiz iktiza eder. Avrupalıların teklif ve icbarını beklememeli, kendi işlerimizi kendimiz ıslah etmeliyiz. Biz ıslahata muhtaç değiliz, teceddüde muhtacız; devletimizin esası teceddüd etti; istibdaddan meşrutiyete munkalip oldu; idare-i mülkiyemiz ise el'an eskisidir, yani istibdad kaidesine mebni bir usûl-i idaredir; bunun niçin böyle olduğuna itiraza hakkımız yoktur; çünkü harp gailesi bunun tebdîline vakit bırakmadı. Ancak şimdi harp bitti; kalan meseleler dahi bitmek üzeredir; artık usûl-i idarenin dahi teceddüdüyle, bir devlet-i meşrutiyete muvafık surette vaz' zamanı geldi. Tekrar ederiz ki: ıslahatla kanâat olunmamalıdır. Islahat demek tamirat demektir; bu binanın tamirle müddet-i medîde payidar olacak bir hale getirilmesi mümkün değildir; bir usûl-i cedîde üzere tesisi lazım gelir."[364]

1868'de gerçekleşen bir ihtilal ile meşruti yönetime geçen Japonya için maddesinde yer verdiği ifadeler onun "modern" devlet anlayışına yaklaşımına dair birer ipucu niteliğindedir. İhtilaldan sonra Japonya'da tamamıyla Avrupa usûl ve kanunlarının kabul edildiğini, muntazam asker ve donanma tertip edilerek, birçok demiryolu ve telgraf hatları yaptırıldığını, okul ve fabrikaların açıldığını, ayrıca çeşitli ilimlerin tahsili için Avrupa ve Amerika'ya gençlerin gönderilmesini anlattıktan sonra "elhasıl Japonya bugünkü günde Asya'nın en mütemeddin ve en muntazam devleti olup, kıta-i mezkûrenin aksâ-yı şarkında olduğu halde, bir Avrupa devleti hükmüne girmiştir"[365] ifadeleri ile Japonya'nın Asya'daki en "medeni" devlet olduğuna dikkat çekerek bunu Japonya'nın tam bir Avrupa devleti hükmüne girmesi olarak görmüştür. Diyebiliriz ki Sami için "mütemeddin" devlet Avrupa devleti ile eş anlamlıdır.

[364] Şemseddin Sami, "Islahat-Teceddüd", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 103, 11 Şaban 1295.
[365] Şemseddin Sami, "Caponya (Japon)", *Kamusü'l-âlâm*, C.3, İstanbul 1308, s. 1750.

Sami'nin zihin dünyasında en çok yer eden fikir olan "milliyetçilik" fikrinin doğduğu Fransız İhtilalı ve Fransız tarihine dair ansiklopedisindeki anlatımında umulanın aksine üzerinde durulacak mühim meseleler değilmişçesine ya mevzu hakkında hiç bilgi vermemiş yahut da bir iki cümle ile geçiştirmiştir. Sami'nin bu dönem aralığını anlatımı şu şekildedir:

> *"...on dördüncü Lui zamanlarında Fransa'nın kuvveti Avrupa'ca hükm ve nüfuzu ziyade artmış ve on beşinci Lui zamanında tedbirsizlik saikasıyla müstemlekâtça bazı zâyiat görülmüş ise de edebiyat ve ulûmun terakkiyatı sayesinde Fransa Avrupa'ca merkez-i maârif hükmüne geçip, Fransız lisanı lisân-ı umûmî olmuştur. Ve 1795*'de *"idare" namıyla bir heyet-i hükümet teşkil olunmuştur*."[366]

Fransa tarihiyle ilgili yukarıda değinilen meselelerden sonra doğrudan Napolyon ile ilgili bilgilere geçilmiştir. Napolyon'un zuhur edişini, kendini imparator ilan etmesini ve Avrupa'nın rahatını kaçırmasından dolayı büyük devletlerin birleşmesi ile mağlup edilmesinden sonra Fransa'da cumhuriyetin ilan edilişini herhangi bir fikir ya da yorum katmadan kısaca anlatmıştır.[367] Ayrıca 16. Louis için yer ayırdığı maddede yaşananları şu şekilde özetlemiştir:

> *"Umûr-ı dâhiliyeye gelince, emr-i idareyi hüsn-i isti'mâle muktedir olamamakla, devletin umûr-ı maliyesi pek fena bir hale geldiğinden, bir çare-i ıslah bulmak için, 1787 tarihinde a'yân-ı ahaliden mürekkep bir meclis-i umûmî akdetmiş ve bunlar tarafından vergilerin tezyîdine karar verilmiş ise de, ahali vergilerin tezyîdine ancak onları verecek ahalinin karar vermeye hakları olduğunu dermeyan etmekle, 1789'da bir meclis-i umûmî cem'ine mecbur olmuş ve bu meclis birinci in'ikâdında tarz-ı idareyi tebdîle karar vermiş ve kral tekliflerini derhal kabul etmiş ise de etrafındakilerle kraliçe mani olup, bu fikrin birinci*

[366] Şemseddin Sami, "Fransa", Kamusü'l-Âlâm, C.5, İstanbul 1314, s. 3371.
[367] Gös. yer.

mürevvici olan (Nekr) tebîd edilmişti. Bu hareket ise sene-i mezkûre temmuzunun 14'ünde (Bastille)nin zabtını mûdî olmuş idi. Bunu müteakip müşkülat zuhuruyla tarz-ı idare değişerek kral dahi vefat etmiştir."[368]

Bu ifadelerde gözlemlenebileceği gibi Sami'nin Fransız İhtilalı anlatımı Sami'nin sansürüne maruz kalmıştır. Elbette bu sansür dönem koşullarından ileri gelmektedir. Yine de Sami, Fransız İhtilalı'nın doğurduğu fikirlere sıkı sıkıya bağlı bir Osmanlı aydını olduğunu çalışmalarında sıkça göstermiştir. Sami, Fransa ile ilgili olan ansiklopedi maddesinde *"Kurûn-ı vustâda Fransızlar dahi sair akvam ve ümem gibi hüviyyet-i cinsiyelerinin farkında olmayıp, din ve mezhepten başka bir şeye ehemmiyet vermez ve kendilerini Hıristiyan ve Katolik addedip, sair Avrupa akvamı gibi Latinceyi lisân-ı resmî ittihazla yalan yanlış yazar ve söyledikleri galat lisanlarını ıslah ve tahrire tenezzül etmezlerdi"* ifadeleri ile orta çağda önemli olan hususun din ve mezhep olduğuna değinmiş ve bundan sonra Fransızlarında kendi lisanları ile yazmaya başlamaları ile kendilerine mahsus bir edebiyatlarının oluşmasını bu meyanda şimal lisanını tercih ettiklerini ve bu uğurda tüm Fransızların kendi lehçe ve şivelerine terk ederek şimal Fransızcasını kullandıklarını anlatmıştır.[369] Sami, Fransızlarda gördüğü bu örneği Türkçe için de uygulanabilir bir forma sokmak istemiş çalışmalarında daima Şark Türkleri ile Garp Türklerini birleştirecek ortak bir edebi dilde buluşulması için çareler aramıştır. Diğer tarafta ancak "ulus-devlet" formunda varlığını sürdürebileceğine inandığı Arnavutluk için de din ve mezhep ayrılıklarının önüne geçecek ortak bir Latin alfabesi hazırlayarak, bu alfabe ile bir Arnavutça dergi neşretmiş ayrıca Arnavutların kendi dillerinde eğitim almaları için çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Sami'nin "milliyetçilik"i de onun "modernist" tarafının bir göstergesidir.

Fransız İhtilalı ile birlikte Avrupa gündeminde yer alan yeni bir konu da kadın hakları olmuştur. Şemseddin Sami, bu mesele ile de ilgilenerek "Kadınlar" ismini taşıyan bir risale yazmıştır. Sami bu risalede Müslüman kadınların durumunu ortaya koymuş, Müslüman kadınların Avrupa kadınlarına göre toplumun içinde daha

[368] Şemseddin Sami, "Lui (Louis, Ludvicus, Ludvig)" Kamusü'l-Âlâm, C.6, İstanbul 1316, s. 4035.
[369] Şemseddin Sami, "Fransa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3363.

kötü bir durumda olduğu, bu durumdan kurtulmanın en önemli yolun kadınların eğitilmesi, iş hayatına dâhil edilmeleri ve toplumda layık oldukları konuma getirilmeleri gibi meselelere değinmiştir.[370] Sami, ayrıca bir kadın simge olarak kadının eve kapatıldığı Osmanlı toplumunda, ülkesi için kendini feda eden Fransız bir kadın olan Jeanne d'Arc'a[371] Kamusü'l-Âlâm'da ayrı bir madde olarak yer verdiği gibi Fransa maddesinin Fransa tarihini anlattığı kısmında da bu isimden Fransızların milli duygularını tahrik ederek onları helak olmaktan kurtaran bir şahsiyet[372] olarak bahsetmiştir. Sami'nin bu isme ansiklopedisinde yer vermesi hem milli duyguları ateşleyen bir simge olması açısından hem de bir kadın olması cihetiyle önemlidir.

[370] Bkz. Şemseddin Sami, *Kadınlar*, haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
[371] Şemseddin Sami, "Jeanne Darc", *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, İstanbul 1311, s. 2458-2459; bu mesele ile ilgili ayrıca Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
[372] Şemseddin Sami, "Fransa", *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3371.

NETİCE

Şemseddin Sami Bey Frasheri'nin çalışmaları dikkate alındığında görüldüğü gibi bu çalışmalara hâkim olan anlayış "milliyetçilik"tir. Gerek Türk ve Arnavut tarihyazımı gerekse batılı araştırmacıların çalışmaları Sami'nin "milliyetçilik"i hususunda ortak fikirdedir. Ayrışma ise hangi millet adına milliyetçi çalışmalar gerçekleştirdiği noktasında başlar. Ayrıca zaman zaman Türk tarihyazımında Arnavut milleti için çalışmalarının "ayrılıkçı" milliyetçi bir tavırdan ileri gelmediğine dair söylemler de geliştirilmiştir. Bunun aksi olarak Arnavut tarihyazımında ise Sami'nin -şaibeli bir eser üzerinden- "ayrılıkçı" Arnavut milliyetçi söylemi üzerinde durulur.

Biz bu çalışmada Sami'nin eserlerinin "milliyetçilik" fikri üzerinde sabitlenerek Türk ve Arnavut milleti için "millet" fikrini inşa eden ifadelerine sıklıkla denk geldik. Ancak tarihyazımı açısından doğurduğu müşkülattan dolayı Sami'nin Arnavut milleti için kullandığı "milliyetçi" söylemi ve bu doğrultuda onun tarih anlayışında karşımıza çıkan Arnavut milliyetçi mitlerini gayet tartışmalı bir eserin içerisinde aramaktan daha çok Sami'nin imzasını taşıyan eserleri ve bahusus Kamusü'l-Âlâm ismini verdiği hacimli ansiklopedik eserinde izlerini aradık ve nitekim Arnavut tarihyazımında Sami'nin ateşli bir Arnavutçu olduğunun delili olarak sık sık başvurulan şaibeli esere gerek kalmayacak derecede Kamusü'l-Âlâm'ında Arnavutçu mitleri işlediğini gördük. Ki ansiklopedisinde yer verdiği bazı ifadelerin şaibeli eserle olağanüstü benzerlikler gösterdiğine de ayrıca değindik. Ancak bu benzerlik özellikle kadim Arnavutluk tarihinin anlatılışında karşımıza çıkmaktadır. Kadim Arnavut tarihi anlatımındaki benzerlik aşikâr olmakla birlikte şaibeli eserin devamında özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra ve eserin yazıldığı tarihe gelinceye değin ve hatta Arnavutluğun geleceğine dair olan bölümler Sami'nin Türk basınında kaleme aldığı yazıları ve diğer çalışmaları ile Kamusü'l-Âlâm'da Türkler hakkında yazdığı bazı maddelerdeki ifadeler birbirinden bir o kadar farklıdır.

Çalışmanın içeriğinde detayları ile açıklamaya çalıştığımız Sami'nin Arnavut milliyetçiliği bir gerçektir ancak onun ayrılıkçı bir Arnavut milliyetçisi olduğuna işaret eden tek delil "Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?" isimli eserdir ki bu eser ise ilk basımında imzasız çıkmasından ve sonraki dönemlerde sebep olduğu tartışmalardan dolayı bizim için hala "şaibeli" sıfatını hak ettiği için Sami'nin "ayrılıkçı" milliyetçiliğinden söz etmemiz bizim nazarımızda güçtür. Üstelik Sami'nin de 1878-1880 yıllarının Osmanlı basınında yer alan ifadelerinde Arnavutların ayrılıkçı amellerle faaliyete geçtiğini söyleyenlere bunun böyle olmadığını ispata uğraştığı bilinen bir gerçektir:

> *"Arnavutlar devlet-i Osmaniye'den ayrılmayı arzu edecek kadar hain ve ahmak ola idiler bugün bâb-ı devlete vekiller göndermezlerdi. Belki devlet Plevne ve Şıpka ile meşgul iken o emellerini icra ederlerdi. Hâlbuki Plevne hendeklerini, Şıpka Boğazlarını ve sair muharebe meydanlarını kanlarıyla boyayan, kemikleriyle dolduran kahramanların bir kısm-ı azîmi o Arnavutlardan ibaret idi.*
>
> *<<!alim>> efendi zanneder mi ki Arnavutlar her zerre toprağı kendi kanlarıyla yoğrulmuş olan koca bir devlet-i Osmâniyye'den ayrılıp da bir vilayeti bir devlet hükmüne koymaya razı olsunlar ve öyle hurdebînî bir devletle etraflarını ihâta eden akvam-ı muhâsamenin ortasında payidar olabileceklerini ümit edebilsinler?"*[373]

Aslında Arnavut milliyetçileri de Vasa Efendi'den başlayarak, kendi vatanını ve şahsi kaderini, hatta geleceğini de Osmanlı Devleti'nin geleceği ile sıkı sıkıya bağlı görmekteydi.[374] Bu bağlamda düşünülürse Sami'nin 1878 yılında takındığı bu tavır Arnavut milliyetçiliğinden farklı düşmemektedir. Tabi ki bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra onun tarafından kaleme alındığı iddia edilen

[373] Şemseddin Sami, *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 150, 29 Zilhicce 1295.
[374] Dritan Egro, "Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa'nın Algılanışı", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 33, Ankara 2013, s. 35.

"Arnavutluk Ne İdi…" adlı kitapta takınılan tavır bundan çok farklıdır. Bu eserin Sami'ye ait olduğunu kabul eden bazı çalışmalarda eserdeki "ayrılıkçı" tavır Sami'nin geçen süre içerisinde şekil alan yeni gelişmeler ışığında Arnavut milliyetçi düşüncesini yeniden ele alıp ilerletmesi şeklinde yorumlanmıştır.[375] Gerçekten de bu eserde Osmanlı Devleti'ne ve bu devletin hâkim unsuru olan Türklere karşı bazı ithamlar bulunmaktadır. Buna rağmen eserde Arnavutların devlet kurucu konumlarını pekiştirdiği sürece hep Osmanlı yönetimi altında kalması tavsiye edilir ve Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanı ancak Balkanlardaki Osmanlı yönetiminin sonu geldiği anda gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilir.[376] Vasa Efendi'nin 1880 tarihinde Osmanlıcaya çevrilen *Arnavutluk ve Arnavutlar* adlı eseri ile söz konusu şaibeli eserin Sami'ye ait olduğunu kabul ederek karşılaştırmasının yapıldığı bir çalışmada bu iki eserin Arnavutların geçmişi, o günü ve geleceğini anlatan bölümlerinin örtüşmesiyle birlikte Vasa Efendi'nin gelecekte Osmanlı'ya özerk de olsa bağlılığı gerekli gördüğü ancak Sami'nin son çare olarak bağımsızlık taraftarı olduğu belirtilmiştir.[377]

Vasa Efendi eserinde İskender'den övünçle bahsetmiş, Arnavutluk'un fethi ile birlikte tüm Arnavutların Osmanlı'nın faydası için fedakârca hizmet ettiklerini belirtmiş, yani önce Osmanlı'ya boyun eğmeme ile övünerek sonrasında Osmanlı'ya hizmeti geçmiş Arnavut isimlerle övünce yer vermiştir.[378] Vasa Efendi'nin eseri, Şark meselesinin Arnavut topraklarını tehdit etmesine bir tepki olarak Avrupa okuyucusu için Arnavutluğun geçmişini ortaya çıkarmak, mezhep olarak bölünmüş Arnavutları bir araya getirmek için tarihin gücünden faydalanmak gibi amaçları içeriyordu. Vasa Efendi, ateşli bir Arnavut milliyetçisi olmasına rağmen Arnavutluğun geleceğini Osmanlı'ya bağladığı için böyle addedilmemiştir. Vasa'nın tarih anlayışı onu yoldaşlarından ayırdığı gibi her ne kadar günün siyasi amaçlarının

[375] Dritan Egro, *a.g.m*., s. 36.
[376] Dritan Egro, *a.g.m*., s. 38.
[377] Uğur Bahadır Bayraktar, "Milliyetçilik ve Osmanlı Eleştirisi: Arnavut Vasa Efendi'nin Tarih Anlayışı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 244, İstanbul 2014, s. 23.
[378] Uğur Bahadır Bayraktar, *a.g.m*., s. 25.

gerektirdiği bir anlayışla yazılmış olsa da tarihyazımında milliyetçilikle beslenen kimlikler kadar başka kimliklerin de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.[379]

Her ne kadar Arnavut tarihyazımında "Arnavutluk Ne İdi…" isimli eser tartışmasız Sami'nin eseri olarak kabul edilmiş ve Sami bu eser kanıt gösterilerek bir Arnavut milliyetçisi olarak yüceltilmiş ise de Vasa Efendi'nin ateşli bir Arnavut milliyetçisi olmasına rağmen böyle addedilmemesine benzer olarak Şemseddin Sami de "Arnavutçu" kimliğiyle yüceltilmede kardeşlerinin gölgesinde kalmıştır.[380] Faik Bey Konitza, Arnavut sorunları ile ilgili olan 1899 tarihli memorandumunda Naim Bey (Frasheri) için "Abdül Bey (Frasheri)'in kardeşi; sansür kurulu başkanı, ateşli yurtsever, Bükreş'te yayımlanan Arnavutça kitapların çoğunun yazarı" gibi tanımlamalar yaparken Şemseddin Sami için ise "Şura-yı Devlet üyesi, Naim'in kardeşi ama onun kadar yurtsever değil" tanımını uygun görmüştür.[381] "Arnavutluk ne İdi…" adlı kitabın Sami'ye ait olduğu kabul edilmesine ve buradaki "ayrılıkçı" söyleme rağmen Sami'nin Arnavut tarihyazımında ve ayrıca dönemin tanığı olan Arnavutçulardan Faik Konitza'nın yorumunda Arnavut yurtseverliğinin kardeşlerinin gölgesinde kalması ağırlık verdiği Türk dili ve kültürü çalışmaları, bu çalışmalarda Türklükten bahsederken kendini bundan ayrı tutmayan ifadeleri, çalışmanın ilgili bölümlerinde ele aldığımız gibi birbirine iç içe geçmiş çeşitli kimlikleri at başı götürmesinden ve kardeşleri gibi aktif bir Arnavutçuluğa sahip olmamasının yanında Türk yahut Arnavut milleti için sarf ettiği çabanın kültürel milliyetçilik hareketi olarak sınırlı kalmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Şemseddin Sami, Balkanlardaki kızışan "milliyetçilik" gerçeğinin farkında bir aydın olarak ve üstelik Arnavut kimliğinin taşıyıcısı bir Osmanlı aydını olarak Arnavutların geleceğini tehdit eden en büyük düşman olarak Yunanları görmüş ve onun Arnavut milliyetçiliği her şeyden önce bir Yunan karşıtlığı şeklinde kendini

---

[379] Uğur Bahadır Bayraktar, *a.g.m*., s. 27.
[380] Bülent Bilmez, "Tarihyazımında Milliyetçi Mitleştirme Örneği: Şemsettin Sami mi, Yoksa Sami Frasheri mi ?", *Toplumsal Tarih*, Sayı 114, İstanbul 2013, s. 55.
[381]Orhan Koloğlu, "Faik Bey Konitza'nın Arnavutluk Sorunlarına İlişkin 1899 Tarihli Memorandumu", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2006, s. 25.

göstermiştir. Zaten "Türk"lere dair düşmanca ithamlar yalnızca Sami'ye ait olduğu iddia edilen eserde karşımıza çıktığı gibi Sami, imzalı pek çok yazısında Türklerden iftihar ve aitlik ifadeleri ile bahsetmiştir. Türk milleti, dili ve kültürü hakkındaki çalışmaları ile Sami, Türk milletine pek çok hizmeti geçmiş bir isimdir ancak kadim Arnavut tarihini ele alırken Arnavutçu mitleri tekrar edişi, Büyük İskender'den Aristo'ya, İskender Bey'den, Köprülülere ve hatta Tepedelenli Ali Paşa'ya kadar Arnavut olsun olmasın Arnavut olduğunu iddia ederek Arnavutlukları ile övünç duyması, Avrupa'nın en eski, en medeni kavmi sıfatına, Balkanların diğer her bir unsuru gibi onun da kendi milletini layık görmesi, bu noktada en çok Yunanlar ile ters düşerek "milliyetçilik" için gerekli olan düşman unsur olarak "Yunan" milletini seçmesi Sami'nin romantik bir Arnavut milliyetçisi olduğunu kanıtlamaya yettiği gibi tüm bunları şaibeli bir eserin dışında bizzat imzası ile Osmanlı yazın çevrelerinde yer alan eserlerinde işlemiş olması da onun Arnavut milliyetçisi olmak için tartışmalı bir esere ihtiyacı olmadığının kanıtıdır.

Sami'nin Arnavut milliyetçiliğinde sergilediği romantik tavır, onun Türk milliyetçiliğinin incelendiği bölümde verilen örneklerden; Timur'a, Cengiz'e yaklaşımında görülebileceği gibi Türk milliyetçisi Sami için söz konusu değildir. Türk dili ve tarihi hakkında yazdıkları hiçbir zaman Arnavut dili ve tarihini ele alışı kadar romantik olmamış ve gerçeklikten kopuk bir anlatıma dönüşmemiştir. Bu durum onun Türk milliyetçiliğinde oynadığı öncü rolü yok saymak için yeterli değildir. Ancak Şemseddin Sami'nin Türk milliyetçiliğinin öncü isimlerinden olmasına kanıt olarak kabul edilen çalışmaları, Türk milletini tanımladığı takdirde Müslüman olmalarından dolayı Türk olarak kabul edilen Arnavutları "Türk" kimliğinin dışında bırakması açısından da Arnavut milliyetçiliğine fayda sağlamaktaydı. Ayrıca Sami, kurulabilecek büyük bir Türk Devleti'nin Avrupa'nın Müslüman unsuru olan Arnavutların Avrupa'daki yalnızlığına bir destek olabileceğini de düşünmüş olmalıdır.

Şemseddin Sami, vatan hissinin mukaddes olduğunu yeri geldikçe vurgulamış ve cinsiyetine duyduğu muhabbeti de zaten gizlememiştir. Osmanlı

basınında girdiği bir tartışmada onu "millî hislerinin" galeyana gelmesi ile suçlayan birine verdiği cevapta şunları söylemektedir:

> *"vatan-ı hususi ve cinsiyetime ve bu kavmin meşhûr-ı âlemi olan sadakatine dokunulduğu cihetle muhabbet-i vataniye ve hamiyet-i cinsiyemin galeyâna geldiğini inkâr edemem ve bu iki mukaddes hissin mahiyetini bilen hiç kimse bendenizi bundan dolayı ta'yîb edemez."*[382]

Kozmopolit bir topluma sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımıyla parçalanma sürecine girmesinden sonra bu parçalanışı önlemek için oluşturulmaya çalışılan "Osmanlı kimliği", etnik kimliklerin üzerinde bir vatandaşlık üst kimliği olarak yaratılmaya çalışılmıştı. Bu açıdan on dokuzuncu yüzyılda iki kimlikli Osmanlı aydını denildiğinde kastedilen şey, etnik kimliğinin yanı sıra, bu Osmanlı üst kimliğidir. İlber Ortaylı buna güzel bir örnek olarak Şemseddin Sami'yi vermiştir. Ortaylı'ya göre Şemseddin Sami, kişiliğinde dual(ikili) bir milliyetçiliği temsil eder. Şemseddin Sami'nin hem Türk/Osmanlı hem de Arnavut milliyetçiliğini aynı derecede benimsediğini belirten Ortaylı Sami için "Arnavutluk'un bir gün bağımsız olacağına inanıyordu ama bir Osmanlı yurtseveriydi" demektedir.[383]

Sami'nin vatan muhabbetinin mukaddes olduğunu belirttiği ve buna sahip olmakla iftihar ettiği az evvelki örneğin devamında *"ancak bu teessürde yalnız değilim <<âlim>> efendinin o varakasını okuyan her bir Arnavut ve Arnavutları heyet-i Osmâniyye'nin ehemmiyetli eczasından bilip vatandaş tanıyan her bir Osmanlı o teessürde bendenizle müşterektir"*[384] diyerek aynı paragraf içinde kullandığı ifadelerde de sahip olduğu ikili kimliğin yansımasını görebiliriz.

---

[382] Şemseddin Sami, "Arnavutluğun Âmâli", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 159, 9 Muharrem 1296.
[383] Bilgin Çelik, "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo(1865-1945)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XII, Sayı 1, İzmir 2010, s. 78-79.
[384] Şemseddin Sami, "Arnavutluğun Âmâli", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 159, 9 Muharrem 1296.

Şemseddin Sami Bey Frasheri'nin içinde yaşadığı tarih onun tarih anlayışını şekillendirmiştir. Onun çalışmaları sadece Türk ya da Arnavut kimliğinin taşıyıcılığını yapmakla sınırlı kalmamış, fikir dünyasına çeşitli kimlikler -Arnavutların çıkarlarına zarar vermeyecek boyutlarıyla- tesir etmiştir. Bu çok kimlikli yapı tam da Sami'nin yaşadığı dönemin ve o dönemin Osmanlı aydınının bir gerçeğidir. Ancak zamanının yükselen kavramı ve en önemli gerçekliği olarak "milliyetçilik"i kabul eden Şemseddin Sami'nin çalışmaları hangi kimliğin taşıyıcılığını yaparsa yapsın bu çizgiden çıkmamıştır. Sami, içinde yaşadığı ve mensubu olduğu Osmanlı Devleti'nin hâkimi olan Türklerin gerçek tarihini kabul edip, "milliyetçilik" gerçeğinin Balkanlarda doğurduğu Arnavutların yok olma tehlikesine karşı durmak için de Arnavutların tarihini yazarken "romantik milliyetçi" tavrı takınmıştır ki burada etnik aidiyet hissini göz ardı etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Akçura, Yusuf, *Türk Yılı 1928*, TTK Basımevi, Ankara 2009.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, Dördüncü Baskı, İstanbul 2017.

Akpınar, Turgut, *Kültür Tarihinden Esintiler*, Kitabevi, İstanbul 2006.

Akün, Ömer Faruk, "Şemseddin Sami", *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati*, C.11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 411-422.

Alpan, Necip P., *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?,* Ankara 1979.

Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?, çev. Şahin Kolonya

Bayraktar, Uğur Bahadır, "Milliyetçilik ve Osmanlı Eleştirisi: Arnavut Vasa Efendi'nin Tarih Anlayışı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 244, İstanbul 2014, s.22-28.

Bilmez, Bülent, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 126, İstanbul 2004, s. 38-48.

Bilmez, Bülent, "Şemsettin Sami mi yazdı bu "sakıncalı" kitabı? Yazarı tartışmalı bir kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899*), Tarih ve Toplum yeni Yaklaşımlar*, Sayı 1, İstanbul 2005, s. 97-145.

Bilmez, Bülent, "Tarih Yazımında Milliyetçi Mitleştirme Örneği Şemsettin Sami mi, Yoksa Sami Frasheri mi?", *Toplumsal Tarih,* Sayı 114, İstanbul 2013, s. 54-57.

Bilmez, Bülent, "Arnavut ve Türk ''Biz''inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri", çev. Veysel Öztürk, *Tanzimat Ve Edebiyat Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu- Fatih Altuğ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 385-421.

Bozbora, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, Birinci Baskı, İstanbul 1997.

Clayer, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ali Berktay, Birinci Baskı, İstanbul 2013.

Çalen, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Çalen, Mehmet Kaan, "Şemseddin Sami'den Ziya Gökalp'e Millet Kavramının Evrimi", *Uluslar arası İki Toplumun Aydını: Şemseddin Sami Sempozyumu*, Tiran 2016, s.253-271.

Çalık, Etem, *Şemseddin Sami Ve Medeniyyet-i İslâmiyye*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Çelik, Bilgin, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, Ankara 2004, s.131-150.

Çelik, Bilgin, "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XII, Sayı 1, İzmir 2010, s.77-98.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *Şemsettin Sami Bey Hayatı Ve Eserleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1934.

Egro, Dritan, "Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa'nın Algılanışı", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 33, Ankara 2013, s. 31-41.

Es, Hikmet Feridun, *Tanımadığımız Meşhurlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Ferhatoğlu, Filiz, *Sabah Gazetesinin (1876-1877İnceleme Açıklamalı İndeks Ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı*, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.

Fusha, Klaudio, *Şemsettin Sami'ye Ait Olduğu İddia Edilen Arnavutluk'a Dair Eser ve Arnavutluk'ta Şemsettin Sami hakkında Çıkan Yazılar",* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Basımevi, Birinci Baskı, İstanbul 1974.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, M.E. B. Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1996.

Görgün, Hilal, "el-Urvetü'l-Vüska", *TDVİA,* C.42, İstanbul 2012, s. 186-188.

Hanioğlu, Şükrü, "Osmanlıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1389-1393.

Hanioğlu, Şükrü, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1394-1399.

İhsan, Ahmet, "Şemsettin Sami Bey", *Servet-i Fünûn,* Sayı 275, 6 Haziran 1312.

İnalcık, Halil, *Devlet-i' Aliyye*, İş Bankası Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2016.

Kara, İsmail, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1405-1420.

Karaman, Hayreddin, "Efganî, Cemâleddin", *TDVİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 456-466.

Karpat, Kemal H., *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Şiar Yalçın, Birinci Baskı, İstanbul 2004.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, çev. Dilek Özdemir, Birinci Baskı, Ankara 2006.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, çev. Güneş Ayaş, Birinci Baskı, İstanbul 2009.

Kemal, Ali, "Şemseddin Sâmî Bey", *Ali Kemal Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Hülya Pala, Kitabevi, İstanbul 1997.

Koloğlu, Orhan, "Faik Bey Konitza'nın Arnavutluk Sorunlarına İlişkin 1899 Tarihli Memorandumu", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri,* İstanbul 2006, s. 13-27.

Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara 1999.

Kutlu, Mustafa, "Şemseddin Sami", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C.8, Dergâh Yayınları İstanbul 2004, s. 129-131.

Küçük, Cevdet, "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1007-1024.

Külçe, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944.

Levend, Agâh Sırrı, *Şemsettin Sami*, Can Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2010.

Mardin, Şerif, "İslâmcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1400-1404.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, On beşinci Baskı, İstanbul 2008.

Olgun, Said, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler: (1878-1912),* Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Orhon, Orhan Seyfi, "Koynumuzda Beslediklerimiz! Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası", *Çınaraltı*, C.5, Sayı 106, 2 Ekim 1943.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 23-39.

Sami, Şemseddin, *Tercüman-ı Şark*, Sayı 76, 23 Cemaziyülâhır 1295.

Sami, Şemseddin, "Rumeli'nde Islavlarla Rumların Entrikaları", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 78, 25 Cemaziyülâhır, 1295.

Sami, Şemseddin, "Rumeli'nde Islavlarla Rumların Entrikaları 2", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 79, 26 Cemaziyülâhır 1295.

Sami, Şemseddin, *Tercüman-ı Şark*, Sayı 83, 1 Recep 1295.

Sami, Şemseddin, "İsbat-ı Hakikat", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 86, 4 Recep 1295.

Sami, Şemseddin, "Anadolu", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 98, 6 Şaban 1295.

Sami, Şemseddin, "Islahat-Teceddüd", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 103, 11 Şaban 1295.

Sami, Şemseddin, "Mütâlaat", *Tercüman-ı Şark*, Sayı 105, 14 Şaban 1295.

Sami, Şemseddin, *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 150, 29 Zilhicce 1295.

Sami, Şemseddin, *Kadınlar*, haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.1, Dersaadet 1306.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.2, Dersaadet 1306.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.3, Dersaadet 1308.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.4, Dersaadet 1311.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.5, Dersaadet 1314.

Sami, Şemseddin, *Kamusü'l-Âlâm*, C.6, Dersaadet 1316.

Sami, Şemseddin, *İslâmiyetin Yayılması İçin Yapılan Çalışmalar*, çev. Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.

Sami, Şemseddin, "Elsine-i Sâmiye ve Lisân-ı Arabî", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, "Elsine-i İslâmiye", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, "Hoca Tahsin 2", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, "Islahat-Teceddüd", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, "İzâh-ı Merâm", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, "Lisanların Ensab ve Taksimatı 4", *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Lisanımızın Tahdidi”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Lisan-ı Edebîmizin İntihabı”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Lisan ve Edebiyatımız”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Lisan-ı Türkî(Osmanî)”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, “Yine Lisan ve Edebiyatımız Tarîk-i Islah”, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, *Şemsettin Sami Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Çeviriyazısı: Yüksel Topaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı’da *Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908) İslâmlaşma Otokrasi ve Disiplin,* İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2015.

Sönmez, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Şen, Mesut, “Tanzimat Aydınlarının “Çağatay Türkçesi”ne Bakışı ve Şemseddin Sami’nin Tesiri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2005, s. 195-227.

Şeref, Abdurrahman, *Tarih Söyleşileri (Musahabe-i Tarihiye)*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2007.

Taştan, Yahya Kemal, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, Sayı 2, İzmir 2012, s. 1-97.

Topaloğlu, Yüksel, "Kimlik ve Aidiyet Meselesi Bağlamında Şemsettin Sami", Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu, Tiran 2016, s. 229-252.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2016.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1992.

Yalçınkaya, Alaeddin, *Cemâleddin Efgânî Ve Türk Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkileri* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1990.

DİZİN

A

Abdül · 6, 12, 19, 49, 123
Abdülaziz · 9, 10, 58, 111, 113, 114
Abdülmecid · 84, 113
Afrasyab · 78
Ahmed Midhat Efendi · 85, 86
Ahmet Vefik Paşa · 26, 60, 61
alfabe · 12, 30, 37, 101
Ali Paşa · 104, 114
Ali Suavi · 26, 60, 61, 68, 115
Anadolu · 17, 33, 36, 41, 57, 60, 62, 63, 72, 73, 76, 77, 86, 88, 89, 93, 98, 99, 100, 101, 131
Aristo · 45, 124
Arnavut · ii, v, vi, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 23, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 67, 68, 75, 81, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 107, 112, 114, 127, 128,뛸131, 133
Arnavut milliyetçiliği · 29, 48, 50, 68, 97, 121, 123, 137
Arnavutça · 7, 12, 13, 15, 21, 31, 36, 39, 44, 52, 53, 55, 107, 118, 123
Arya · 28, 39, 42, 44, 81, 87
Avrupa · 3, 4, 10, 16, 17, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 48, 52, 53, 58, 60, 62, 63, 72, 80, 81, 100, 101, 102, 103, 107, 110, 113, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 128

B

Balkan · i, iii, v, 1, 2, 3, 4, 5, 23, 41, 42, 44, 45, 48, 51, 53, 63, 71, 80, 86, 100, 134
Berlin Muahedesi · 45, 47, 51
Bosna · 29, 44, 45, 46, 53
Büyük İskender · 35, 37, 38, 45, 91, 92, 94, 124

C

Cemâleddin Efganî · 103, 104, 108
Cemiyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye · 12
Cengiz Han · 77, 78

Ç

Çağatay · 60, 64, 74, 77, 80, 133

E

Epir · 4, 36, 40, 43, 44, 45, 49, 50, 91
Ermeni · 27, 28, 87

F

Fatih Sultan Mehmed · 89, 90
Fransa · 8, 21, 117, 118, 119
Frasheri · 7, 12, 13, 15, 16, 19, 23, 24, 27, 31, 32, 45, 48, 49, 54, 56, 81, 112, 120, 123, 126, 127
Fuad Paşa · 85, 104, 114

G

Gosine · 51, 52

H

Helen · 41, 42
Hoca Tahsin · 104, 112, 132

I

II. Abdülhamid · 13, 85, 102, 103, 104
II. Mahmut · 83, 112, 113
III. Selim · 112, 113

İ

İlirya · 36, 45, 46, 91
İskender Bey · 35, 37, 38, 45, 90, 124
İslâmcılık · ii, 83, 102, 103, 108, 109, 129, 130

K

Kafkas Teorisi · 43
Karadağ · 12, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 80
Kavalalı Mehmet · 45
Kutadgu Bilig · 55, 57, 95

L

Leon Cahun · 60

M

Makedonya · 36, 37, 44, 91
Meşrutiyet · 60, 61, 76, 83, 108, 128
milliyetçilik · i, v, vi, 23, 25, 29, 59, 68, 83, 94, 101, 108
Milliyetçilik · ii, 58, 78, 103, 122, 127, 131
Moğol · 77, 78, 79, 81
Mustafa Celaleddin Paşa · 59

N

Naim · 4, 7, 15, 19, 123
Namık Kemal · 8, 10, 26, 58, 60, 85, 103, 109, 114, 115
Nevaî · 56, 80, 81

O

Oğuz Han · 78
Orhun Abideleri · 22, 55, 56, 95
Osmanlı Türkçesi · 64, 69
Osmanlıcılık · ii, 58, 83, 85, 94, 101, 129

P

Pelasgos · 35, 37
Pelasgos Teorisi · 35, 41, 42, 78
Plava · 52
Prizren Birliği · 12, 31, 49
Pyrrhus · 35, 37, 38, 39, 40, 45

R

Reşit Paşa · 114
Rum · 4, 5, 7, 8, 23, 45, 50, 51, 62, 77, 87, 91, 93, 98, 99

S

Sırbistan · 44
Sırp · 29, 43, 46, 59
Süleyman Paşa · 26, 60, 61

Ş

Şah İsmail · 78, 79, 88, 89
Şinasi · 26, 60, 85, 114, 115
Şkiptar · 39, 41, 52

T

Tepedelenli Ali Paşa · 37, 45, 124

Tercüman-ı Şark · 11, 30, 44, 45, 50, 51, 53, 62, 63, 64, 99, 109, 110, 116, 131
Teuta · 38, 45
Timur · 47, 78, 79, 80, 88, 89, 124
Togharma · 78
Türk milliyetçiliği · 29, 54, 57, 58, 65, 68, 82, 97, 102
Türkçe · i, ii, 26, 27, 29, 40, 44, 56, 57, 64, 68, 70, 71, 74, 81, 92, 99, 100, 102, 106, 118
Türkçülük · ii, vii, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 71, 73, 74, 76, 78, 83, 129

Ü

Ülgün · 51, 52

V

Vasa Efendi · 12, 121, 122, 123, 127

Y

Yanya · 6, 7, 8, 10, 11, 37, 53
Yavuz Sultan Selim · 79, 89, 90
Yunan · 4, 5, 23, 27, 30, 35, 36, 37, 41, 43, 48, 50, 51, 53, 59, 123
Yusuf Akçura · 13, 32, 55, 57, 60, 80, 83, 97

Z

Ziya Gökalp · 29, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 95, 96, 97, 128
Ziya Paşa · 60, 85, 114, 115
Zossimaia · 4, 7